

İÇİNDEKİLER -TABLE OF CONTENTS

İŞLETME STRATEJİLERİ VE İHRACAT PERFORMANSI İLİŞKİLERİ BUSINESS STRATEGIES AND EXPORT PERFORMANCE RELATIONS Eyup KAHVECİ.....	2
CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA KİLİS'İN İKTİSADİ VE SOSYAL YAPISI ECONOMICAL AND SOCIAL STRUCTURE OF KİLİS DURING THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC Tahir ÖĞÜT & Ali Rauf KARATAŞ.....	35
ORTA AĞ İKTİSAT ZİHNİYETİNDE ÖZEL MÜLKİYET THE PRIVATE PROPERTY IN THE MEDIEVAL ECONOMIC THOUGHT Kürőat Haldun AKALIN.....	59
ÇEVRE - İKTİSAT İLİŞKİSİ VE TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİ ECONOMICS-ENVIRONMENT AND THE EFFICIENCY OF ENVIRONMENTAL POLICIES IN TURKEY Recep ULUCAK & Ekrem ERDEM.....	78
KALKINMA AJANSLARI VE ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR DEVELOPMENT AGENCIES IN TURKEY AND THE UPPER SCALE PLANS Osman SERT.....	99

İŞLETME STRATEJİLERİ VE İHRACAT PERFORMANSI İLİŐKİLERİ¹

BUSINESS STRATEGIES AND EXPORT PERFORMANCE RELATIONS

Dr. Eyup KAHVECİ

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Müdür Yardımcısı

ÖZET

Çalışmada öncelikle, işletmelerin performanslarını açıklayan iki temel strateji olan Kaynak Temelli Strateji (KTS) ve Endüstriyel Organizasyon Temelli Strateji (EOTS) genel çerçeveleri ile açıklanmaktadır. Daha sonra, ihracat performansı ile ilgili olarak daha önce yapılan araştırmalar işletmelerin iç özellikleri üzerinde duran KTS ve işletmenin içinde faaliyet gösterdiği endüstriyi ve dış çevreyi dikkate alan EOTS dikkate alınarak gruplandırılmaya çalışılmıştır. Daha önce ihracat performansı ile ilgili çalışmaların işletme stratejilerine göre sınıflandırılmamış olması nedeniyle çalışmanın literatüre önemli katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Çalışma sonunda verilen kavramsal model çerçevesinde yapılacak ihracat performansı çalışmalarının teorik temelini güçlendireceği düşünölmektedir.

Anahtar Kelimeler: İhracat Performansı, İşletme Stratejileri, Kaynak Temelli Strateji, Endüstri Temelli Strateji

ABSTRACT

In the study, general information about the business performans strategies has been given on Resource Based View (RBV) and Industrial Organization-based strategy. Then previous researches on export performance has grouped into two categories taking into account RBV which focus on firms internal activities and industrial organization theory which focus on firm's external environment. Since, quite a few studies have made a conscious effort to derive their research hypotheses with clear reference to some theoretical and conceptual frameworks and grouped previous export performance studies into related business strategies, this study is pioneer in terms of grouping previous export performance studies into related business strategies. Given censeptual framework at the end of the study will strengthen the theoretic basis of the studies about export performance.

Key Words: Export Performance, Business Strategies, Resource Based View, Industrial Organization Strategy

---

¹Bu makale, Yazarın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında hazırlamış olduğu “İhracat Performansı ve İşletme Stratejileri” isimli doktora tezinden alınarak hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

İşletme performansını açıklayan temel işletme stratejilerinden birincisi, Endüstriyel Organizasyon Temelli Strateji (Industrial Organization-based strategy) (EOTS), ikincisi de Kaynak Temelli Strateji (Resource Based View) (KTS)'dir. Kökeni endüstri iktisadına dayanan ve rekabet üstünlüğünün kaynaklarının endüstri yapısında aranması gerektiğini ileri süren Porter (1980) tarafından geliştirilen ve yapı – davranış – performans (YDP) (Structure-Conduct- Performance) paradigmasını temel alan EOTS'nin temelinde sektör yapısının performansı belirlediği savunulmaktadır. Bu açıklamaya göre, işletme pazar gücü nedeniyle fiyatları rekabetçi fiyat üzerine çıkarabilir ve işletmenin faaliyette bulunduğu sektör çeşitli giriş engelleri ile korunuyorsa performans farklılıkları da devam edebilir. YDP'ye göre pazardaki rekabet yoğunluğunu belirleyen yapısal güçler işletme performansı üzerinde güçlü etkiye bulunmaktadır (McGahan ve Porter, 1997). YDP'ye göre işletme performansı iki temel unsur tarafından belirlenmektedir. Birincisi, işletmenin içinde bulunduğu sektördeki yapısal özellikler tarafından belirlenen rekabet yoğunluğudur. İhracat açısından bakıldığında rakiplerin işletmenin hedef pazarındaki ihracat girişimindeki hareketlerine vereceği tepkiler rekabet yoğunluğu için belirleyici olmaktadır. İkinci olarak, işletmenin planlanan rekabetçi stratejisini etkili ve etkin bir şekilde uygulamaya koyarak pozisyonel bir avantaj sağlaması ve sürdürmesidir. Bu bağlamda, işletmenin göreceli olarak ihracat pazarındaki müşterilere sunduğu değerler ve bu değerlerin sunum maliyetleri pozisyonel avantajı belirleyici olmaktadır (Porter, 1980; 1985; Day ve Wensley, 1988).

KTS'ye göre ise işletmenin performansı endüstri yapısı ve pazar gücünden çok işletmelerin kendine özgü kaynak ve yeteneklerine dayanmakta ve bu nedenle bazı işletmelerin müşteri ihtiyaçlarına daha etkin ve etkili cevap verdiği kabul edilmektedir (Demsetz, 1973). Eğer az etkin ve etkili işletmeler çok etkin ve etkili işletmeleri taklit etmeleri çok maliyetli ise çok etkin ve etkili işletmelerin üstün performansları sürdürülebilir olmaktadır (Rumelt, 1984). Kaynağını Ricardo'cu iktisat anlayışından ve Avusturyalı ekonomistler, Menger, Schumpeter ve Hayek'ten alan KTS, Wernerfeld (1984, 1989), Barney (1991, 1995, 2001), Rumelt (1984), Grant (1991) vb. strateji ve rekabet üstünlüğu konularında yapmış oldukları katkılar ile geliştirilmiştir. KTS, işletmenin kaynaklarının ve sahip olduğu temel yeteneklerin işletme performansında belirleyici olduğunu savunmaktadır. Bir başka deyişle KTS, işletmelerin rekabet üstünlüğu sağlayabilmeleri için diğer işletmelerden farklı kaynak ve yeteneklerini bir araya getirerek bunu başarabileceklerini savunmaktadır. Yetenekler, mevcut kaynakların geliştirilmesi, birleştirilmesi ve değer olarak müşterilere sunulması için gerekli örgütsel süreçleri ifade etmektedir. İşletmeler arasındaki kaynak ve yeteneklerdeki heterojenlik işletmeler arasındaki performans farklılıklarını açıklamaktadır. Belli bir avantaja sahip olup onu devam ettiren işletmeler başka işletmeler tarafından elde edilemeyen veya taklit edilemeyen kaynak ve yeteneklere sahip olanlar olmaktadır (Makadok, 2001; Teece ve diğ. 1997; Peteraf, 1993; Barney, 1991). Rakiplerin ikame kaynaklar ve yetenekler ile işletmenin sunmuş olduğu değere

eşit bir değer oluşturabilme kabiliyeti ve istekliliği pozisyonel avantajda belirleyici olmaktadır (Barney, 1991; Conner 1991; Dierickx and Cool 1989).

İlk zamanlar bu iki strateji birbirine alternatif olarak algılanmış ve o yönde birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, zamanla bu iki stratejinin birbirini tamamlayıcı bir özellik gösterdiği düşüncesi etrafında görüş birliği olmuştur. EOTS Güçlü-Zayıf-Fırsat-Tehdit (GZFT) analizinin dışsal analiz kapsamında fırsat ve tehdit boyutunu, KTS ise GZFT analizinin içsel analiz kapsamında üstünlük ve zayıflıklar boyutunu oluşturmaktadır. (Karacaoğlu, 2003).

Diğer taraftan, iki stratejinin farklı olduğu alanları şu şekilde sıralamak mümkündür (Man, 2004):

- Stratejik Amaçlar: EOTS rekabetçi güçleri sınırlandırmaya çalışırken, KTS’ye göre yüksek karlılığın temelinde girişimci keşifler ve yenilikler bulunmaktadır. EOTS rekabeti sınırlayarak yüksek karlılık elde etmeye çalışırken, KTS yeniliklerle yüksek karlılık elde etmeye çalışmaktadır.
- Piyasa Koşulları: EOTS, neoklasik ekonomi ile ilişkili olarak, piyasa dengesinin rekabetçi sürecin analizinde uygun bir yöntem olduğuna inanmaktadır. KTS ise sürekli bilginin tam dengeli bir şekilde piyasaya dağılmamasından dolayı, piyasanın sürekli dengesizlik içinde olduğuna inanmaktadırlar. Girişimci yenilikçilik nedeniyle denge sürekli bozulmaktadır ve hiç bir zaman tam denge sağlanamayacaktır.
- Karlılık: EOTS Yapı-Davranış-Performans paradigmasına göre sektör yapısının işletme ve alıcı davranışlarını ve bunun da sektör performansını belirlediğini savunmaktadır. KTS ise sektör içi heterojenliğin temel olduğunu vurgulamaktadır.

2. İŞLETME STRATEJİLERİ

2.1. Kaynak Temelli Strateji

KTS’ye göre işletmenin getirilerinin ve izlediği stratejilerin temelinde işletmenin kendine özgü kaynaklarının ve yeteneklerinin olduğu kabul edilir. İşletmelerin performansının ve rekabetçi üstünlüğünün arkasındaki temel g işletmelerin taklit edilmesi zor özellikleridir (Barney, 1986; Rumelt, 1984, 1987). Buna göre işletmenin performansını içinde bulunduğu sektörün yapısal karakteristiklerinden çok firmanın kendine özgü varlıkları ve yetenekleri belirlemektedir (Rumelt, 1991; Greene ve diğ., 1999). Sektördeki bütün firmaların benzer stratejik kaynaklara ve yeteneklere sahip olmadığı ve bu kaynakların firmalar arasında değişiminin kolay olmadığı varsayılır. Bu kaynak ve yetenek farklılıkları firmanın rekabetçi avantajının temelini oluşturmaktadır (Barney, 1994). Barney’e (1994) göre işletmenin stratejilerini uygulamaya koymaya, etkinliğini ve verimliliğini artırmaya yardımcı işletmenin sahip olduğu varlıklar, yetenekler, örgütsel süreçler, işletme davranışları, bilgi vb. işletmenin rekabetçi avantajının temelini oluşturmaktadır. Barney’in görüşlerine

göre işletmenin rekabetçi avantaja sahip olmasının koşulları (Tokuda, 2005; Barney ve Clark, 2007; 51);

2. Kaynaklar işletmeler arasında heterojen olmalı ve aynı zamanda işletme açısından stratejik öneme sahip olmalı,
3. Söz konusu kaynaklar az bulunmalı ve işletmeler arasında değişimi de çok kolay olmamalıdır.

KTS'ye göre, üretim faktörleri arzı esnektir. Ancak, bazı kaynaklar ve yetenekler çok uzun bir zamanda geliştirilebilirler. Çünkü bu tür kaynak ve yeteneklerin çok kısa ya da orta vadede nasıl geliştirileceği çok açık olmayabilir, bazıları alınıp satılamaz. Bu nedenle, bazı üretim faktörlerinin arzı kısa ve orta vadede hatta uzun vadede de esnek olmayabilir. Bu nedenle, arzın esnek olmayışı bu tür kaynak ya da yeteneklere sahip işletmeler için rekabetçi avantajın kaynağı olabilir (Barney, 1991; Dierickx ve Cool, 1989; Peteraf, 1993; Barney, 2001).

Birçok araştırmacı KTS'yi esas alarak farklı kavramlarla işletmelerin sahip olduğu rekabetçi avantajın nedenlerini araştırmışlardır (Tokuda, 2005). Hamel ve Prahalad (1994) "*temel yetenekler*" (core competence), Teece ve diğ. (1997) "*dinamik kabiliyetler*" (dynamic capability), Nelson ve Winter (1982) rutin ve beceriler (routin and skills) ve Barney (2007) (Valuable, Rare, Imperfectly Imitable, used by Organization) VRIO erevesi ile KTS'nin rekabetçi avantaj sağlayan farklı yönlerini açıklamaya çalışmışlardır. VRIO erevesi içinde firma değerli kaynaklara sahip ise belli bir ranta sahip olmakta ve bu rant işletmenin daha yüksek kar elde etmesine, dolayısıyla rekabetçi avantaj sağlamasına yardımcı olmaktadır.

1980'lerin ortalarından itibaren KTS stratejik yönetimin temel teorilerinden biri olarak ortaya çıkmıştır (Barney, 1986; Rumelt, 1984; Wernerfelt, 1984). Ancak, bazı araştırmacılar KTS'nin bir teori olarak yeterli içeriğe sahip olmadığını belirtmişlerdir. Barney'e (1991) göre kaynaklar işletmenin sahip olduğu, işletme tarafından kontrol edilebilen ve işletmenin stratejilerine uygulamasına yardımcı olan etkinliğini ve etkililiğini artıran yetenekler, örgütsel süreçler, bilgi gibi tüm varlıklarıdır (Barney, 1991; Daft, 1983).

2.2. Endüstriyel Organizasyon Temelli Strateji

EOTS'nin temeli 1938'de Edward S. Mason tarafından Harvard'da başlatılan "*Endüstriyel Ekonomik İlişkiler*" adı altındaki piyasaların işleyişini inceleyen araştırmalara dayanmaktadır. Endüstriyel ekonomi alanındaki alışmalar Joe Bain (1956) ve Edward Mason'un isimleri ile anılan ve ampirik çalışmalar üzerine kurulan yaklaşımdır. Harvard geleneği olarak da bilinen bu yaklaşım ampirik çalışmalara dayanmaktadır (Yıldırım ve diğ., 2005).

Bu teoride, sektörler arası performans farklılıkları YDP paradigması çerçevesinde açıklanmaya çalışılmaktadır. Burada dışsal talep ve arz koşulları sektörün yapısını belirlemekte ve performans sektörün yoğunluk ve farklılaşma derecesi, giriş engelleri, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması gibi çeşitli sektör özellikleri tarafından belirlenmektedir (Seth ve Thomas, 1994).

EOTS ve özellikle Scherer ve Ross (1990) ve Porter'ın (1980) görüşlerine dayanan YDP paradigması işletmelerin stratejik davranışlarını etkileyen çevresel faktörleri incelemektedir. Porter (1980), stratejilerin, bir

sektörde yer alan firmaların sayısı, sektörün olgunluk düzeyinin hangi aşamada olduğu ve uluslar arası rekabet gücüne bağlı olarak belirlendiğini ve çevresel koşulların sektörün yapısını değiştirdiğini belirtmektedir.

Endüstriyel organizasyon modeli şletmelerin stratejik hareketlerinde dış çevrenin etkisinin yoğunluğunu açıklamaktadır. Bu modelde, şletmeler tarafından seçilen stratejilerin en önemli belirleyicisinin dış çevre koşulları olduğu, rekabet için seçilen endüstrinin şletmelerin performansı üzerinde yöneticilerin örgüt içinde yapmış oldukları seçimden daha fazla etkili olduğu belirtilmektedir (Schendel 1994).

Endüstriyel organizasyon modeli firmaları rekabet için en çekici endüstriyi seçmeleri gerektiğini savunmaktadır. Çünkü firmalar benzer stratejik kaynaklara sahip ve bu kaynaklar firmalar arasında kolaylıkla değişilebilmektedir. Dolayısıyla, firmaların başarılı olabilmeleri için en yüksek kar potansiyeli olan endüstride ve o endüstrinin yapısal karakteristiklerinin gerektirdiği stratejiyi uygulamak için kaynakları nasıl kullanacaklarını seçmeleri gerekmektedir (ağlayan, 2003).

Sektördeki bir şletmenin hedefi, sektördeki rekabet güçlerine karşı kendisini en iyi şekilde savunabileceği veya bu güçleri kendi yararına kullanabileceği stratejileri seçmektedir (Porter, 1980; s.4). Bu modele göre firmaların ortalamanın üzerinde getiri elde edebilmeleri için rakiplerden daha düşük maliyetli ya da müşterilerin pirim ödeyebileceği farklılaştırılmış ürünler sunmaları gerekmektedir. Porter'a göre (1980), şletmenin karlılığını içinde bulunduğu sektör belirlemektedir. Eğer şletme karlılığı düşük bir sektörde faaliyet gösteriyorsa ne kadar iyi kaynaklara sahip olursa olsun yine de o karlılığı değiştiremeyecektir. Bir başka deyişle, rekabet üstünlüğu sağlamada şletmeye özgü içsel kaynak ve yeteneklerden çok dışsal (sektör-piyasa) faktörlerinin belirleyici olduğu kabul edilmektedir.

Schmalensee (1985) Amerikan Federal Ticaret Komisyonu Raporunda yer alan Amerikan imalat şletmelerinin 1975 yılı muhasebe karları ile şletmenin o sektördeki pazar payı, şletme etkisi, sektör etkisi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre,

- Sektör etkisinin şletme karlılığı üzerindeki etkisi %20 iken, şletme etkisinin karlılık üzerinde etkisinin olmadığını,
- Sektör etkisinin önemli oranda olduğunu ve sektördeki getirilerdeki farklılığın (varyans) yüzde 75'ini açıkladığını,
- Pazar payı etkisinin olduğunu ama bu etkinin ihmal edilebilecek kadar küçük olduğunu,
- Sektör ve pazar payı etkisi arasında negatif ilişki olduğunu

tespit etmiştir.

Rumelt (1991) Schmalensee'nin yaptığı çalışmayı genişleterek Federal Ticaret Komisyonu Raporunda yer alan imalat firmalarının 1974–1977 yılları arasındaki verilerini kullanmıştır. Rumelt'in sonuçlarına göre, sektör etkisinin şletme birimlerinin getirisi üzerinde sadece yüzde 8 varyansı açıklamakta ve sektör etkisi sektör getirilerinin ise yüzde 40'ını açıklamaktadır. Ayrıca, sektör içindeki şletmelerin sektörler arasındaki farklılık kadar heterojen bir yapıya sahip olduklarını, şletme etkisinin sektör etkisinden 6 kat daha fazla yani sektör getirilerinin yüzde 46'sını açıkladığını bulmuştur. Rumelt'in bulgularının

kaynak temelli görüşü desteklediği de savunulmuştur (McGahan ve Porter, 1997).

McGahan ve Porter'ın (1997) yaptığı çalışmada ise Compustat Business Segments Raporundan 1981 ve 1994 yılları arasındaki Amerikan ekonomisindeki (finans sektörü hariç) tüm sektörlerin verilerini kullanarak bir çalışma yapmışlardır. Sonuçlara göre, işletme segmentlerindeki karlılığın toplam varyansın yüzde 51,60'nın kurdukları modelle açıklandığını tespit etmişlerdir. Buna göre, yaklaşık yüzde 2'lik varyansın yıl etkisinden, yaklaşık yüzde 19'luk varyansın sektör etkisinden (industry effects), kaynaklandığını belirtmişlerdir. Yüzde 19'luk sektör etkisi o sektörde faaliyet gösterenlerin karlılığı açısından önemli olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, McGahan ve Porter'ın çalışması faaliyet gösterilen sektörün, işletmenin karlılığı açısından çok önemli olduğunu göstermektedir.

3. KAYNAK TEMELLİ STRATEJİ VE İHRACAT PERFORMANSI İLE İLİŞKİLİ ÇALIŞMALAR

3.1. Pazar Odaklı Davranış ve İhracat Performansı

Pazar odaklı işletmeler faaliyet gösterdikleri pazar ile ilgili (rneğin; müşteri ihtiyaçları, rakiplerin faaliyetleri, tedarikçiler) bilgileri toplamakta, topladıkları bilgileri ilgili birimlere dağıtmakta ve bu bilgiler doğrultusunda çeşitli çıkar gruplarının (rneğin; müşteriler, ortaklar vb.) ihtiyaç ve isteklerini en iyi şekilde karşılamaya çalışmakta ve bu şekilde rekabetçi pozisyonlarını glendirmektedirler. Değişimin sürekli, güçlü, hızlı ve kökten olduğu uluslar arası piyasalarda, ihracati işletmelerde pazar odaklı olma ihtiyacı daha da artmaktadır. Jaworski ve Kohli (1993) ve Slater ve Narver (1994) pazar odaklılığın işletmenin faaliyet gösterdiği çevreden bağımsız olarak performansı üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermişlerdir (Cadogan ve diğ. 2002b).

Cadogan ve diğ. (2001), Yeni Zelanda ve Finlandiya'dan örneklemeler kullanarak ihracat pazar odaklı davranışın belirleyicilerini incelemişlerdir. Ampirik çalışmanın sonuçlarına göre, ihracat koordinasyonu ve ihracat pazar odaklı davranışı arasında pozitif bir ilişki; yönetimin ihracata olan bağlılığı ile ihracat pazar odaklı davranış arasındaki ilişki pozitif, st yönetimin ihracat pazar odaklılığa verdiği önem ile işletmenin ihracat pazar odaklı davranışı arasındaki ilişki pozitif; sadece Yeni Zelanda rneği için, işletmenin ihracat pazar odaklı davranışı ne kadar çok dllendirirse işletmenin ihracat pazar odaklı davranışı o kadar büyük olmaktadır. (Cadogan ve diğ., 2001).

Cadogan ve diğ. (2002a), 2001 yılındaki çalışmalarını Amerika Birleşik Devletlerinde faaliyet gösteren işletmeler örneklemleri ile genişletmişlerdir. İhracat tecrübesi, ihracata olan bağımlılık ve koordinasyon yetenekleri ihracat pazar odaklı aktivitelerle pozitif ilişkili olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, ihracat pazar aktivitelerinin, ihracat performansı ile pozitif ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Cadogan ve diğ., 2002a).

Cadogan ve diğ. (2003) daha sonra çalışmalarını Hong Kong'lu üretici işletmeler ile genişletmişlerdir. Ampirik sonuçlara göre, ihracat pazar odaklı davranış, çok ykek seviyede değişim ve belirsizlik koşullarında faaliyet gösteren işletmeler için en önemli faktör olmaktadır. İhracat pazar odaklı

davranış ve performans arasındaki ilişki çok yoğun pazarlarda faaliyet gösteren işletmeler için hem pozitif hem de güçlü olmaktadır (Cadogan ve diğ. 2003).

İhracat pazar odaklı olmak ile ihracat performansını artırabilmek için;

- İhracat müşterilerinin ihtiyaç ve istekleri tahmin edilebilir ve istikrarlı olmalı,
- İşletmenin ihracat pazarındaki rekabet çevresinin işletmeye çok fazla tehdit teşkil etmemesi
- Teknolojik değişimin çok hızlı olmaması

gerekmektedir (Cadogan ve diğ., 2002a).

Cadogan ve diğ. (2002a) Finli 1205 ihracat işletmesinden 783 geri dönen anket çalışması ile ihracat pazar odaklı etkileşim ve çevresel değişim ile etkililik performansı, satış performansı ve karlılık performansı ilişkilerini açıklamaya çalışmışlardır. Ankete cevap veren işletmelerden 61'i hizmet, 66'sı hem hizmet hem mal, 656'sı ise sadece mal ihraç eden işletmelerdir. Sonuçlara göre;

- İhracat pazar odaklı davranış ve ihracat başarısı pozitif ilişkilidir.
- Servis ihracat işletmelerinin ihracat pazar odaklı davranış daha düşüktür.
- İhracat pazar odaklılığın doğrudan ihracat performansı üzerindeki etkisi pozitif, anlamlı ve hem servis hem de mal ihraç eden işletmeler için aynı etkidedir.
- Pazarlama odaklı aktiviteler çevrenin tamamen değişken olduğu durumlarda rekabet avantajı sağlayabilir.

Tantong (2003) 252 Tayvan'lı işletme üzerinde yaptığı çalışmada pazar odaklı olmak ile ihracat performansı arasında pozitif ilişkiyi gözlemiştir. Ayrıca, rn farklılaştırma stratejisinin pazar odaklılık ile birlikte uygulandığında ihracat performansını çok daha olumlu etkilediğini ifade etmiştir (Tantong, 2003).

Rose ve Shoham (2002)'in çalışmalarının temelinde, işletmelerin pazar odaklı olmalarının küresel piyasalardaki değişimi anlamalarını sağladığı ve bu şekilde küresel değişim ve fırsatlara en iyi cevap verebilecekleri yatmaktadır. Çalışmada, İsrail İhracat Enstitüsünün 9 sektrdn 124 ihracatçı ile yapılan anket çalışmasının sonuçlarına göre, genel olarak pazar odaklılık ile ihracat satışlarındaki değişim, ihracat karlılığı ve karlılığındaki değişim arasında pozitif ilişki olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, teknolojik değişimin çok hızlı ve güçlü olduğu çevrelerde pazar odaklılık ile ihracat karlılığı ve ihracat karlılığındaki değişim arasında daha güçlü ilişkinin varlığı ifade edilmiştir (Rose ve Shoham, 2002).

3.2. Girişimcilik ve İhracat Performansı

Girişimcilik modern iş dünyasında temel değişkenlerden bir tanesi haline gelmektedir. Girişimci yönetici ve çalışanlara sahip olmak işletme açısından önemli bir kaynak ve yetenek olarak kabul edilmektedir. Yeni iş yaratılması, yüksek büyüme oranı, risk alma, yenilikçilik ve KOBİ'lerin ihracat başarısı gibi değişkenlerle ilişkilendirilmiştir (Balabanis ve Katsikeas, 2003; Lumpkin ve Dess, 1996). Balabanis ve Katsikeas (2003)'in İngiltere'de faaliyet gösteren 500

ihracat işletmesine gönderilen anketlerin değerlendirilmesi ile yaptıkları çalışmadan elde edilen sonuçlara göre girişimci tavrı ile ihracat performansı arasında doğrudan ilişki olduğu gözlenmiş ve girişimci ihracatçıların girişimci olmayan ihracatçılara göre daha yüksek performans elde ettikleri ortaya konulmuştur. Ayrıca, evresel negatif etkilerin işletmenin ihracatını olumsuz etkilediği, organizasyon yapısının, firma büyüklüğünün ve dinamik çevrede faaliyet gösteren işletmelerde girişimci tavrının, dolayısıyla ihracat performansının olumlu etkilendiği de araştırma sonuçlarından elde edilmiştir. İşletme büyüklüğü ile organik organizasyon yapısı arasında negatif ilişki nedeniyle işletme büyüklüğünün girişimci tavıra olumlu etkisinin azaldığı da ifade edilmektedir (Balabanis ve Katsikeas, 2003).

3.3. İhracat Yöneticilerinin zellikleri ve İhracat Performansı

İhracat yöneticilerinin faaliyetleri, ihracat pazarlaması araştırmaları (Madsen, 1989), ihracat satışlarının planlanması ve kontrolü, ihracat pazarlarının gezilmesi, müşterilerin seçilmesi ve müşterilerle iletişim kurulması biçimindedir (Katsikeas ve Morgan, 2003: 471). Bu faaliyetler aynı zamanda, ihracat yöneticilerinin ihracata karşı tutumlarını ortaya koymaktadır. Yöneticilerin ihracat tutumları, firmaların ihracat performansı ve başarısını doğrudan etkilemektedir (Katsikeas vd., 1996; Zou ve Stan, 1998; Aaby ve Slater, 1989; Louter vd., 1991). Bu anlamda, becerikli, kabiliyetli yöneticiler işletmelerin vaz geçilemez kaynakları arasında oldukları değerlendirilmektedir. İhracat yöneticilerinin dış pazarlar ve faaliyetler ile ilgili deneyim ve bilgileri firmaların uluslar arasılaşma çabalarında itici bir g oluşturmaktadır (Chetty, 1999: 122; O’Cass ve Craig, 2003: 369). Dolayısıyla yöneticilerin deneyiminin artması, ihracat faaliyetleri ve uluslar arası pazarlar ile ilgili belirsizlikleri azaltarak, firmaların yabancı piyasa mekanizmalarını daha iyi anlamalarını sağlayacaktır. Ayrıca, yöneticilerin ihracat deneyimleri, kişisel iletişim becerilerini ve müşteri ilişkileri ağını geliştirmelerine yardımcı olacak ve etkin ihracat pazarlaması programlarını uygulamalarına katkıda bulunacaktır (Katsikeas vd., 1996: 13-14; O’Cass ve Craig, 2003: 369). Bu nedenle, yöneticilerin ihracat deneyimi firmaların ihracat performanslarını pozitif yönde etkilemektedir (Katsikeas vd., 1996: 13; Perçin, 2005).

Axinn (1988) yöneticilerin davranışları ile ihracat performansı arasındaki ilişkinin hafife alınmaması gerektiğini belirtmekte ve hatta ihracat performansının en önemli belirleyicileri arasında göstermektedir (Axinn, 1988). Ayrıca, yöneticilerin uluslar arası odaklı olması, daha önce uluslar arası tecrübeye sahip olması da ihracatla olumlu olarak ilişkilendirilmektedir. Axinn (1988) ihracat performansı ile uluslararası tecrübe arasında önemli bir ilişki olduğunu ifade etmiştir.

Tharakan ve diğ. (2005) Hindistan’ın yazılım sektörünün ihracat performansını inceledikleri çalışmada İngilizce bilmenin ve iş ilişkilerini geliştirecek topluluklar ile bağlantı kurabilmenin yazılım ihracatında belirleyici olduğunu vurgulamışlardır (Tharakan ve diğ., 2005; 779).

Gomez-Meija (1988) 388 Florida’lı işletme üzerinde yaptığı çalışmada faktör analizi ile ihracat performansını belirleyen yedi faktör belirlemiştir. Faktörler; uluslar arası insan kaynakları yönetimi stratejisi, işletmenin

gelecekteki plan ve amaçlarının uluslar arası odaklılığı, riskten kaçınma odaklılığı, uluslar arası fırsatları sürekli kollama, uluslar arası pazarlama ve reklam bağlılığı, teknoloji adapte edebilirliği, uygun olmayan ekonomik koşullardır. Bu faktörlerden, uluslar arası insan kaynakları yönetimi stratejisi ile (diğer faktörleri ve bazı yönetimsel ve organizasyonel değişkenler kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır)  farklı ihracat performansı (uluslararası pazar payındaki değişim, ihracat yoğunluğuunda veya satışların ihracata oranındaki değişim ve sektöre göre ihracat yoğunluğu) arasındaki ilişki ilk anketten 30 ay sonra aynı değişkenlerle ilgili yapılan ikinci anket sonuçları birlikte değerlendirilmiş ve basamaklı çoklu regresyon modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, insan kaynakları stratejisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve ihracat performansının önemli belirleyicilerinden biri olduğu ifade edilmiştir. Daha önce yapılan ampirik çalışmalarla uyumlu olarak işletmenin içsel değişkenlerinin ihracat performansında daha çok belirleyici olduğu vurgulanmıştır. Teknolojik esneklik, Ar-Ge yoğunluğu artışı, yönetimin kar beklentileri ve risk alabilmesi işletmelerin ürün hayat eğrisi üzerinde büyüme aşamasında iken ihracat performansında belirleyici olmaktadır (Gomez-Meija, 1988).

3.4. Teknolojik Yenilikler, AR-GE ve İhracat Performansı

Teknolojik yenilikler işletme stratejilerinin kalbi konumundadırlar. Bunun doğruluğu Japon işletmelerin teknoloji ödünç alan pozisyonundan teknoloji üreten duruma geçmelerinde gözlenmektedir. Japon işletmeleri yurt dışındaki rakipleri ile rekabet edecek konuma gelene kadar teknoloji transferi yaparlarken, yurt dışındaki rakipleri ile rekabet edecek seviyede teknoloji üreten konumuna geldikten sonra daha az lisans creti ödeyen pozisyonuna gelerek daha çok kendi iç teknoloji geliştirme yatırımlarına harcama yapar duruma gelmişlerdir (Ito ve Pucik, 1993). Yenilikler ile ihracat arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan iki temel teori bulunmaktadır (Lachenmaier ve Wbmann, 2006). Bunlardan birincisi, hayat eğrisi adı verilen ve gelişmiş ülkelerin yenilikçi ürünleri ihraç ettiğini, daha sonra bu ihraç edilen ürünlerin gelişmekte olan ülkeler tarafından taklit edilerek gelişmiş ülkelere ihraç edildiğini savunan teoridir. Gelişmiş ülkelerin ihracatlarını ve dolayısıyla gelirlerini artırmayı devam ettirebilmeleri için sürekli olarak yeniliklere devam etmeleri gerekmektedir. Ne kadar çok yenilik retirlerse o kadar çok ihracatlarının artacağı varsayılmaktadır. İkinci teoriye göre ise, uluslar arası piyasalardaki etin rekabet, ihracat işletmelerinin rekabetçi kalabilmeleri için sürekli ürünlerini ve süreçlerini geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, işletmeler yabancı piyasalardaki alıcılarından teknik uzmanlık konularında tecrübe kazanabilirler ve bu onların “ihracat yaparken öğrenme”lerini (learn by exporting) sağlamaktadır (Lachenmaier ve Wbmann, 2006).

Yaratıcılıkla ihracat performansı arasındaki ilişkiyi açıklayan üç farklı paradigma bulunmaktadır (DiPietro ve Anoruo, 2006;134). Birincisi, ihracat promosyonunun potansiyel ekonomik büyüme ve gelişme sağladığı üzerine kuruludur. Keynezyen perspektifinden ihracat ek talep sağlamaktadır. Ayrıca, uluslar arası piyasalarda rekabet edebilmek için yurt içi piyasalara baskı oluşturmaktadır. İkincisi, Shumpeteryan fikir olan yıkıcı yaratıcılıktır. Kapitalist

sistem yıkıcı yaratıcılık ile gelişmektedir. Yenilikler eski ürün ve teknikleri sürekli yenilemektedir. Ayrıca, yenilikçiler bu şekilde monopolistik güç elde etmektedirler. Yıkıcı yaratıcılık ne kadar büyük olursa ekonominin itici gücü ve büyümesi de o kadar büyük olmaktadır. Ekonomideki yaratıcılık ve yenilikler büyüme ve gelişmenin temel belirleyicisi olmaktadır. Üçüncüsü ise, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ticareti örnek alan Prebisch – Singer teorisidir. Prebisch – Singer teorisi iki temel parçadan oluşmaktadır. Birincisi, ticaret tarım sektörü aleyhine üretim sektörünü desteklemektedir. İkincisi ise, az gelişmiş ülkeler tarım ürünleri karşılığında gelişmiş ülkelere sanayi ürünleri almaktadırlar. Teoride az bir değişiklikte tarım ve sanayi ürünleri yerine, yenilikçi ürünler ile diğer ürünler kullanıldığında, yenilik yoğun ihracat ürünleri ihraç eden ülkeler yenilikçi olmayan ürün ihraç eden ülkelere göre daha rekabetçi durumda olacaktır. (DiPietro ve Anoruo, 2006:134-135).

Teknolojik yenilikler, işletmenin ihracatını üretimi artırmak yoluyla (ya da maliyeti düşürerek) ve/veya uluslar arası piyasalar için yeni ürünler üretilmesi yoluyla etkileyebilmektedir (Alarez, 2004; s.387). Alvarez (2004) yenilik aktivitelerini ürün yeniliği, süreç yeniliği ve örgütsel yenilik olarak üç grupta incelemektedir. Yaptığı çalışmada sürekli ihracat yapan işletmeler ile ara sıra ihracat yapan işletmeler arasında üç süreç açısından da anlamlı farklılık bulunduğunu tespit etmiştir.

Di Pietro ve Anoruo (2006) Dünya Ekonomik Forumu'nun (World Economic Forum) 2002 yılında 59 ülke için yayınladığı yaratıcılık indeksi ve bu indeksin dört parçası, yenilikçilik, teknoloji, teknoloji transferi ve yeni açılan iş ile çapraz ülke regresyonunu yaparak toplam ihracatın yaratıcılık ve bileşenleri ile ilişkisini incelemiştir. Sonuçlara göre yaratıcılık ve bileşenleri ülkenin ihracatında önemli rol oynamaktadır (DiPietro ve Anoruo, 2006; 137-138).

Cassiman ve Martinez-Ros, (2004) çalışmalarında işletme performansı ile ürün ve proses yenilikleri arasındaki ilişkinin nedenselliğini araştırmış ve daha çok yenilikçi işletmelerin mi ihracat pazarını seçtiğini, ya da ihracat işletmelerinin mi daha yenilikçi olduğunu ve ürün ya da süreç yeniliğinin hangisinin daha belirleyici olduğunu sorgulamıştır (Cassiman ve Martinez-Ros, 2004).1990–1999 İspanyol üretici firmaları panel verilerini kullanarak yapılan çalışmada, yeniliklerin özellikle de ürün yeniliklerinin ihracatın en önemli yönlendiricisi olduğu gözlenmiştir (Cassiman ve Martinez-Ros, 2004).

Franko'nun (1989) 1960–86 yılları arasında dünyada önde gelen Amerikalı, Asyalı ve Avrupalı şirketleri için 15 temel endüstride yaptığı çalışmada 83 işletmenin 6 farklı endüstride Ar-Ge yoğunluğu ile uluslar arası piyasalarda büyüme ve pazar payı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, Ar-Ge harcamalarının satışlara oranı uluslar arası büyüme ve uluslar arası pazar payı büyümesi ile önemli şekilde ilişkili olduğu ve işletmenin stratejik performansının belirleyicisi olduğu gözlenmiştir (Franko, 1989:449–471).

Guan ve Ma (2003) 213 Çinli sanayi işletmesi üzerinde yedi yenilik yeteneği (öğrenme, Ar-Ge, üretim, pazarlama, organizasyonel, kaynak dağılımı ve strateji planlaması) ile üç işletme özelliğinin (yurt içi pazar payı, büyüklük ve üretim artış oranı) ihracat performansında belirleyiciliği ile ilgili bir çalışma yapmışlardır. Sonuçlara göre;

- İhracat büyümesi, üretim dışındaki yenilikçi yeteneklerin gelişmesi ile yakından ilişkilidir.
- Yurt içi pazar payının ihracat performansı üzerinde önemli etkisi olmamasına rağmen, üretim büyüme oranı ihracat performansını teşvik etmekte ya da artırmaktadır.
- Ar-Ge, üretim ve pazarlamadan oluşan temel yenilikçilik varlıkları tek başlarına sürdürülebilir ihracat büyümesini gerçekleştirilememektedirler. Destekleyici yenilikçilik varlıkları (yedi varlıktan geri kalan dördü) işletmenin teknoloji entegrasyonunun yanında, işletmenin sürdürülebilir uluslar arası rekabet elde etmesinde etkili olmaktadır.

Farklı yenilikçi varlıkların birbiri ile uyumlu olarak etkileşimi Çinli işletmelerin rekabetçiliğini geliştiren temel faktörler olarak ifade edilmektedir (Guan ve Ma, 2003).

Ito ve Pucik (1993) Japon imalat işletmelerinin ihracat performansını inceledikleri çalışmalarında işletme ve sektör verilerini kullanmışlardır. Tokyo, Osaka ve Nagoya borsasında işlem gören 54 farklı sektörden 271 Japon işletmesinin çapraz kesit verilerinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre, işletmenin ihracat satışları ile Ar-Ge harcamalarının büyüklüğü, işletmenin ihracat satışları ile sektörün Ar-Ge yoğunluğu, işletme büyüklüğü ile ihracat satışları arasında pozitif ilişkilidir (Ito ve Pucik, 1993).

Knight ve Çavuşgil (2004) 1980 sonrasında kurulmuş ve toplam üretiminin %25'inden fazlasını ihraç eden işletmelerde kuruluşundan itibaren küresel işletmelerin (born-global firms) yenilikçilik ve örgütsel yeteneklerini incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, kuruluşundan itibaren küresel işletmeler yeni kurulmuş olmalarına ve yeterli finansal varlıklar, insan kaynakları ve maddi varlıkları olmamasına rağmen yenilikçilik, bilgi ve yeteneklerini kaldıraç etkisi olarak kullanarak uluslar arası piyasalarda başarılı olabilmektedirler (Knight ve Çavuşgil, 2004).

Lachenmaier ve Wößmann (2006) Münih Ekonomik Araştırma Enstitüsünün yenilikçilik ile ilgili yapılan anket sonuçlarını kullanarak Alman imalatçı firmalarının yenilikçilik ve yenilikleri ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Kullandıkları model:

$$X_i = \beta_0 + \beta_1 I_i + \beta_2 T_i + \beta_3 E_i + \beta_4 R_i + \beta_5 S_i + \varepsilon_i$$

şeklindedir. X_i işletmesinin ihracat payını, I_i i 'nci işletmenin yenilik ölçütünü, E_i işletme çalışanlarının sayısının logaritması, T_i işletme toplam satışlarının logaritmasını, S sektör kukla değişkeni, R bölgesel kukla değişkeni göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre, yenilikçilik gelişmiş ülkelerin ihracatının önemli yönlendirici güçlerinden olduğu ve gelişmiş ülkelerin küresel piyasalarda rekabetçi kalabilmeleri ve hayat standartlarını koruyabilmeleri için sürekli yenilik üretmelidirler. Ayrıca aynı sektördeki yenilikçi firmaların yenilikçi olmayan firmalara göre daha yüksek oranda ihracat yaptıkları da çalışmadan elde edilen sonuçlar arasındadır (Lachenmaier ve Wößmann, 2006; 345-346).

Roper ve Love (2002) İngiliz ve Alman üretim fabrikalarının ürün yenilikleri ile ihracat olasılığı ve ihracat eğilimi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, ürün yeniliklerinin ihracat eğilimi ve ihracat olasılığını pozitif yönde etkilediğini saptamışlardır. Ayrıca, İngiltere'de yenilik aktivitesinin büyüklüğü

ile ihracat eğilimi ile pozitif ilişkili iken Almanya’da bu ilişkinin ters olduğu gözlenmiştir.

Wakelin (1998) İngiltere’deki 320 işletmenin 1988–1992 yılları arasındaki verilerini kullanarak yenilikçiliğin ihracat performansı ile ilişkisini incelemiştir. İşletmeleri yenilikçi ve yenilikçi olmayan şekilde iki gruba ayırarak ihracat performansı ile ilişkisi incelenmiştir. Yenilikçilik “yeni veya geliştirilmiş bir ürün ya da sürecin ticari olarak başarılı bir şekilde sunulması” olarak tanımlanmıştır. Sonuçlara göre, küçük yenilikçi işletmelerin ihracata çok yönelmedikleri, bunun nedeninin ise imkanlarının daha kısıtlı olması ifade edilmektedir. Yeni pazar arayışından çok mevcut iç pazarlara yeniliklerini sunmak küçük işletmeler tarafından tercih edilmektedir. Ancak, büyük yenilikçi işletmeler için ne kadar çok yenilikçiliğe sahip iseler o kadar ihracatta başarılı olmaktadır. Ayrıca, genel olarak yenilikçi olmayan işletmeler yenilikçi işletmelere göre daha çok ihracata yönelmektedirler (Wakelin, 1998).

3.5. İşletmeler Arası Bağlantılar ve İhracat Performansı

Son yıllarda işletmeler arası stratejik ortaklıklar ve yapılan işbirlikleri uluslar arası alanda işletmeler için çok stratejik bir önem kazanmıştır. İhracat pazarlaması literatürü ilişkisel pazarlama adaptasyonu ve işletmeler arası ilişkilerin nasıl geliştirilip nasıl devam ettirileceği bunun sağlayacağı faydalar üzerine odaklanmıştır. Piercy ve diğ. (1998) ihracat rekabet avantajı ile müşteri ilişkilerini kurma ve devam ettirme becerileri arasında çok güçlü bir ilişki ile müşteri ilişkileri becerisi ile ihracat performansı arasında da önemli bir ilişki olduğunu belirtmektedirler.

Ling-yee ve Ogunmoku (2001a) Çin’in Beijing, Shanghai, and Guangdong şehirlerinden seçtikleri 100 ihracatçı firma ile yaptıkları çalışmada işletmeler arası ilişkileri kurabilme, geliştirebilme yeteneği ile işletme ihracat performansı ile rekabetçi avantajı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma yapmışlardır. İhracat rekabet avantajı işletmenin rakiplerine göre kendi konumunu algılaması, ihracat performansı ise ihracat aktivitelerinin çıktıları ile ölçülmüştür. Çalışma sonuçlarına göre, işletmenin ilişkisel faktörleri işletmenin hem ihracat performansına hem de rekabetçi avantajına pozitif etkiye bulunmaktadır. İşletmenin içsel faktörleri bir taraftan işletmenin farklılaştırma avantajını olumlu etkilerken diğer taraftan da finansal ihracat performansını olumlu etkilemektedir. İşletmenin ilişkisel işbirlikleri stratejik amaçların elde edilmesinde en önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Ling-Yee ve Ogunmoku, 2001a).

Styles ve Ambler (1994) başarılı ihracat uygulamalarını belirlemek ve Michell’in (1979) daha önce yaptığı çalışmadaki bulguların geçerliliğini test etmek için ihracat başarısından dolayı İngiltere Kraliçe Ödülüne layık görülen işletmelerde bir çalışma gerçekleştirmiştir. Styles ve Ambler (1994) ilişkisel paradigma ile ifade edilen ve marka, pazarlama şirketi, müşteriler ve tedarik zincirindeki herhangi bir grubun diğer gruplarla ilişkileri ile ihracat performansı arasındaki ilişki ve başarılı ihracat için şu önerileri getirmektedirler (Styles ve Ambler, 1994);

- Başarı faktörleri: Distribütörlerle bireysel iletişim ve pozitif ilişkiler ihracat başarisını artırmaktadır.
- Karar Alma: İhracata ve hangi ülkeye ihracat yapılacağına karar verildikten sonra, yerel bir temsilci seçilmeli ve pazarlama planı yerel temsilci ile birlikte oluşturulmalıdır.
- Bilgi Kaynakları: İhracat yapılan bölgeye iş ziyaretleri yapılmalı, kişisel ilişkiler geliştirilirken, ilk elden bilgiler elde edilmelidir.
- Pazar Seçimi: İlk ihracat deneyimleri için fiziksel yakınlığı olan ülkeler tercih edilmelidir.

4. ENDÜSTRİYEL ORGANİZASYON TEMELLİ STRATEJİ VE İHRACAT PERFORMANSI İLE İLGİLİ ALIşMALAR

4.1. İhracat Stratejileri ve İhracat Performansı

Aaaby ve Slater (1989) işletme stratejisi ile ihracat performansı arasında doğrudan bağ olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çavuşgil ve Zou (1994) daha önce söz edilen çalışmalarında da stratejik yönetim çerçevesinde işletme stratejisi ile çevrenin birbiri ile uyumlu olması esasına dayanmaktadır. Buna göre, işletme içsel ve dışsal çevre faktörleri ile ihracat pazarlama stratejisi arasında uyumu sağladığında ihracat girişiminin başarılı olması beklenmektedir. Bir başka deyişle, ihracat pazarlama stratejisi, ihracat performansı ile işletmenin iç ve dış çevre koşulları arasında uyum sağlayan bir pozisyonda olmaktadır.

Stewart (1997) Kanada'lı ihracat işletmeleri üzerinde yaptığı çalışmasında avuşgil ve Zou'nun kullandığı modele benzer bir modelle işletmenin yurt içi piyasalarda izlediği strateji ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada ihracat performansı işletmelerin uluslar arasılaşma derecesi ile ölçülmektedir. Çalışma sonuçlarına göre, ihracat pazarlama stratejisi ile uluslar arasılaşma derecesi ile ölçülen ihracat performansı arasında ilişki olduğu, özellikle yabancı ülkedeki dağıtım desteği ve fiyatlama ile ilgili stratejilerin performansı olumlu etkilediği gözlenmiştir. Ayrıca, yurt içi işletme stratejileri ile ihracat performansı arasında bir bağ olduğu da araştırma sonuçlarında ifade edilmektedir (Stewart, 1997). Shoham (2002) uluslar arası pazarlama stratejilerinin standartlaştırılması ve ihracat performansı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada 17 örnek makale ile meta analiz yapmıştır. Sonuçlara göre, ürün adaptasyonu kısmi olarak ihracat performansını artırırken ihracat planlamasının ihracat performansı üzerindeki etkisi önemli derecede pozitif olarak ifade edilmiştir. Fiyat, reklam ve dağıtım adaptasyonunun ihracat performansı ile ilişkisi desteklenmemiştir (Shoham, 2002).

Leonidou de diğ. (2002) de ayrıca, 17 dergide çıkan 36 çalışma ile pazarlama stratejilerinin ihracat performansı belirleyicileri ile meta-analiz çalışması yapmışlardır. Pazarlama stratejilerinin çoğu ihracat performansı üzerinde olumlu etki yapmasına rağmen bu etki her zaman geçerli olmamaktadır. Satışların ihracata oranı göstergesi ile daha güçlü sonuçlar elde edilmiştir. İhracat performansını olumlu etkileyen pazarlama değişkenleri, pazar segmentasyonu, fiyatlama stratejisi, dağıtıcı desteği ve reklam olarak ifade edilmiştir (Leonidou ve diğ. 2002). Ürünlerin iç pazardaki performansı, ihracat performanslarını da etkilemektedir. Bunun nedeni firmaların iç pazara ve

ihracata yönelik pazarlama stratejileri arasında benzerlikler bulunmasıdır (Stewart ve Mc Auley, 2000: 580). Cooper ve Kleinschmidt (1985)'e göre, iç pazarda yeterli satış düzeyine ulaşan firmalar daha çok ihracata yöneleceklerdir. Bunun için firmaların ürünlerini güçlendirmeleri (product strength) ve dış pazarlara yönelik olarak ürünlerini uyarlamaları (product adaptation) gereklidir. Ayrıca ürünlerle ilgili teslimat, kalite, satış sonrası hizmetler ve müşteri ilişkilerinde farklılık yaratılmalıdır (Aaby ve Slater, 1989). Farklılık ve tanıtım, ihracat satışları, karlılık ve ihracat büyümesini olumlu yönde etkileyecektir. Bu nedenle firmaların yabancı müşterilerinin ihtiyaçlarına yönelik ürün üretmeleri ve bunları yoğun tanıtım faaliyetleri ile ihraç edebilmeleri gerekir. Firmaların dağıtım kanalı ilişkilerini geliştirmeleri (satış gücü eğitimi, teknik destek ve pazarlama desteği) de ihracat başarısını olumlu yönde etkilemektedir (Zou ve Stan, 1998: 348; Valos ve Baker, 1996: 13; O'Cass ve Craig, 2003: 371). Benzer şekilde firmaların ihracata yönelik rekabetçi bir fiyatlandırma stratejisi benimsemeleri, ihracat performanslarını pozitif yönde etkilemektedir (Katsikeas ve diğ., 1996: 7; Perçin, 2005).

Namiki (1989) Amerika'daki yariletken endüstrisinde Miles ve Snow (1978) tarafından geliştirilen, arayıcı (prospector), analiz edici (analyser), savunucu (defenders) ve tepki verici (reactors) olarak 4 gruba ayırdığı rekabetçi işletme stratejileri ile ihracat performansı arasındaki ilişkileri incelemiştir. Arayıcılar yeni ürün geliştiren, ürünlerde değişiklik yapan; savunucular çok az değişikliklerle mevcut ürün ve müşteri tabanını koruyan; analiz ediciler bu ikisi arasında ve tepki vericiler ise çevreden gelen tepkilere göre stratejilerini ayarlayan, bağımsız bir şekilde kendi stratejilerini geliştirmeyen işletmeler olarak tanımlanmaktadır. Miles ve Snow'a (1978) göre arayıcı, savunucu ve analiz edici stratejileri izleyen işletmeler iyi uygulandığı takdirde her sektörde başarılı olmaktadır. Namiki'nin (1989) yaptığı çalışma sonuçlarına göre de arayıcı, savunucu ve analiz edici stratejileri izleyenler iyi bir ihracat performansı sergilemektedirler. Tepki verici stratejileri izleyenler hem iç hem de dış piyasada düşük performans sergilemektedirler. Araştırmanın genel sonucuna göre, ihracat performansı sadece ihracat pazarlamasına bağlı olmamakta, ihracatçının izlediği rekabetçi stratejiler de önemli rol oynamaktadır (Namiki, 1989).

Porter (1991) işletmeler arasında aktif rekabetin sürekli yenilik ve gelişme için yurt içi piyasalarda baskıya neden olduğunu ve bu rekabetin sonunda dünya ticaretinde rekabetçi bir endüstri oluşturduğunu önermektedir. Ito (1997) Japon işletmeleri için yaptığı çalışmada yurt içinde pazar payına göre ikinci olan işletmelerin ihracata daha çok önem verdiklerini ve yurt dışına açıldıklarını tespit etmiştir. Örneğin, otomotiv sektöründe Toyota (1983 yılında) pazar lideri konumunda iken ihracat payı %46.2 ile yurt içi pazar payında Toyota'nın takipçileri olan Nissan %55.2, Honda %68.6 ve Mazda %64.5 ihracat oranına sahiptirler. Aynı şekilde, elektronik sektöründe pazar lideri Matsushita'nın ihracat oranı %34.1 iken Sony %65.6, Sanyo %58.1 ve Sharp ise %56.9 ihracat oranına sahiptirler. İhracat oranındaki bu farklılıklar farklı büyüklükteki işletmelerin izledikleri farklı stratejilerden kaynaklanıyor olabilir. Ito (1997) tarafından yapılan çalışmadan göreceli büyüklük ve işletmenin ihracat oranı arasında ters – U ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ito, Japon işletmelerin sektörde lider konumdaki işletmelerle yurt içinde başabaş bir

rekabete girmek yerine kendilerine lider firmanın güçlü olmadığı bir alan bulduklarını ifade etmektedir. Bu farklı alanlardan birinde de farklı coğrafi alanlar bulmayı, bir başka deyişle yurt dışında farklı bölgelere ihracat yapmayı tercih etmektedirler (Ito, 1997).

4.1.1. Ürün Adaptasyonu ve İhracat Performansı

Ürün adaptasyon stratejisi işletmenin yerel müşterilerin tercihlerini ve değerlerini karşılamak için tutarlı ve planlanmış aktiviteleri olarak tanımlanabilir (Çavuşgil ve Zou, 1994). Bu strateji öncelikle işletmenin karakteristikleri ve dış çevre özellikleri tarafından tanımlanmakta ve pazarlama stratejisi olarak adaptasyon stratejisi ihracat performansını pozitif etkilemektedir (Cavuşgil and Zou, 1994; Johnson ve Arunthanes, 1995; Leonidou ve diğ., 2002; Zou ve Cavuşgil, 2002).

Calantone ve diğ. (2006) ABD, Japonya ve Kore’de yapmış olduğu çalışmasının sonuçlarına göre her üç ülkede de;

- İhracat performansı ile ürün adaptasyon stratejisi ihracat bağımlılığı ve işletmelerin inovasyona açıklılığı pozitif ilişkilidir.
- İnovasyona açıklık ürün adaptasyon stratejisini etkilememektedir.
- Sektör adaptasyonu ihracat performansı ile pozitif ilişkilidir.
- Yurt içi ve yurt dışı piyasa arasındaki benzerlik ihracat performansı ile doğrudan ilişkili değildir.

Çalışmanın sonuçları genel perspektiften değerlendirildiğinde, dış piyasalarla ilgili önemli her bilgiyi ihracat stratejisinde kullanarak ihracat performansını artırabileceği ve bu durumun endüstriyel organizasyon teorisinin temeli olan işletmenin dış çevresinin işletmenin strateji ve uygulamalarını ve dolayısıyla performansını etkilediği argümanı ile de uyumlu olduğu belirtilmektedir (Calantone ve diğ., 2006; s.182-183).

4.1.2. Ürün Standartlaştırması ve İhracat Performansı

Standartlaştırmanın savunucuları dünya pazarlarının iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki ilerlemeler nedeniyle daha çok homojenleştiğine inanmaktadırlar (Jain 1989; Levitt 1983). Ayrıca, müşterilerin dünyanın farklı ve birbirinden uzak bölgelerinde olmalarına rağmen aynı ürünleri istedikleri ve tercih ettikleri de ifade edilmektedir (Jain 1989; Ohmae 1985). Bu nedenle, uluslar arası piyasalarda rekabetçi avantaj sağlayabilmenin temelinde işletmelerin yüksek kaliteli ve düşük fiyatlı ürünleri sunabilmeleri yatmaktadır (Levitt 1983). Düşük fiyatlı ürünleri sunabilmenin temelinde ise, standart pazarlama plan ve programları ile standart ürünleri uluslar arası pazarlara sunabilmek vardır. Standartlaştırmanın temel yararı, üretim ve pazarlama faaliyetlerinde ölçek ekonomilerine olanak sağlaması (Levitt 1983), müşteri ilişkilerinde tutarlılık (Laroche ve diğ. 2001; Zou, ve diğ., 1997) ve iyi fikirlerin dünya çapında uygulamaya konulabilmesidir (Ohmae 1989; Quelch ve Hoff, 1986). Bu şekilde bir standardizasyon stratejisinin ancak, dünya çapında

rekabetin yaşandığı sektörlerde başarılı olabileceği de karşıt yazarlarca ifade edilmektedir (Boddewyn ve diğ. 1986; Douglas ve Wind, 1987).

Uluslar arası çeşitlendirme ve İhracat Performansı

Aralarında tam korelasyon olmayan ülkelerde yatırım çeşitlendirmesine gidilmesi yatırımcıların risk–getiri fırsatlarını geliştirmektedir. Birçok çalışmada belirtildiği gibi uluslar arası çeşitlendirmeye gidilmesi yatırımcıların faydasını artırmaktadır (Grubel, 1968; Levy ve Sarnat, 1970; Grubel ve Fadner, 1971; Lessard, 1976). Uluslar arası çeşitlendirme ile beklenen getiride herhangi bir azalma olmadan risk azaltılabilmektedir. Maddi olmayan varlıklara – örneğin; yeniliği ürün ya da süreç, marka, kalite konusundaki uzmanlık, satış promosyonu teknikleri vb. – sahip işletmelerin yurt içi piyasada başarılı olanlarını yurt dışı piyasalarda da kullanabileceği kabul edilmektedir. Ayrıca, temelde bu tür varlıklar ya da yeteneklerin yurt dışında kullanılmasının fırsat maliyetinin sıfıra yakın olması yatmaktadır. Kazanılan marjinal maliyetin pozitif olması koşulu ile bu tür varlıkların kapasitelerinin altında kullanıldıkları kabul edilebilir (Buhner, 1987:27).

Diğer taraftan, işletmenin iç pazarda marjinal pazar payı ve yeni ürün alanında mücadele etmesi yerine yurt dışına açılması ve pazar çeşitlendirmesine gitmesi daha rasyoneldir (Delacroix, 1984).

Buhner (1987) 40 büyük Batı Alman şirketinin yıllık raporlarında yayınlanan verilerini kullanarak çeşitlendirme ve performans ilişkisini araştırmıştır. Çeşitlendirme kanitatif ve kategorik olarak ölçülmüştür. Kanitatif ölçüt olarak Herfindahl tipi indeksleme kullanılmıştır. $D = 1 - \sum p_j$, p_j = işletmenin j'inci sınıflandırılmış pazardaki satışlarının oranı ($j = 1, 2, 3, \dots, N$) ve $0 \leq D \leq 1$. kategorik olarak Wrigley'in (1970) ve Rumelt'in (1974) farklılaştırma çalışması kullanılmıştır. İşletmeler satışlarını elde ettikleri iş alanlarının oranlarına göre, tek alanda faaliyet gösteren, baskın olarak bir alanda faaliyet gösteren, ilişkili alanlarda faaliyet gösteren ve ilişkisiz alanlarda faaliyet gösteren olarak gruplandırmaktadırlar. Diğer taraftan, işletme performansı için CAPM modeli kullanılarak işletmenin getirisi ile piyasa getirisi arasındaki ilişki ve sistematik ve sistematik olmayan risk göz önüne alınmıştır ($R_{it} = \alpha_i + \beta_i R_{mt} + \epsilon_{it}$). Performans farklılıkları ve çeşitlendirme stratejileri arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi için büyüklük ve büyüme değişkenleri, sahiplik yapısı ve finansal kaldıraç oranı diğer açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır.

Alınan sonuçlara göre, coğrafı çeşitlendirme ile pazar ve muhasebe performans ölçütleri arasında belirgin pozitif lişki bulunmaktadır. Tam tersine, ürün farklılaştırması ile performans ölçütleri arasında ise negatif ilişki gözlenmiştir. Satışlardaki artış ile performans güçlü bir şekilde pozitif ilişkili iken sermaye yapısında borç oranının yüksek olması performans ile negatif ilişkilidir. Son olarak işletme büyüklüğü ile pazar performansı ve hisse senedi getirisi arasında negatif ilişki vardır (Buhner, 1987: 29).

İşletmeler hisse sahiplerinin servetini maksimize etmek için dış pazarlara açılma ve iç pazarda ürün farklılaştırmayı iki farklı çeşitlendirme alternatifini olarak ele almaktadırlar. Yurt dışı çeşitlendirme stratejisi satışların artması ve atıl kapasitenin kullanılmasını ve ölçek ekonomisinin ve öğrenme eğrisi etkisinin elde edilmesini sağlamaktadır (Buhner, 1987: 37).

Funke ve Ruhwedel (2001) 10 Doğu ve Güneydoğu Asya ülkesinin (in, Hong Kong, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Pilipinler, Singapur, Tayvan ve Tayland) 1989 – 1997 verilerini kullanarak ihracat çeşitliliğinin ihracat performansına etkisini panel veri yöntemi ile ölçmeye çalışmışlardır. Sonuçlara göre, yüksek derecede farklılaştırılmış ihracat mallarının rekabet avantajı sağladığı ve dolayısıyla satışları artırdığı gözlenmiştir (Funke ve Ruhwedel, 2001).

Çevresel Faktörler ve İhracat Performansı

Firma evresi ve örgüt yapısı arasındaki uyum, firmaların performansının en temel belirleyicisidir (Morgan, 1999: 324). Bunun nedeni, çevresel faktörlerin, firmalar tarafından uygulanılacak stratejilerin belirlenmesindeki etkisidir (Stewart ve McAuley, 2000: 580). Özellikle, i ve dış pazarlarla ilgili, ticaret engelleri, vergisel düzenlemeler, kültürel farklılıklar (avuşgil ve Zou, 1994; Katsikeas ve diğ., 1996; Zou ve Stan, 1998), rekabet koşulları (Morgan, 1999; O’Cass ve Craig, 2003), ekonomik durum ve talep potansiyeli (Kaynak ve Kuan, 1993) gibi faktörler, ihracatın gelişimi ve başarısını önemli düzeyde etkilemektedir (Perçin, 2005).

Liu ve Shu (2003) in endüstrisindeki ihracat performansının belirleyicileri için yaptıkları çalışmada ihracat performansı ile doğrudan yabancı yatırımlar (FDI), işletme büyüklüğü (FS), işgücü maliyeti (LC) ve Araştırma-Geliştirme yoğunluğu (R&D) arasındaki ilişki $EX = f(FDI, FS, LC, R\&D)$ modeli çerçevesinde $\ln EX = a_0 + a_1 \ln FDI + a_2 \ln FS + a_3 \ln LC + a_4 \ln R\&D + v$ denkleminin iki aşamalı en küçük karelere göre tahmin edilmesi ile incelenmiştir. Çalışma in İstatistik Kurumunun 1995 yılında yapılan anket sonuçlarının çapraz kesit verileri ile yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, işgücü maliyeti ile ihracat performansı ters orantılı, işgücü maliyetleri %1 artarken ihracat %1.88 azalmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ihracat performansı arasında doğrudan pozitif ilişki olduğu belirtilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar sadece sermaye yatırımı olarak değil yatırımı yapan yabancı firmaların yönetim becerileri, uluslar arası pazarlama bilgileri ve dağıtım kanallarını da kapsamaktadır. Araştırma-geliştirme harcamaları ile ihracat performansı arasında önemli biri ilişki tespit edilememiştir. Bunun nedeni olarak ise in endüstrisinin daha çok işgücüne dayalı olarak üretim yapması gösterilmektedir (Liu ve Shu, 2003).

Bazı lkeler ticaret fazlası verebilmek için ithalat sınırlamaları getirmektedir. Ancak, bazı ara sermaye malları ve ihracat üretimi için kritik girdiler olduğu için ithalatın sınırlanması ihracatı olumsuz etkilemektedir.

Madsen (1989) Danimarkalı ihracat firmaları üzerinde yaptığı çalışmada firma özellikleri, ihracat pazarlama politikaları ve piyasa özellikleri ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. İhracat performansı için ihracat satışları, ihracat büyümesi ve ihracat karlılığı verilerini kullanmıştır. Farklı ihracat performans göstergeleri içinde en çok ihracat satışlarının açıklayıcı gücü olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, açıklayıcı değişkenlerden ihracat pazarlama politikasının ihracat performansını daha gcl şekilde açıkladığını da belirtmektedir. İhracat büyümesi piyasa ve dağıtım kanalları ile yakın ilişkiler kurma ve piyasayı yakından takip ederek inceleme ile doğrudan ilişkili olduğu gözlenmiştir. Diğer taraftan ülkeye özgü özellikler

ile ilgili tecrübe o ülke pazarını daha iyi anlamayı ve daha iyi ilişkiler kurmayı sağlayacaktır. Yurt içi piyasanın çekici olması ve satışların yurt içi piyasada güçlü olmasının ise ihracat performansını olumsuz etkileyeceği ifade edilmektedir (Madsen, 1989).

Madsen'in çalışmasının sonuçlarına göre yüksek performanslı ve istikrarlı bir ihracat aktivitesi için işletmeler (Madsen, 1989);

- Yeni pazarlara aılmaktansa öncelikle mevcut ihracat yaptıkları pazarlarda gelişmeye alışmaldırlar,
- İhracat yaptıkları pazarlar ile iyi kişisel ilişkiler kurmalı ve pazarı iyi anlamaya alışmaldırlar,
- Güçlü ve kaliteli ürünler sunmaldırlar,
- Düşük fiyatlı ürün satmak için dikkatli olmaldırlar,
- İhracat giriş stratejisi ile uluslar arasılaşma derecesi arasında uyum sağlamalıdırlar,
- Pazarı bilen ve anlayan kişiye karar yetkisi vermelidirler,
- Daha çok ülkeye yakın olan pazarları seçmelidirler,
- Daha çok büyüme potansiyeli olan ama daha az rekabet olan pazarları tercih etmelidirler.

İşletme Büyüklüğü ve İhracat Performansı

İhracat performansı alanında yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda işletmenin büyüdükçe ihraç ettiği ürünlerin artacağı ifade edilmektedir (Christensen ve diğ. 1987; Lall ve Kumar, 1981; Kaynak ve Kothari, 1984).

Başarılı olabilmeleri için uluslar arası pazarlama aktivitelerinin ölçek ekonomilerinden yararlanmaları gerekmektedir (Terpstra, 1983).

Calof (1993) Kanada, Ontario merkezli ihracat işletmeleri üzerinde yaptığı çalışmada, işletme büyüklüğünün işletmenin uluslar arası aktivitelerde bulunmasına engel teşkil etmediğini ancak büyük firmaların küçüklere oranla daha yüksek oranda ihracat aktivitelerine girdiklerini ifade etmektedir (Calof, 1993; 67).

Uluslar arası kanıtlar işletme büyüklüğünün ihracat performansını olumlu etkilediğini önermektedir. Neden büyük işletmelerin ihracatta daha başarılı olduğu ile ilgili çok farklı nedenler vardır. Bunlardan bazıları, ölçek ekonomileri, finansal piyasalara kolaylıkla ulaşabilme ve daha kolay risk alabilmedir (Wagner, 2001). Dolayısıyla, küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyük şirketlere göre ihracat yapabilme yeteneklerinin kısıtlı olduğu kabul edilmektedir. Ancak, bu işletmeler arasında da uluslar arası piyasalarda başarılı olanlar bulunmaktadır. Bununla ilgili çok az ampirik çalışma bulunmaktadır (Alvarez, 2004; 384).

Bonaccorsi (1992), 8810 İtalyan işletmelerini kullandığı çalışmasının sonuçlarına göre işletme büyüklüğü ile ihracat eğilimi arasında pozitif ilişki, ihracat yoğunluğu (ihracat / toplam satışlar) arasında ise negatif ilişki olduğunu ifade etmiştir (Calof, 1994).

Calof'un (1994) Kanada ihracat işletmeleri için yaptığı çalışmada firma büyüklüğünün ihracat eğilimi, ihracat yapılan pazar sayısı, hizmet verilen özel pazarlar, ihracat isteği ve ihracat yapılan yıllar ile pozitif ve önemli ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, yönetim açısından firma büyüklüğünün

ihracat aktivitelerinde temel bir engel olmadığını, küçük firmaların daha az kaynakları olmasına rağmen daha uygun kaynakları ile ihracat yapabileceklerini ifade etmektedir (Calof, 1994).

Cassiman ve Martinez-Ros (2004) İsrail işletmeleri için yaptıkları çalışmada firma büyüklüğü ile ihracat arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu, ihracat performansı için optimal bir büyüklüğün olduğunu gözlemişlerdir (Cassiman ve Martinez-Ros, 2004).

Hirsh ve Adar (1974) Danimarkalı, Hollandalı ve İsraili işletmeler, Ito ve Pucik Japon işletmeler üzerindeki çalışmalarında işletme büyüklüğündeki artışın ihracat performansında artışa neden olduğunu, çünkü büyüklükle birlikte işletmelerin dünya çapında daha iyi fırsatlar elde edebileceklerini ifade etmişlerdir (Dean ve diğ. 2000; 465).

Firma büyüklüğü (çalışan sayısı ya da toplam gelir) arttıkça firmaların ihracat potansiyeli de artmaktadır (Cavusgil ve Naor, 1987). Dolayısıyla firma büyüklüğü, firma yöneticilerinin yeni ihracat pazarlarına girme kararlarını önemli düzeyde etkilemektedir. Ancak literatürde, firma büyüklüğü ve ihracat performansı arasında herhangi bir ilişki olmadığını (Diamantopoulos ve Inglis, 1988) ya da büyüklüğün, ihracat performansını negatif yönde etkilediğini (Cooper ve Kleinschmidt, 1985) ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Bununla birlikte bazı çalışmalarda firmaların ihracat yaşının ve çalışan sayısının, ihracat satışları ve karlılığı üzerinde olumsuz etkide bulunduğu ifade edilmektedir (Kaynak ve Kuan, 1993).

Christensen ve diğ. (1987) toplam satışlarla ölçtükleri firma büyüklüğünün ihracat başarısı ile ilişkili olduğunu gözlemişlerdir.

Gabbitas ve Gretton (2003) Avusturyalı İşletmeler Anketininin 1994-95 ve 1997-98 verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada işletme büyüklüğü ile yurt içi satışların büyüklüğünün ihracat üzerinde büyük etkisi olmadığını ve firmanın her türlü aktivitesi, ürün dizaynı ve kalitesi, pazarlama uzmanlığı ve yönetim motivasyonu gibi firmaya özgü faktörlerin ihracat performansı üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir (Gabbitas ve Gretton, 2003).

Auquier (1980) iki farklı model ile Fransız endüstrisinin yapısını ve firma büyüklüğü ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Birinci modelde (Model I) büyük işletmelerin ölçek ekonomileri nedeniyle daha etkin olduğu hipotezi ile büyük firmaların ihracatta da etkili olduğunu test etmiş ve sektörler içinde firma büyüklüğü ile ihracatın pozitif yönde ilişkili olduğunu ifade etmiştir. İkinci modelde (Model II), birinci modelde ölçek ekonomilerinden kaynaklanan içsel değişkenler yerine, ürün farklılaştırması nedeniyle yapısal ve rekabetçi koşullar nedeniyle davranışsal olan dışsal değişkenler incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, işletme büyüklüğü ile ihracat doğru orantılıdır, ancak bu orantı tamamen ölçek ekonomisi nedeniyle maliyet yapısından kaynaklanmamakta (Model I), işletmeye dışsal olan ürün farklılaştırması ve rekabetçi koşullar da (Model II) önemli rol oynamaktadır (Auquier, 1980).

Majocchia ve diğ. (2005) yerel bir bankanın müşterisi olan 142 üretim firmasının 5 yıllık verileri ile yaptıkları çalışmada ihracat yoğunluğu ile çalışan sayısı ile ölçülen işletme büyüklüğü ve işletmenin faaliyette bulunduğu yıl ile ölçülen işletme tecrübesi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ayrıca kullanılan çeşitli boş değişkenlerle çeşitli sektörel ve makroekonomik değişkenleri de

modele dahil ederek panel veri çalışması yapmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre işletmenin büyüklüğü ve işletmenin sektördeki tecrübesi ile ihracat yoğunluğu arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlenmiştir (Majocchia ve diğ. 2005).

Piyasa Bilgisi ve İhracat Performansı

Piyasa bilgisi en geniş anlamında piyasadaki müşteriler, rakipler, tedarikçiler, ürünler ve diğer piyasaki taraflar hakkında birincil ve ikincil kaynaktan elde edilen bilgiler ile kişisel tecrübeleri de içeren her türlü kaynaktan elde edilen bilgiler olarak tanımlanmaktadır (Bradshaw ve Burridge, 2001; s.269). Birçok alışma bilgi eksikliğinin küçük işletmelerin gelişiminde temel sınırlayıcı etken olduğu ifade edilmektedir. Dodge ve diğ. (1994) piyasa bilgisindeki eksikliğin ABD’deki küçük işletmeler için temel problem olduğunu; Poutziouris ve diğ. (1999) ise piyasa araştırması azlığının ve rekabet hakkında zayıf bilginin küçük işletmelerin büyümesinde temel sınırlayıcılar olduğunu vurgulamaktadırlar (Bradshaw ve Burridge, 2001; s.269). Aynı şekilde yabancı piyasalar hakkında bilgi eksikliği (Aaby ve Slater, 1989) ve yurt dışı piyasaların düzenlemesi ve kuralları hakkındaki belirsizlikler (Moini, 1997) yurt dışı piyasalara açılmak için temel sınırlayıcılar olarak ifade edilmektedir.

Literatürde yabancı ülke pazar bilgisinin, bu bilginin belirleyicileri ve bu bilginin ihracat performansı üzerindeki etkileri ile ilgili çok fazla çalışma göze çarpmamaktadır. Bilginin elde edilmesi ve kullanılması sürdürülebilir rekabet avantajı için önemli bir kaynak olarak kabul edilmiştir (Nahapiet ve Ghoshal, 1998; Tsai ve Ghoshal, 1998; Yli-Renko ve diğ. 2001). Küresel rekabetin yoğun olduğu günümüzde işletmelerin kıt kaynaklara sahip olmasının rekabet avantajı için yeterli olmadığı bu kıt kaynakları rakiplerden daha etkin kullanmayı öğrenebilmesi gerektiği de ifade edilmektedir (Larsson, ve diğ., 1998; Ling-ye, 2004).

Ling-ye (2004) 2001 yılı in ihracat fuarına katılan işletmelere uyguladığı anket çalışmasının sonuçlarını daha sonra çoklu regresyon ile analiz etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ihracat yapılacak ülkelerle ilgili bilgi (müşteri, pazar, rakipler) sahibi olan işletmelerin ihracat performanslarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Ling-ye, 2004).

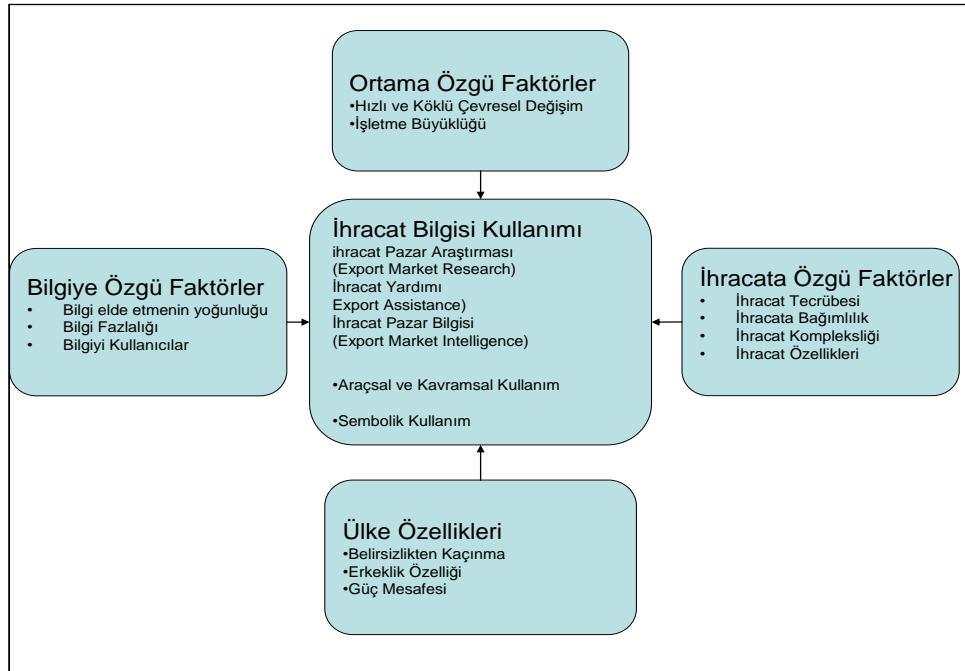
Denis ve Depelteau (1985) bilgi kaynaklarının ihracat genişlemesi ve farklılaştırılmasında kullanılmasının etkili olduğunu doğrulamışlardır. İhracatçıları yeni ve tecrübeli ihracatçılar olarak iki gruba ayırmış ve ihracat performansını son beş yıldıki ihracat büyümesi olarak ölçmüşlerdir. Ayrıca, ticaret fuarlarına katılmanın ihracat performansına çok güçlü etkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Samie ve diğerleri (1993) bilgi kullanımını proaktif (yenilikçi) ve reaktif ihracatçılar açısından karşılaştırmışlardır. Proaktif ihracatçıların ikincil bilgi kaynaklarını (dergiler, çeşitli yayınlar vs.) daha çok kullandıklarını ve daha çok bilgi kaynağına sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Souchon ve diğ. (2003) ihracatla ilgili elde edilen bilgilerin kullanımını etkileyen faktörlerle ilgili olarak Avusturya, Almanya, Yeni Zelanda, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinden ihracatılarıyla ilgili yaptıkları araştırmada ihracat bilgisi kullanımını etkileyen dört faktör üzerinde durmuşlardır (şekil 3.14). Ortama özgü faktörler, çevredeki belirsizlikler ve hızlı değişim bilgi

kullanımını azaltabilirken, büyük işletmeler bilgi kullanımını için daha fazla kaynak ayırabilmektedirler. İhracata özgü faktörler, ihracat tecrübesi az olanların daha çok ihracat bilgisine ihtiyaç duydukları, ihracata bağımlı olanların daha fazla bilgi kullandıkları ile ilgilidir.

Ayrıca, bilgi yoğunluğu ve fazlalığı ile bilgiyi kullanacak olanlar bilgiye özgü faktörler olarak ifade edilirken, ülkeye özgü faktörlerde bilgi kullanımını etkileyen faktörler olarak incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, araçsal ve kavramsal kullanım, işletmenin bilgi elde etme yoğunluğu ile, bir başka deyişle kullanabileceği kadar bilgi ile ilişkilidir ve ihracat, finansman ve üst yönetim tarafından kullanıldığında yararlı olmaktadır. Ayrıca, işletmeler rekabetçi koşullar zorlaştığında pazar araştırma bilgilerine daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar. İhracata daha az bağımlı olan işletmeler daha çok ihracat yardımcı bilgilerinin kullanmakta iken, farklı bölgelere ihracat yapan işletmeler kavramsal ve araçsal bilgilerden yararlanmaktadırlar. Gereğinden fazla bilgi olması o bilgilerin sembolik olarak kullanılmasına neden olmakta ve karar alma sürecini olumsuz etkilemektedir (Souchon ve diğ. 2003).

şekil 0.1: İhracat Bilgi Kullanımının Etkileyicileri

Kaynak: Souchon ve diğ. 2003.

Uluslar arası Piyasa Seçimi ve İhracat Performansı

Bir işletme uluslar arası piyasalara açılmaya karar verdiğinde öncelikle karar vermesi gereken şey hangi piyasa veya piyasalara açılacaktır. Uluslar arası piyasa seçimi (international market selection) ok önemli bir konu olmasına rağmen bu konuda yapılan araştırmaların sonuçlarını ampirik olarak test etmedeki zorluklar nedeniyle bu konudaki çalışmalara olan ilgi azalmıştır (Brouthers ve Nakos, 2005; s.366).

Ülke Farklılıkları ve İhracat Performansı

Almeida Couto ve diğ. (2006) Avrupa'daki 239 işletme üzerinde yaptıkları çalışmada Hofstede'nin (1987) geliştirmiş olduğu dört boyutlu ulusal kültür modeli- Hiyerarşik mesafe, Belirsizlikten kaçınma, Bireyci/Kollektif zihniyet, Maskulin/Feminin değerleri kullanarak işletmenin çevresindeki bağlamsal (contextual) faktörler ile ihracat performansı arasındaki ilişki ile işletmenin faaliyet gösterdiği sektör, işletmenin faaliyet yılı, işletmenin faaliyet gösterdiği ülke, işletmedeki yabancı ve yerli ortaklık ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre ülke etkileri ile ihracat performansı arasında anlamlı ilişki bulmuşlardır. Sektör, işletmenin faaliyet yılı ve yönetim tipi ihracat performansında açıklayıcı olmaktadır. Avrupalı çok uluslu şirketlerle olan ortaklık, daha yüksek ihracat performansı sağlamaktadır (Almeida Couto ve diğ, 2006; s.146).

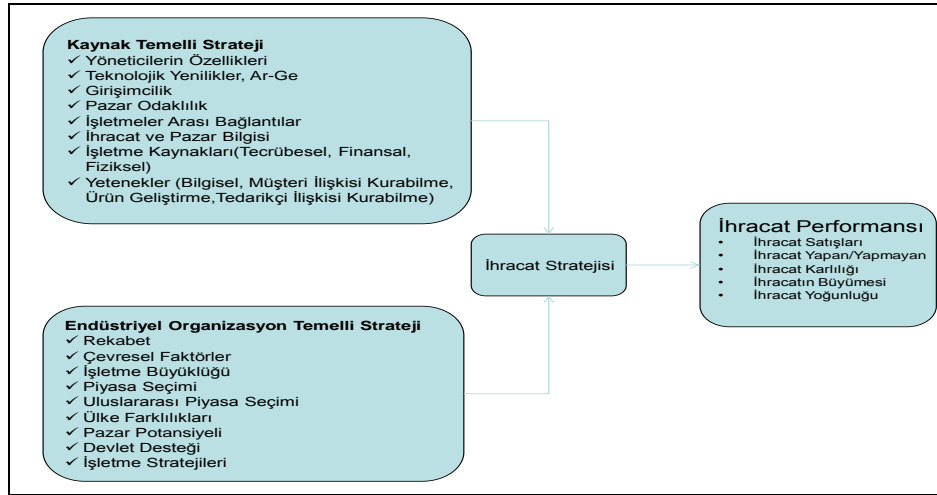
Kültürel benzerlikler, hükümet düzenlemeleri gibi pazarın özellikleri ihracat performansını etkilemektedir (Erramilli ve Rao, 1993; Sullivan ve Bauerschmidt, 1990; Styles ve Ambler, 1994). Kültürel benzerlikle uluslar arasılaşma ile ilgili araştırmalarda işletmelerin ihracat performansını artırmak için öncelikle kendi kültürel özelliklerine yakın olan ülkeleri tercih ettikleri ifade edilmektedir (Styles ve Ambler, 1994). Erramilli ve Rao (1993) yabancı ülkelere ilk defa ihracat yapanların, o ülkenin kendi ülke özelliklerine benzememesinden dolayı çok büyük belirsizlik algıladıklarını ifade etmekte ve bu nedenle kendi ülkelerindeki sektörel, kültürel vb. özelliklerde benzer özellikte ülkeleri tercih ettiklerini belirtmektedir.

5. DEğERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmada öncelikle, temel işletme stratejileri ile ilgili genel açıklamalar ardında da ihracat performansı ile ilgili yapılan çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş, ihracat performansı ile ilgili olarak daha önce yapılan araştırmalar işletmelerin iç özellikleri üzerinde duran KTS ve işletmenin içinde faaliyet gösterdiği endüstriyi ve dış çevreyi dikkate alan EOTS dikkate alınarak gruplandırılmaya çalışılmıştır. Neden bazı işletmelerin diğer bazı işletmelerden daha iyi performans gösterdiğini açıklamak amacıyla yararlanılan iki farklı strateji de farklı alanlara yoğunlaşarak performans farklılıklarının temelini açıklamaya çalışmaktadırlar. Ancak iki stratejinin birbirine alternatif olarak ele alınmasından ziyade EOTS'nin GZFT analizinin fırsatlar ve tehditler boyutunu, KTS'nin ise güçlü ve zayıf yönler boyutunu temel alarak işletme performansını açıklamaya çalıştığını göz önünde bulundurarak iki stratejinin birlikte değerlendirilmesinin daha anlamlı ve önemli olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, KTS çerçevesinde işletmenin kaynak ve yetenekleri ile güçlü zayıf yönlerinin belirlenmesi, EOTS çerçevesinde işletmenin faaliyet gösterdiği sektör, piyasa koşulları, çevresel faktörler ile birlikte fırsatlar ve tehditlerin tespit edilmesi ve bu yapılan değerlendirmeler ışığında ihracat stratejisinin belirlenmesi ihracat performansını olumlu yönde etkileyecektir.

Daha önce ihracat performansı ile ilgili çalışmaların çoğunun teorik temelden yoksun (avuşgil ve Zou, 1994; Zou ve Stan, 1998) olması ve ihracat

stratejilerine göre sınıflandırılmamış olması nedeniyle çalışmanın literatüre önemli katkı sağlayacağı dşnlmektedir. Yapılan sınıflandırma ile ilgili olarak eleştiriler gelebilecektir. Ancak, bu çerçevede bir tartışmanın başlatılmasının ihracat performansı ile ilgili olarak yapılan çalışmaların teorik temele dayandırılması konusunda gerekli olduğu dşnlmektedir. Őekil 5.1’de açıklanan kavramsal model çerçevesinde yapılacak çalışmalar ihracat performansını açıklanmaya çalışılması ve bu yönde çalışmaların yapılması ihracat performansının dayandığı teorik temeli güçlendirecek ve daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkarabilecektir.

Őekil 0.2: İhracat Performansı Modeli

Bu kapsamda bundan sonra yapılacak çalışmalarda hem işletme performansını hem de işletmelerin ihracat performansını açıklamak için her iki strateji birlikte esas alınarak yapılacak çalışmaların daha açıklayıcı olacağı öngörülebilir. Böylelikle bir elmanın iki yarısı gibi düşünülebilecek olan EOTS ve KTS birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı sonuçlar elde edilebileceği dşnlmektedir. İhracat performansını açıklayıcı olarak EOTS ve KTS her ikisi birlikte ele alınarak küresel performans stratejileri değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Aaby, N.E. and Slater, S.F. (1989), “Management influences on export performance: a re-view of the empirical literature 1978-88”, *International Marketing Review*, C.6 S.4, s.7-26.

Almeida Couto, J. P., Tiago, M. T. B., Vieira, J.C., Fortuna, M.A. (2006) “Contextual and Operational Determinants of Export Performance of Companies in Europe” *The Business Review*, Cambridge; Eyll, 5, 1, s.145-154. Alvarez, R. E., (2004) “Sources of export success in smalland medium-sized enterprises: the impact of public programs” *International Business Review*, 13, s.383–400.

- Auquier, Antoine A., (1980) “Sizes Of Firms, Exporting Behavior, and The Structure of French Industry” *Journal of Industrial Economics*, C. 29, S.2, s.203-218.
- Axinn, C.N. (1988), “Export performance: do managerial perceptions make a difference?” *International Marketing Review*, Vol. 5 No. 2, s. 61-71.
- Bain, J.S. (1956), *Barriers to Competition*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Balabanis, George I., Katsikeas, Eva. S., (2003) “Being an entrepreneurial exporter: does it pay?” *International Business Review*, C.12, S.2, s.233-252.
- Barney, J. B. (1991), "Firm Resources and Sustained Competitive Advantage", *Journal of Management*, C.17, s. 99–120.
- Barney, J. B. (1995), “Looking Inside For Competitive Advantage” *Academy of Management Executive*, C.9 No. 4.
- Barney, Jay B. (1986) “Organizational Culture: Can It Be a Source of Sustained Competitive Advantage?” *Academy of Management Review*, C.11, S.3, s.656–665.
- Barney, Jay B., (1994) “Trustworthiness as a Source of Competitive Advantage” *Strategic Management Journal*, 15 Special Issue, s. 175-190.
- Barney, Jay B., (2001) “Resource-Based Theories Of Competitive Advantage: A Ten-Year Retrospective On The Resource-Based View” *Journal of Management*, C. 27, S.6, s.643-651.
- Barney, J. B. ve Clark, D. N. (2007) *Resource – Based Theory Creating and Sustaining Competitive Advantage*, Oxford Press
- Boddewyn. J.J.. Robin Soehl, ve Jacques Picard (1986), "Standardization in International Marketing: Is Ted Levitt in Fact Right?" *Business Horizons*, 29 (November/December), s. 69-7.
- Bonaccorsi, Andrea, (1992) “On the Relationship Between Firm Size and Export Intensity” *Journal of International Business Studies*, 23, s.605-635.
- Bradshaw, Robert, ve Mark Burridge (2001) “Practices of successful small and medium-sized exporters: The use of market information” *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 8, 3, s.267-273.
- Brouthers Lance E., Nakos, George, (2005) “The Role of Systematic International Market Selection on Small Firms' Export Performance” *Journal of Small Business Management*; 43, 4, s.363-381.
- Buhner, R., (1987) “Assesing International Diversification of West GERman Corporations” *Strategic Management Journal*, 8, 1, s.25-37.

- Cadogan, J. W., Diamantopoulos, A., ve Siguaw, J. A. (2002a) “Export Market Oriented Activities: Their Antecedents And Performance Consequences” *Journal of International Business Studies*, 33(3), s.615-626.
- Cadogan, J. W., Sundqvist, S., Salminen, R. T., & Puumalainen, K. (2002b) “Market Oriented Behavior Comparing Service With Product Exporters” *European Journal of Marketing*, 36, s.1076-1102.
- Cadogan, J. W., Paul, N. J., Salminen, R. T., Puumalainen, K., ve Sundqvist, S. (2001) “Key Antecedents To Export Market Oriented Behaviors: A Cross-National Empirical Examination” *International Journal of Research in Marketing*, 18(3), 261-282.
- Cadogan, J. W., Cui, C. C, ve Yeung Li, E. K. (2003) “Export Market Oriented Behavior and Export Performance: The Moderating Roles of Competitive Intensity and Technological Turbulence” *International Marketing Review*, 20, 493-513.
- Calantone, Roger J., Daekwan Kim, Jeffrey B. Schmidt, S. Tamer Cavusgil (2006) “The influence of internal and external firm factors on international product adaptation strategy and export performance: A three-country comparison” *Journal of Business Research*, C.59, s.176 – 185.
- Calof, Jonathan L., (1993) “The impact of size on internationalization” *Journal of Small Business Management*, 31, 4, s.60-69.
- Calof, Jonathan L., (1994) “The relationship between firm size and export behavior revisited” *Journal of International Business Studies*, 25, 2, s. 367-387.
- Cassiman, B., Martinez-Ros, E., (2004) “Innovation and Exports, Evidence From Spanish Manufacturing,” Working Paper.
- Cavusgil, S.T., and Naor, J. (1987), “Firm And Management Characteristics As Discrimina-Tors Of Export Marketing Activity”, *Journal of Business Research*,C.15, S.3, s.221-35.
- Cavusgil, S.T., and Zou, S. (1994), “Marketing Strategy Performance Relationships: An İn-Vestigation Of The Emprical Link İn Export Market Ventures”, *Journal of Marketing*, S.58, s.1-21.
- Chetty, S.K., (1999), “Dimensions of internationalization of manufacturing firms in the ap-parel industry”, *European Journal of Marketing*, 33(1/2), s.121-142.
- Christensen, Carl H., da Rocha, Angela, Gertner, Rosane Kerbel, (1987) “An Empirical Investigation of The Factors Influencing Exporting Success of Brazilian Firms” *Journal of International Business Studies*, C.18, S.3, s.61-77.
- Conner, K.R. (1991), “A Historical Comparison of Resource-Based Theory and Five Schools of Thought Within Industrial

- Organization Economics: Do We Have A New Theory of The Firm”, Journal of Management, Vol. 17, Mart, s. 121–54.
- Cooper, Robert G., Kleinschmidt, E., J., (1985) “The Impact of Export Strategy on Export Sales Performance” Journal of International Business Studies, C.16, S.37-55.
- ağlayan, A. İ., (2003) Rekabet Hukukunda Pazar Gcnn nemi Ve llmesi, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi
- Daft, R. (1983), Organization Theory and Design, West, New York, NY.
- Day, G. S., ve Wensley, R. (1988) “Assessing Advantage: A framework for Diagnosing Competitive Superiority” Journal of Marketing, 52(2), 1-20.
- Delacroix, J., (1984) “Export Strategies for Small American Firms” California Management Review, 26, s.138-153.
- Demsetz, Harold, (1973) "Industry Structure, Market Rivalry, and Public Policy," Journal of Law & Economics, University of Chicago Press, s.1-9, Nisan.
- Dean D. L., Menguc, B., Myers, C. P., (2000), “Revisiting Firm Characteristics, Strategy and Export Performance Relationship: A Survey of the Literature and an Investigation of New Zealand Small Manufacturing Firms” Industrial Marketing Management, 29, 461–477.
- Denis, J.E., Depelteau, D. (1985), "Market knowledge, diversification and export expansion", Journal of International Business Studies, Vol.16 s.77-89.
- Diamantopoulos, A., Inglis, K. (1988), "Identifying differences between high and low involvement exporters", International Marketing Review, Vol. 5 No.2, s.52-60.
- Dierickx, I., Cool, K. (1989), “Asset Stock Accumulation and Sustainability of Competitive Advantage” Management Science; 35, 12, s.1504-1511.
- Di Pietro, William R., Anoruo, Emmanuel, (2006) “Creativity, innovation, and export performance” Journal of Policy Modeling, C.28, S.2, s.133-139.
- Dodge, R., Fullerton, S. and Robbins, J. (1994) “Organizational Life Cycle Stage and Competition: Mediators of Problem Perception for Small Businesses”, Strategic Management Journal, 15(2), 121–135.
- Douglas, Susan P., ve Wind, Yoram (1987) “The Myth of Globalization” Columbia Journal of World Business, 11 (4), s.19-29.
- Erramilli, M.K. and Rao, CP. (1993), “Service Firms’ International Entry-Mode Choice: A Modified Transaction-Cost Analysis Approach”, Journal of Marketing, Vol. 57, s.19-38.

- Franko, Lawrence G.(1989) “Global Corporate Competition: Who's Winning, Who's Losing” *Strategic Management Journal*, 10, 5, s.449-474.
- Funke, Michael, Ralf Ruhwedel, (2001) “Export variety and export performance: empirical evidence from East Asia” *Journal of Asian Economics*, C.12, s.493–505.
- Gabbittas, Owen, Gretton, Paul, (2003) “Firm Size and Export Performance: Some Empirical Evidence” *Productivity Commission Research Paper*, www.pc.gov.au
- Grant, R.M. (1991), “The Resource-Based Theory Of Competitive Advantage: Implications For Strategy Formulation”, *California Management Review*, ilkbahar, s.114–35.
- Gomez-Mejia, Luis R. (1988) “The Role Of Human Resources Strategy In Export Performance” *Strategic Management Journal*; Sep/Oct, 9, 5; s.493.
- Greene, P., Brush, C. G., Hart, M. M., (1999) “The Corporate Venture Champion : A Resource Based Approach to Role and Process” *Entrepreneurship Theory and Practice*, Spring, 103-122
- Grubel, H. G. (1968) “Internationally diversified portfolios: welfare gains and capital flows,” *American Economic Review*, 58, 1299–1314.
- Grubel, H. G. and K. Fadner. (1971) “The interdependence of international equity markets,” *Journal of Finance*, 26, 1971, pp. 89–94.
- Guan, J., Ma, N., (2003) “Innovative Capability and Export Performance of Chinese Firms” *Technovation*, 23, s.737-747.
- Hamel, G. Prahalad, C.K. (1994). “Competing for the Future” *Harvard Business Review*, Temmuz-Ağustos, 72, 4, 122.
- Hirsh, S., ve Adar, Z., (1974) “Firm Size and Export Performance” *World Development*, July, 41–46.
- Hofstede, G., (1997) *Culture and Organizations: Software of the Mind*, United Kingdom, McGraw-Hill.
- Ito, K., and Pucik, Y., (1993) “R&D Spending, Domestic Competition, and Export Performance of Japanese Manufacturing Firms” *Strategic Management Journal*, 14, s.61–75.
- Ito, K., (1997) “Domestic Competitive Position and Export Strategy of Japanese Manufacturing Firms: 1971-1985” *Management Science*, 43, 5, s.610-623.
- Jain, S.C. (1989), “Standardization of International Strategy: Some Research Hypotheses”, *Journal of Marketing*, Vol. 53 No. 1, s. 70–9.
- Jaworski, B. J., Kohli, A. K. (1993) “Market Orientation: Antecedents and Consequences” *Journal of Marketing*, 57, July, 53-70.

- Johnson, Jean L. and Wiboon Arunthanes (1995), "Ideal and Actual Product Adaptation in U.S. Exporting Firms," *International Marketing Review*, 12 (3), 31-46.
- Katsikeas, C.S., Piercy, N.F. ve Ioannidis, C. (1996), "Determinants of export performance in a European Context", *European Journal of Marketing*, C.30, S.6, s.6-35.
- Katsikeas, Constantine S., Piercy, Nigel F., Ioannidis, Chris, (1996) "Determinants of export performance in a European context" *European Journal of Marketing*, C.30, S.6, s.6-35.
- Katsikeas, E. ve Morgan, R.E., (2003), "Exploring export sales management practices in small-and medium-sized firms", *Industrial Marketing Management*, 32, s.467– 480.
- Kaynak, E., Kothari, J., (1984) "Export Behavior of Small and Medium-Sized Manufacturers" *Management International Review*, 2, 61-69.
- Kaynak, E. ve Kuan, W.K. (1993), "Environment, strategy, structure, and performance in the context of export activity: an empirical study of Taiwanese manufacturing firms", *Journal of Business Research*, 27, s.33-49.
- Knight, Gary A., Cavusgil S. Tamer, (2004) "Innovation, organizational capabilities, and the born-global firm" *Journal of International Business Studies* 35, s.124–141.
- Lachenmaier, Stefan ve Ludger Woßmann (2006) "Does innovation cause exports? Evidence from exogenous innovation impulses and obstacles using German micro data" *Oxford Economic Papers*, 58, s.317–350.
- Lall, S., Kumar, R., (1981) "Firm Level Export Performance in an Inward Looking Economy: The Indian Engineering Industry" *World Development*, May, 453-463.
- Laroche, Michael, V.H. Kirpalani, Frank Pons, ve Lianxi, Zhou (2001). "A Model of Advertising Standardization in Multinational Corporations." *Journal of International Business Studies*, 32 (2), s. 249-66.
- Larsson, R., Bengtsson, L., Henriksson, K., & Sparks, J. (1998). "The interorganizational learning dilemma: Collective knowledge development in strategic alliances" *Organization Science*, 9, 285–305.
- Leonidou, Leonidas C.; Katsikeas, Constantine S.; Samiee, Saeed, (2002) "Marketing strategy determinants of export performance: a meta-analysis" *Journal of Business Research*, C.55, S.1, s.51-67.
- Lessard, D. R. (1976) "World, country, and industry relationships in equity returns. Implications for risk reduction through international diversification," *Financial Analysts Journal*, 31, Jan.-Feb. 32-38.

- Levitt, T. (1983) “The Globalization of Markets” *Global Marketers*, 92-103.
- Levy, H. and M. Sarnat. (1970) “International diversification of investment portfolios,” *American Economic Review*, 60, s.668-685.
- Ling-ye, Li, (2004) “An examination of the foreign market knowledge of exporting firms based in the People’s Republic of China: Its determinants and effect on export intensity” *Industrial Marketing Management*, 33, s.561-572.
- Ling-ye, Li, Ogunmokun, Gabriel O. (2001a) “The influence of interfirm relational capabilities on export advantage and performance: an empirical analysis” *International Business Review*, C.10, s.399–420.
- Ling-ye, Li, Ogunmokun, Gabriel O. (2001b) “Effect of Export Financing Resources and Supply-Chain Skills on Export Competitive Advantages: Implications for Superior Export Performance” *Journal of World Business*, C.36, S.3, s.260-279.
- Liu, Xiaohui, Shu, Chang, (2003) “Determinants of Export Performance: Evidence from Chinese Industries” *Economics of Planning*, 36, 1, s.45-67.
- Louter, P.J., Ouwkerk, C. ve Bakker, B.A. (1991), “An Inquiry into Successful Exporting”, *European Journal of Marketing*, Vol. 25 No. 6, s. 7-23.
- Lumpkin, G. T., ve Dess, G. G. (1996) “Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance: Patterns in one industry” *Academy of Management Review*, 21(1), 135–172.
- Madsen, T.K. (1989), “Successful export marketing management: some empirical evidence”, *International Marketing Review*, C.6, No.44, s.41-57.
- Majocchia Antonio, Emanuele Bacchiocchib, Ulrike Mayrhoferc, (2005) “Firm size, business experience and export intensity in SMEs: A longitudinal approach to complex relationships” *International Business Review*, 14, s. 719–738.
- Makadok, R. Barney, Jay B., (2001) “Strategic Factor Market Intelligence: An Application of Information Economics to Strategy Formulation and Competitor Intelligence” *Management Science*, C.47, S.12, s.1621-1638.
- McGahan, Anita M., ve Porter, Michael E., (1997) “How Much Does Industry Matter, Really?” *Strategic Management Journal*, Sayı.18, yaz özel sayı, s. 15-30.
- Michell, P., (1979) “Infrastructure & International Marketing Effectiveness” *Columbia Journal of World Business*, Güz, s.91-101.

- Miles, R. E., ve C. C. Snow, (1978) *Organizational strategy, structure and process*. New York: McGraw-Hill.
- Morgan, R.E. (1999), “Environmental determinants of export decision making: conceptual is-sues regarding the domestic market”, *European Business Review*, 99, 5, s.323-331.
- Moini, A. (1997) “Barriers Inhibiting Export Performance of Small and Medium-sized Manufacturing Firms”, *Journal of Global Marketing*, 10(4), 67–93.
- Nahapiet, J., ve Ghoshal, S. (1998) “Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage” *Academy of Management Review*, 23,2, s.242– 266.
- Namiki, N. (1989) “The Impact of Competitive Strategy on Export Sales Performance: An Exploratory Study” *The Mid-Atlantic Journal of Business*; Nisan, 25, 6.
- Nelson, R., ve Winter, S., (1982) *An Evolutionary Theory of Economic Change* Cambridge, MA, Belknap Press.
- O’Cass A., ve Craig, J., (2003), “Examining firm and environmental influences on export marketing mix strategy and export performance of Australian exporters”, *European Journal of Marketing*, 37(3/4), s.366-384.
- Ohmae, K. (1985), *Triad Power: The Coming Shape of Global Competition*, Free Press, New York, NY.
- Ohmae, K. (1989), “Managing İn A Borderless World”, *Harvard Business Review*, Vol. 67, May-June, s.152–61.
- Perin, S. (2005) “İhracat Performansını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Firmaların İhracat Performans Ölülerine Göre Sınıflandırılmasındaki Rolü: İSO 1000 Sanayi Firmaları Uygulaması” *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 139-155.
- Peteraf, Margaret A., Jay B. Barney, (2003) “Unraveling The Resource-Based Tangle” *Managerial and Decision Economics*, C.24, S.4; s.309.
- Piercy, Nigel F., Kaleka, Anna, Katsikeas, Constantine S., (1998) “Sources of Competitive Advantage in High Performing Exporting Companies” *Journal of World Business*, C.33, S.4, s.378-391.
- Porter, M.E. (1980), *Competitive Strategy*, Free Press, New York, NY.
- Porter, M. E. (1985). *Competitive Strategy: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: The Free Press.
- Porter, M.E. (1991), “Toward A Dynamic Theory of Strategy”, *Strategic Management Journal*, Vol. 12, s. 95–117.
- Poutziouris, P., Binks, M. and Bruce, A. (1999) “A Problem-based Phenomenological Growth Model for Small Manufacturing

- Firms”, *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 6(2), 139–152.
- Quelch, J.A. and Hoff, E.J. (1986), “Customizing Global Marketing”, *Harvard Business Review*, Vol. 64, May-June, s.59–68.
- Roper, S. ve Love, J. H. (2002) “Innovation and export performance: evidence from the UK and German manufacturing plants” *Research Policy*, 31, 1087–1102.
- Rose, Gregory M., A., Shoham (2002) “Export performance and market orientation Establishing an empirical link” *Journal of Business Research*, C.55, s.217– 222.
- Rumelt, R. P., (1991) “How Much Does Industry Matter?” *Strategic Management Journal*, Vol.12, s. 167-185
- Rumelt, R.P., (1984), “Toward a strategic theory of the firm”, in Teece, D.J. (Ed.), *The Competitive Challenge*, Ballinger, Cambridge, MA, pp. 137-58.
- Rumelt, R.P., (1987) “Theory, Strategy and Entrepreneurship” in D. Teece (ed), *The Competitive Challenge*, Cambridge MA, s. 137-158.
- Samiee, S., Walters, P.G.P., & DuBois, F.L. (1993) “Exporting as an innovative behavior: An empirical investigation” *International Marketing Review*, 10, 3, s.5–25.
- Schmalensee, R., (1985) “Do Markets Differ Much?” *American Economic Review*, 75, Haziran, s.341-351.
- Scherer, F.M. and Ross, D. (1990), *Industrial Market Structure and Economic Performance*, Rand McNally, Chicago, IL.
- Seth, A., ve Thomas, H. (1994) “Theories of the Firm: Implications for Strategy Research” *Journal of Management Studies*, 31, 2, s.165-191.
- Schendel, D. (1994) “Strategy: Search for New Paradigms” *Strategic Management Journal*, Special Issue, 15, s.1-5.
- Shoham, A. (2002) “Standardization of International Strategy and Export Performance: A Meta-Analysis” *Journal of Global Marketing*, 15(1), 97-120.
- Slater, S. F., Narver, J.C., (1994) “Does Competitive Environment Moderate the Market Orientation – Performans Relationship” *Journal of Marketing*, 58, January, 46-55.
- Souchon, Anne L., Diamantopoulos,A., Holzmüller,H. H., Axinn, C. N., Sinkula, J. M., Simmet, H. ve Durden, Geoffrey R. (2003) “Export Information Use: A Five-Country Investigation of Key Determinants” *Journal of International Marketing*, Vol. 11. No. 3, s.106-127
- Styles, Chris, Ambler, Tim (1994) “Successful export practice: The UK experience” *International Marketing Review*; 1994; 11, 6, s.23-47.

- Sullivan, D. and Bauerschmidt, A. (1990), “Incremental Internationalization: A Test of Johanson and Vahlne’s Thesis”, *Management International Review*, Vol. 30 No. 1, s.19-30.
- Stewart, David B., (1997) “Domestic Competitive Strategy and Export Marketing Strategy: the Impact of Fit on the Degree of Internationalisation of SMEs” *Journal of Marketing Management*, C.13, S.1-3, s.105-117.
- Stewart, D.B., ve McAuley, A. (2000), “Congruence of domestic and export marketing strategies: An empirical investigation of its performance implications”, *International Marketing Review*, 17, 6, s.563-585.
- Tantong, P., (2003) *Market Orientation and Export Performance in Thailand: A Moderating Effect of International Marketing Strategy*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997) “Dynamic capabilities and strategic management” *Strategic Management Journal*, 18, 509–534.
- Terpstra, V. (1983) “Critical Mass and International Marketing Strategy” *Academy of Marketing Science Journal*, Summer, 11, 3, s. 269.
- Tharakan, P. K. M., Van Beveren, I. ve Van Ourti, T. (2005) “Determinants of India’s Software Exports and Goods Exports” *The Review of Economics and Statistics*, 87(4): s.776–780.
- Tokuda, Akio, (2005) “The Critical Assessment of the Resource-Based View of Strategic Management: The Source of Heterogeneity of the Firm”, *Ritsumeikan International Affairs*, C.3, s.125-150 http://www.ritsumei.ac.jp/acd/re/k-rsc/ras/publication/kiyo_en/03/03_8.pdf
- Tsai, W., ve Goshal, S., (1998) “Social capital and value creation: The role of intrafirm network” *Academy of Management Journal*, 41,4, s.464– 476.
- Valos, Michael, Baker, Michael, (1996) “Developing an Australian model of export marketing performance determinants” *Marketing Intelligence & Planning*, 14, 3, s.11–20.
- Yıldırım, K., Eşkinat, R. Kabasakal, A. (2005) *Endüstriyel Ekonomi*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Yli-Renko, H., Autio, E., ve Sapienza, H. J., (2001) “Social capital, knowledge acquisition, and knowledge exploitation in young technologybased firms” *Strategic Management Journal*, 22, s.587–613.
- Wagner, J. (2001). “A note on the firm size-export relationship” *Small Business Economics*, 17(4), 229–237.
- Wakelin, Katharine, (1998) “Innovation and export behaviour at the firm level” *Research Policy*, 26, s.829–841.

- Wernerfelt, B. (1984) “A Resource-based View of the Firm” Strategic Management Journal, 16(2), s.171-180.
- Wernerfelt, B. (1989), “From critical resources to corporate strategy”, Journal of General Management, Vol. 14, s. 4-12.
- Wrigley, L., (1970) Divisional Autonomy and Diversification Unpublished DBA dissertation, Harvard Business School.
- Zou, Shaoming, Simona Stan, (1998) “The determinants of export performance: a review of the empirical literature between 1987 and 1997”. International Marketing Review, C.15, S.5, s.333.
- Zou, Shaoming, David M. Andrus, ve D. Wayne Norvell (1997), "Standardization of Marketing Program and Process: A Developing Country Perspective," International Marketing Review,14 (2), 107-23.
- Zou, S., ve Cavusgil, S.T., (2002), “The GMS: A broad Conceptualization of Global Marketing Strategy and Its Effect on Firm Performance” Journal of Marketing, 66, Ekim, s. 40-56.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA KİLİS'İN İKTİSADİ VE SOSYAL YAPISI

ECONOMICAL AND SOCIAL STRUCTURE OF KİLİS DURING THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC

Yrd. Doç. Dr. Tahir ÖĞÜT

Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat

Tarihi Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi

Arş. Gör. Ali Rauf KARATAŞ

Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat

Tarihi Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi

ÖZET

Kilis, Cumhuriyetin kuruluşu aşamasında Kuzey Suriye ile iktisadi ve sosyal bir bütünlük içindedir. Tarihsel süreçte Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile ticaretin merkezi konumunda olan Halep'in hinterlandında olması ve bir sınır bölgesi olması bu yapının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası milli sınırların oluşumuyla ekonomik ve toplumsal yapıdaki bu bütünlük bozulmaya başlamış ve yeni bir süreç başlamıştır. Bu yeni süreç Kuzey Suriye ile uzun dönemdir sürdürülen ticari ilişkileri sekteye uğratmıştır. Milli sınırların oluşumu ekonomide meydana getirdiği olumsuzlukların yanında, yeni bir ekonomik ilişkiler bütünü de oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kilis, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye, Milli Sınırların Oluşumu

ABSTRACT

Kilis, is within economical and social integrity with North Syria in the process of foundation of Republic. Being in the hinterland of Halep, which is the centre of trade with East and Souteast Anatolia in historical process, and being a bounder region determine the constitution of this construction. With the formation of national bounders after First World War, this integrity in the economical and social construction starts to disrupt and a new process begins. This new process interrupts the commercial relations lasting for long periods with North Syria and this brings about many problems. The main problems are the proliferation of smuggling economy and with the changing demographic structure, country citizens' estate problems that are left out of the borders.

Key Words: Kilis, Southeast Anatolia, Smuggling Economy, the Formation of National Bounders

1. GİRİŞ

Osmanlı idaresinde Kilis, XIX. yüzyılın sonlarına doğru ticaret ve sanayide bölgesel olarak hareketli merkezlerden biriydi. Halep vilayetinin merkez sancığına bağlı bir kaza olan Kilis'in bu konumu kazanmasında Kuzey Suriye ile Anadolu'nun kuzeydoğu ve güneydoğu kesimleriyle bağlantıyı sağlayan güzergah üzerinde bulunması belirleyici olmuştur (Tuncel, 2002). Bu kaza merkezi Birinci Dünya Savaşı sırasında Halep'in işgal edilmesiyle bağımsız bir sancak statüsünü kazanmıştır (Ercivan, 2010: 15). Milli sınırların oluşumu 23 Aralık 1921'de Fransız işgal kuvvetlerinin şehri terk etmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak bu sınır Kilis halkına yeni ekonomik ve sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunda etkili olan sınır oluşumu itilafnamenin 8. maddesinde geçen "Kilis şehrini Türkiye'ye bırakmak üzere" ifadesiyle sınırın şehrin hemen güney bitiminden geçmesidir. Bu sebeple birçok köy Kilis sınırları dışında kalmış ve şehir ekonomik ve coğrafi bütünlüğünde bir kayba uğramıştır (Tuncel, 2002). Kazanın en verimli ve bereketli topraklarına sahip nahiyelerinden oluşan 400 kadar köyün sınır ötesinde kalması sonucu bağ, zeytinlik ve bahçe arazilerinin 2/3'ü Suriye'de kalmıştır. Bu sebeple ekonomik sorunlar da iyice hissedilmeye başlamıştır (Günver, 2003: 104). Nihayet Türkiye ile Fransa arasında imzalanan 30 Mayıs 1926 tarihli dostluk ve iyi komşuluk münasebetleri mukavelenesiyle şehrin güney sınırı 5 km. kadar daha güneye çekilmiştir. Kilis ekonomisinde önemli yer tutan üzüm bağları ve zeytinlikleri de kapsayan kıymet itibariyle pek yüksek olan alanların bir kısmı da Türkiye sınırları dahilinde kalabilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, [BCA], 1931: 02-51-78).

Yeni bir sürecin başlangıcı olan Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kilis, Gaziantep iline bağlı bir kaza merkezi haline gelmiştir (Tuncel, 2002). Kilis'in il statüsünü kazanması ise 03.06.1995 tarihinde gerçekleşmiştir (Ercivan, 2010: 16).

Kilis'in ekonomik yapısı üzerinde önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olan Halep'in Anadolu hinterlandındaki en yakın yerleşim yeri olması belirleyicidir. Halep milli sınırların oluşumu öncesinde bir i bölge iken, sınırların oluşumu sonrası bir sınır bölgesine dönuşmüştür. Halep, temelleri XVIII. yüzyıl öncesine dayanan ekonomik ilişkide Kuzey Suriye'nin tekstil merkezi konumdaydı. Tekstil'de Halep'i tamamlayan merkezler ise Antep, Maraş, Urfa ve Kilis'ti. Kilis'te XVIII. yüzyılın çeşitli dönemlerinde belirgin yükselişler yaşayan pamuklu kumaş dokumacılığı daha sonraları hem ülke içine hem de ülke dışına satışa yönelik olarak geriledi. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Kuzey Suriye'de kumaş üretimi genişlemesi gerçekleşmiştir (Quataert, 1991: 181). Nitekim Visquesnel'in (Visquesnel 1868: 299-300'den aktaran Bayraktar, 2004: 82) 1846 yılına ait verdiği bilgiler bunu doğrulamaktadır.

"Visquesnel, 1846 senesinde Halep'te ipek pamuk karışımı mahlut kumaş imal eden 150 adet faal müessese bulunduğunu belirtmektedir. Bu rakam 1827 yılında ise ancak 74'dü".

Kuzey Suriye'de yaşanan üretim genişlemesi Kilis coğrafyasını içine almayacak şekilde gerçekleşmişti. Genişlemenin Kilis'e yansımamasında Halep

civarında tarihsel süreçte örneklerine rastlanan asayiş sorunlarının etkili olduğu söylenebilir (Masters, 1988: 19).

Milli sınırların oluşunu sonrasında Kuzey Suriye ile Güneydoğu Anadolu bölgesi arasında bütünlük gösteren ekonomik ilişkiler bir ayrışma sürecine girmiştir. Bu ayrışma kadimden gelen doğal ticaretin yerini kaçakçılık ekonomisine bırakmasına yol açmıştır. Sınırlar ayrılmış olsa da bölgenin iktisadi merkezi hala Halep'tir ve bölgedeki ekonomik ilişkiler karşılıklı olarak devam etmektedir. Ayrıca sınır ötesinde arazileri olan vatandaşların hareketlilikleri de bu sürecin devam etmesinde belirleyici olmuştur. Sınır tesi arazi varlıkları ve statülerinin belirleyici olacağı şekilde Halep ve Kilis kaçakçılık faaliyetlerinin karşılıklı iki ss haline gelmiştir. şöyle ki, sadece Kilis halkından Suriye'de arazisi olanların sayısı yaklaşık 5000'dir. Bu durumun doğurduğu sonuçlardan bir diğeri de piyasaların bölünmesidir. Kilis halkı tarımsal üretimlerini geleneksel olarak Suriye'de kalan yerlere satmak durumundadır. Bu yeni süreçte sınır üzerindeki hareketliliği kaçınılmaz hale getirmiştir (ğt, 2010: 32-45).

2. DEMOGRAFİK YAPI

Nüfusun nitel ve nicel analizinin yapılması demografik yapı ile üretim ilişkisinin aıklanabilmesinde önem arz eden göstergelerden olmalıdır. Kilis kent nüfusu XIX. yüzyılın sonlarında yaklaşık olarak 15.000'i Müslüman ve gerisi gayrimüslim olmak üzere 20.000'di. Bu rakam 1927'e gelindiğinde 22.513, 1950 yılına gelindiğinde ise 27.550'yi ancak bulabilmiştir (Tuncel, 2002). Birinci Dünya Savaşı'nda, Kilis halkı yaklaşık 12.000 Őehit vermiştir. Bu sebeple bu dönemde nüfusun çoğunluğunu kadın, yaşlı ve çocuklar oluşturmuştur (Günver, 2003: 104). Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ile nüfusunun yapısı aşağıda grldğu gibidir.

Tablo 1- Kilis'te Nüfusun Genel Yapısı/ 1927

şehir ve Kazaları	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam Alan/ km ²	Nüfus Yoğunluğu	Mahalle/Köy/ Mezra Sayısı
Kilis	23 097	23 430	46 527	1 450	32.0	142
Gaziantep Toplam	105 907	109 855	215 762	11 200	19.3	720
Türkiye Geneli	6 563 879	7 084 391	13 648 270	762 736 (*)	17.9	40 991

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Mdrlğu, 1927Umum Nüfus Tahriri, s.8 ve s.17'deki verilerden düzenlenmiştir.

(*) Bu alana 1170 kilometre murabbaında bulunan bataklılarla, 8434 kilometre murabbaı olan gller dahil değillerdir.

Toplam 1 450 km² alana sahip olan Kilis'te nüfus 46 527 olarak saptanmıştır ve km²'ye düşen ortalama 32 kişi ile Gaziantep ve Türkiye ortalamalarının üzerinde yüksek bir nüfus yoğunluğuna sahiptir (Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Mdrlğu, [TCBİUM], 1929: 8).

Nüfusun ile merkez, köy ve mezzalar ayırımına gidilmeksizin verilmiş olması kent- kırsal tabanlı nüfus niteliğinin görülmesine engel olmuştur. Ancak Kilis'in Cumhuriyet sonrası bağlandığı Gaziantep vilayeti Türkiye genelinde kırsal nüfusu %50'ye ulaşamayan iller içinde gösterilmiş ve kırsal nüfus oranı %41.1 olarak saptanmıştır (TCBİUM, 1929: 16). Sayımda yaklaşık 14 milyon kadar hesaplanan Türkiye nüfusunun %80'inden fazlasının köylerde, %20'den azının ise kentlerde yaşadığı (Kazgan, 2006: 44) dikkate alındığında Gaziantep'in ve Kilis'in kentleşmede Türkiye'deki genel yapıdan önde olduğu söylenebilir.

2.1. Nüfusun Yaş Durumu

İlçede demografik yapının ve ekonomideki üretim ilişkilerinin anlamlandırılmasında yaş gruplarına göre nüfusun dağılımı temel göstergelerden biri olmak durumundadır. Çünkü geleneksel üretim yapısında en önemli üretim faktörü olan emeğin, miktar ve bileşimi açıklayıcı olmaktadır (Öğüt, 2011: 181).

Tablo 2- Kilis'te Nüfusun Yaş Durumuna göre dağılımı/1927

KİLİS										
Cinsiyet	1 Yaş altı	1-2 Yaş	3-6 Yaş	7-12 Yaş	13-19 Yaş	20-45 Yaş	46-60 Yaş	61-70 Yaş	71 ve (+)Yaş	Yaşı Meçhul
Erkek	1 301	2 027	3 059	2 394	2 744	7 795	2 374	993	369	41
Kadın	831	1 511	2 901	2 164	2 981	9 329	2 415	792	489	17
Toplam	2 132	3 538	5 960	4 558	5 725	17 124	4 789	1 785	858	58

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927
Umum Nüfus Tahriri, s.171'deki verilerden düzenlenmiştir.

Fiilen çalışma çağı ülkelerin hukuki yapılarına göre farklılık gösterse de faal nüfus genel istatistikler ışığında 14-65 yaş arası kabul görmektedir (Zaim, 1997: 119). Nitekim bu yaş aralığında bulunan 13-45 yaş aralığındaki nüfus 22.876 kişi ile toplam nüfusun (46.527) %49.2'sini kapsamaktadır. 20-45 yaş aralığında dikkat çeken bir başka nokta, bu aralıkta kadın nüfusu ile erkek nüfusu arasındaki farktır. Diğer tüm aralıklarda erkek-kadın nüfusu arasında afaki bir fark görülmezken bu aralıkta kadın nüfusu erkek nüfusundan 1534 kişi daha fazladır. Oransal olarak bu yaş aralığındaki kadın nüfus toplam nüfusun yaklaşık olarak %55'ini oluştururken erkek nüfusun oranı %45'dir. Bu durumun muhtemel sebepleri arasında dönemin savaş koşulları ve askerlik yaş aralığının bu dilimde yer alması gösterilebilir. Yine savaşın hemen ertesi olan bu dönemde 1-6 yaş aralığındaki çocuklarda erkekler lehine olan 1144 kişilik fark dikkatleri çekmektedir.

2.2. Nüfus ve İstihdam

Bölge halkının iktisadi ve sosyal yapısının belirlenmesinde nüfusun sektörel dağılımı önem arz etmektedir.

Tablo 3- Kilis’te Nüfusun Meslekler İtibariyle Dağılımı/1927

MESLEKLER	CİNSİYET	
	ERKEK	KADIN
Ziraat	7.224	2.057
Sanayi	1.256	13
Ticaret	1.063	16
Serbest	130	20
Muhtelif (*)	587	36

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, s.193.

(*) Sayımda meslekler ayrımında “muhtelif” başlığı ile ilgili içerik olarak bilgi verilmemiş olup mesleksiz ya da mesleği meçhul olanların sayısı erkeklerde 12 043, kadınlarda 21 284 kadardır.

Nüfusun meslekler itibariyle dağılımında belirgin mesleği olmayanlar öne çıkmaktadır. İşsizlik oranının yüksekliğinde işgücünün yapısal sorunlarından olan mesleği olmayanların ve topraksız köylülerin fazlalığı belirleyici olmaktadır. Faal nüfus genel nüfusta 13.200 iken, mesleği meçhul ya da mesleksiz olanların sayısı 33.337 olarak belirlenmiş olup çalışan nüfusun yaklaşık olarak üç katıdır. Kadın istihdamı da tarım sektörü dışında oldukça düşük seviyelerdedir. Tarım sektöründe çalışanların payı toplam çalışan nüfusun yaklaşık olarak %70’ini kapsamaktadır. Tarım kesimindeki bu oran bölge nüfusunun geçim kaynağının büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kilis kırsal nüfusunun %40’lar seviyesinde olduğu da dikkate alındığında, kent-kır ayrımının sert bir sosyal ayrıma dayanmadığı görülmektedir. Yani şehirli halk da tarımsal üretimle ilgili konumdadır. Süreyya Faruki bu yapıyı şu şekilde açıklamıştır (Öğüt, 2008: 69’dan, Faroqhi, 2011: 66).

“Faruki’ye göre geleneksel kentliliğimiz, Avrupa’dan farklı olarak tarımsal üretim ilişkisinden bağımsız değildir.”

Genel anlamda nüfusun meslekler itibariyle dağılımının yanında özel anlamda nüfusun kamusal meslekler itibariye dağılımı da önem arz etmektedir.

Tablo 4- Kilis’te Nüfusun Kamusal Meslekler İtibariyle Dağılımı/1927

KAMU ÇALIŐANLARI		
MESLEK	CİNSİYET	
	ERKEK	KADIN
Hakim ve Adliye alıőanları	22	1
Asker	468	-
PTT	20	-
Memur	234	-

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, s.193.

Sınır bölgesi olan ilçede kamu çalıőanları içinde en yüksek payı 468 kişiyle askerler oluşturmaktadır. Bu sınıfın çoğunluğunu da sınır güvenliğini sağlayan sınır muhafaza birliklerinin oluşturması muhtemeldir. Genel istihdamda hizmet sektörünü de tanımlayan kamu kesiminde çalışanların toplam sayısı çalışanların tamamına oranlandığında sadece %1.4’lük dilimi kapsamaktadır. alıőan kesimde kadın çalışanların kamuda göreceli olarak daha avantajlı olması da beklenebilmektedir. Ancak Kilis’te kadınlar henüz çalışma hayatına etkin olarak katılamamaktadırlar. Kamu kesimi istihdamında eğitim ve sağlık kesimine yer verilmemiş olması da dikkatleri çekmektedir. Bu durum ilgili sektörlerin sayımda ihmal edilmiş olmasından kaynaklanmalıdır.

2.3. Nüfusun Nicel Analizi

2.3.1. İnanç Yapısı

1927 Nüfus Sayımı’nda mezhepsel ayrımlar ihmal edilmiş olup, sınıflandırma doğrudan mensup olunan dini gruplar üzerinden yapılmıştır.

Tablo 5- Kilis’te Nüfusun Dinler İtibariyle İnkısamı /1927

DİNLER				
	İslam	Musevi	Ermeni	Hristiyan
Erkek	22 915	179	2	1
Kadın	23 278	151	1	-

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, s.215

Kilis nüfus yapısında Müslüman nüfusun yoğunluğu ne çıkmaktadır. Gayrimüslim nüfusunda ise yaklaşık bir denklik olmayıp Museviler yoğunluktadır. Ancak Cumhuriyet ncesi dönemde, örneğin 1867 yılında Kilis kazasında Hıristiyan nüfusu 280, gayrimüslim nüfusun toplam nüfusa oranı ise %4.5'tür (Bayraktar, 2004: 24-25). 1889 yılında 72.009'luk nüfusta Müslümanlar 67.761, gayrimüslimler ise 4.248'lik yer tutmaktadır (Günver, 2003: 78). Kesin tarihi verilmemekle beraber XIX. yüzyıla ait olduğunu tahmin edebileceğimiz Cevdet Paşa'nın verilerine göre Kilis'te toplam 7176 hane bulunmakta; bunların 6850'si Müslümanlara, 326'sı da 46'sı Yahudilere ve 280'i Hıristiyanlara ait olmak üzere gayrimüslimlere aittir (Paşa, 1986: 221). 1895/1896 senesinde Halep sancağı genelinde de nüfusun %70'i Müslüman, %28'i gayrimüslim ve %2'si de yabancılardan oluşmaktaydı. Cumhuriyet sonrası dönemde gayrimüslim nüfusta meydana gelen bu düşüş bize Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki siyasi sorunların demografik bir hareketliliğe dönüştüğünü ve gayrimüslimlerin daha güvenli olarak düşündükleri Halep'e göç etmiş olduklarını göstermektedir (Bayraktar, 2004: 24-25). Sonuç olarak Cumhuriyet döneminde geçiş öncesinde savaş koşullarında uygulanan tehcir politikaları (gt, 2011, 182) da Kilis'in demografik unsurlarında yapısal bir değişime yol açmıştır.

2.3.2. Eğitim Durumu

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke genelinde nüfusun eğitim durumunun düşüklüğü dikkatleri çekmektedir. Bu durumun Kilis'e de yansımış olması beklenmelidir. Sayımda nüfusun tahsil itibariyle dağılımında ilçeler ihmal edilmiştir. Bu nedenle Kilis'in eğitim durumu hakkında çıkarım yapabilmek için, o dönem bağlı bulunduğu şehir olan Gaziantep'in verileri kullanılmıştır.

Tablo 6- Nüfusun Tahsil İtibariyle Dağılımı /1927

Gaziantep	Okuma Bilen ve Bilmeyen	
	Bilen	Bilmeyen
Erkek	8 175	97 732
Kadın	1 730	108 125
Toplam	9 905	205 857

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü,
1927 Umum Nüfus Tahriri, s.39'daki verilerden düzenlenmiştir.

Nüfusun niteliğinin belirlenmesinde en önemli göstergelerden biri olan okur-yazarlık oranı 1927 yılında Gaziantep'te %4.59'dur. Türkiye ortalamasının %8.15 olduğu (TCBİUM, 1929: 46) da dikkate alındığında Gaziantep'te okur-yazar oranının Türkiye ortalamasının da altında kalarak çok düşük seviyelerde kaldığını söyleyebiliriz. Kilis de bu ortalamadan bağımsız olamayacaktır.

2.3.4. Tabiiyet Durumu

Yerleşim birimlerinin iktisadi gelişmişliğinde bölgeler ve uluslararası sosyal hareketliliğin seviyesi önemli göstergelerden olmalıdır. Bu bağlamda Kilis’te sosyal hareketliliğin belirlenmesinde nüfusun tabiiyet durumu önem arz etmektedir.1927 yılı itibariyle Kilis’te yabancıların sayısı 1’i meçhul, 31’i Suriyeli olmak üzere 32 kişidir ve toplam nüfusun %0.06’sıdır.

Tablo 7- Kilis’te Nüfusun Tabiiyet İtibariyle İnkısamı

TABİİYETLER			
	Türkiye	Suriye	Meçhul
Erkek	23 081	16	-
Kadın	23 424	5	1

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri. S.256.

Tablo-6’daki durum, Kilis’in sınır bölgesi olmasına karşın, demografik yapıda çeşitliliğinin ve hareketliliğinin olmadığının göstergesidir. Kısaca milli sınırların oluşumu sürecinde Kilis ekonomik hareketlilikten de mahrum kalmıştır. Bu durum milli sınırların oluşumu sonrasında Kilis’teki sosyal hareketliliğin sınırlı olması ve iktisadi ilişkilerin de durağan yapısının göstergesidir.

3. İKTİSADİ SEKTÖRLER

3.1. Tarım

Günümüzde bağcılık ve zeytincilikle kendinden bahsettiren Kilis’te, Cumhuriyet’in ilk yıllarında tarımsal üretim alanlarının dağılımı 1927 Tarım Sayımı’na göre şu şekildedir:

Tablo 8- Kilis’te Tarımsal retim Alanları Dağılımı

Tarımsal retim Alanları (*)	Dönüm	Toplam İçindeki Yüzdesi (%)
Baklagiller	12 186	6.36
Sınai Bitkiler	4 848	2.53
Tahıl	174 502	91.11
Toplam	191 536	100.0

Kaynak, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Tarım Sayımı.

(*) Sayımda tarımsal üretime sadece baklagiller, sınai bitkiler ve tahıllar dahil edilmiş diğer tarım ürünleri ihmal edilmiştir. Bu yüzden tabloda toplam alan

olarak verilen 191 536 dönüm Kilis'teki tüm tarım alanları toplamını ifade etmemektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kilis'te çiftçilik yapılan alanların %91.11'lik gibi büyük bir kısmı tahıl ürünleri üretimine ayrılmıştır. Tarım alanlarının büyük kısmının tahıl ürünleri ekimine ayrılan Kilis'te özellikle buğday olmak üzere, arpa, çavdar, kaplıca, pirinç, darı ve mısır başlıca yetiştirilen tahıl ürünleridir.

Tablo 9- İl ve İlçelere Göre Tahıl Üretimi ve Ekilişi/1927

	KİLİS		GAZİANTEP		TÜRKİYE GENELİ	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
Buğday	106 281	5 642 135	327 132	40 255 132	22 383 714	1 333 150 811
Arpa	65 753	2 040 718	217 513	8 239 924	10 103 598	629 280 734
Çavdar	12	235	7 225	556 469	1 746 638	101 056 766
Kaplıca	73	1 658	96	2 703	834 737	59 964 251
Pirinç	356	33 014	96	2 703	110 282	10 076 999
Darı	1 438	17 972	8 105	446 137	1 119 140	78 122 910
Mısır	589	27 020	2 877	129 173	1 749 135	129 422 463

Kaynak, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Tarım Sayımı, s.27, s.30, s.33, s.38, s.41, s.44'deki verilerden düzenlenmiştir.

Kilis'te tahıl ürünleri arasında hem ekiliş alanı olarak hem de elde edilen ürün miktarı olarak buğday başı çekmektedir. Burada dikkati çeken buğday ekim alanlarının arpa ekim alanlarından hemen hemen iki kat daha fazla olmasıdır. Buğday arpaya nazaran daha verimli olmakla beraber, iklim seçiciliği daha fazla olan bir tahıl ürünüdür. Oranlara bakıldığında Kilis'te buğday ekim alanları Gaziantep'teki toplam buğday alanlarının %32'sini; toplam buğday üretiminin ise %15'ini kendi başına karşılamaktadır. Aynı oranlar sırasıyla 4. Bölge toplamına(*)²vurulduğunda %2.5 ve %3.4, 6. Bölge toplamına(**) vurulduğunda ise %9.71 ve %8'e tekabül etmektedir (TCBİUM, 1929: 27-44). Tüm bu veriler Kilis'in yakınındaki bölgelere kıyasla buğday üretiminde avantajlı bir durumda olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet dönemine geçiş aşamasında Kilis'in tarım sektörü analizinde 1909, 1913 ve 1914 yıllarına ait istatistikleri de yararlı olacaktır. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından düzenlenen veriler il bazında düzenlenmiş olup Gaziantep bölgesinin kapsadığı kazalar arasında Kilis de yer almıştır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, [TCBDİE], 1997: 85). 1909, 1913 ve 1914 yıllarına ait tahıl istatistikleri şu şekildedir:

² (*) 4. Bölge günümüz Akdeniz Bölgesi şehirlerini kapsamaktadır.

(**) 6. Bölge günümüz Güneydoğu Anadolu Bölgesi şehirlerini kapsamaktadır.

Tablo 10- Tahılların Ekilişi/1909-1913-1914 (Dönüm)

Üretim Bölgesi	Toplam	Buğday	Arpa	avdar	Darı	Mısır	Burçak	Pirinç
Gaziantep 1909 Yılı	1 041 040	620 000	280 000	400	45 000	10 000	80 000	6 000
Gaziantep 1913 Yılı	587 234	256 000	212 493	-	12 817	102 170	-(***)	3 200
Gaziantep 1914 Yılı	931 010	422 000	95 000	-	274 658	99 125	62 500	2 227

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 30, s.87, s.159 ve s.171’deki verilerden düzenlenmiştir.

(***) Burçak 1913 sayımı kapsamına girmeyen ürünler arasındadır.

Cumhuriyet dönemine geçiş aşamasında, tahıl ürünlerinin ekim alanları dağılımında 1927 Sayımı ile paralellik göze çarpmaktadır. Tahıl ürünleri arasında yine buğday başı çekmektedir.

Tablo 11- Tahılların Üretim Miktarı/1909-1913-1914 (Ton)

Üretim Bölgesi	Buğday	Arpa	avdar	Darı	Mısır	Burçak	Pirinç
Gaziantep 1909 Yılı	63 380	23 094	64	981	642	9 032	189
Gaziantep 1913 Yılı	32 841	28 845	-	504	3 019	-	213
Gaziantep 1914 Yılı	53 913	12 018	-	66 871	23 466	12 241	612

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 32, s.89, s.161 ve s.173’deki verilerden düzenlenmiştir.

Üretim miktarları da ekiliş alanları ile orantılı olarak dağılmaktadır. Buğday bu alanda da başı çekmektedir.Kilis’te tahıl ürünleri kadar olmasa da özellikle mercimek ve nohut başta olmak üzere baklagil üretimi de önemli bir yere sahiptir. 1927 Tarım Sayımı verileri tablodaki gibidir:

Tablo 12- İl ve İlçelere Göre Baklagil Üretimi ve Ekilişi/1927

	KİLİS		GAZİANTEP		TÜRKİYE GENELİ	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
Bakla	53	4 697	69	6 900	213 719	19 656 346
Nohut	309	9 852	2 592	119 003	280 950	12 271 747
Mercimek	2 059	78 630	10 783	374 231	104 597	4 614 542
Fiğ	250	9 330	1 487	15 516	134 816	9 638 538
Burçak	9 515	341 484	12 432	389 731	674 894	39 305 518

Kaynak, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Tarım Sayımı, s.49, s.51, s.54, s.59, s.61, s.64’deki verilerden düzenlenmiştir.

Kilis'teki burçak üretiminin Gaziantep'teki toplam üretim %87,6'sını kapsadığı göze çarpmaktadır. Burçak özellikle hayvancılıkta önemli bir yem girdisi olarak kullanılmaktadır. Aynı oran, mercimekte %21, nohutta ise %8.27'dir. Baklagil ve köklü bitkilerin ekilişinde Gaziantep'in Kilis kazasını da kapsayacak şekilde 1909, 1913 ve 1914 yılları verileri ise şu şekildedir:

Tablo 13- Baklagil ve Köklü Bitkilerin Ekilişi/1909-1913-1914(Dönüm)

Üretim Bölgesi	Toplam	Nohut	Fasulye	Bakla	Mercimek	Patates
Gaziantep 1909 Yılı	41 300	7 000	100	100	34 000	100
Gaziantep 1913 Yılı	38 013	19 170	-	360	18 470	13
Gaziantep 1914 Yılı	18 132	3 936	2 962	1 695	6 314	3 225

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 40, s.97, s.107, s.171 ve s.183'deki verilerden düzenlenmiştir.

Cumhuriyet'in hemen öncesi dönemde baklagil üretim alanlarında nohut ve mercimek ne çıkmaktadır. Bu iki ürün toplam baklagil üretiminin hemen hemen tamamını karşılamaktadır. Üretim miktarlarında da aynı tablo karşımıza gelmektedir.

Tablo 14- Baklagil ve Köklü Bitkileri retim Miktarı/1909-1913-1914(Ton)

Üretim Bölgesi	Nohut	Fasulye	Bakla	Mercimek	Patates
Gaziantep 1909 Yılı	532	6	6	2 438	6
Gaziantep 1913 Yılı	1 552	-	30	573	3
Gaziantep 1914 Yılı	1 220	698	406	389	4 403

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 42, s.97, 109, s.173 ve s.185'deki verilerden düzenlenmiştir.

1927 yılına ait verilerde endüstriyel ürünlerin retiminde Kilis'in, patates haricindeki diğer tüm ürünlerde Gaziantep'teki toplam üretim hemen hemen tamamını üstlendiği grlmektedir.

Tablo-15: İl ve İlçelere Göre Sınai Bitkiler Üretimi ve Ekilişi /1927

	KİLİS		GAZİANTEP		TÜRKİYE GENELİ	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
Patates	9	749	625	8 009	135 803	20 738 756
Pancar	4	321	6	666	86 776	23 935 398
Soğan	90	20 749	159	30 489	94 390	14 853 550
Sarımsak	95	18 297	99	18 952	9 269	944 421
Pamuk	724	17 457	937	18 370	991 279	38 905 066
Susam	3 244	48 640	4 071	62 566	460 050	10 961 169
Tütün	682	6 420	718	15 338	790 765	47 531 635

Kaynak, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Tarım Sayımı, s.69, s.71, s.74, s.79, s.81 ve s.89'daki verilerden düzenlenmiştir.

Sınai bitkilerde Kilis'in toplam üretimi (112 633 kg.) , Gaziantep'in toplam üretiminin (154 390 kg.) %73'ünü karşıladığı görülmektedir. Bu anlamda Kilis, Gaziantep'in bir bitkisel sınai üretim merkezi olarak öne çıkmaktadır.1927 Tarım Sayımı kapsamına girmeyen meyve üretim miktarları ve zeytincilik ile ilgili verilere ulaşabilmemize 1909, 1913 ve 1914 sayımları imkan tanımıştır. Sayıma göre meyve üretim miktarları tablodaki gibidir.

Tablo 16- Meyve Üretim Miktarları/1909-1913-1914 (Ton)

Üretim Bölgesi	Ceviz	Erik	Elma	Armut	İncir	Badem	Fıstık
Gaziantep 1909 Yılı	150	32	13	13	10 264	5	-
Gaziantep 1913 Yılı	38	-	-	-	1 540	-	1 232
Gaziantep 1914 Yılı	340	185	53	32	819	29	314

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 60, s.126, ve s.204'deki verilerden düzenlenmiştir.

Bazı araştırmalara göre zeytin ağacının ana vatani Güneydoğu Anadolu'dur. Buradan diğer ülkelere yayılmıştır. 1935 yılına kadar yurdumuzda iç tüketim az olması nedeniyle büyük bir ilgi görmeyen zeytincilik bu yıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde zeytin alanındaki gelişmeler ise ancak 1955 yılı sonrası hızlanmıştır. Ve aynı dönemde Kilis'te "Kilis Zeytinyağı ve Sanayi A.Ş." adlı bir tesis de kurulmuştur. Bu tesis ilerleyen dönemlerde faaliyet alanlarını genişletmiştir (BCA, Yüksek Denetleme Kurulu Raporları, Güneydoğu Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1979 Yılı Raporu). 1909-1913-1914 yıllarına ait verilerde zeytin ağacı sayısı ve zeytin üretim miktarları ise şu şekildedir:

Tablo 17- Zeytin Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları/1909-1913-1914

Üretim Bölgesi	Ağaç Sayısı (Adet)	Miktar (Ton)
Gaziantep 1909 Yılı	2 200 000	2 940
Gaziantep 1913 Yılı	-	9 866
Gaziantep 1914 Yılı	922 725	49

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 66, s.133, ve s.210'daki verilerden düzenlenmiştir.

Gaziantep bölgesi o dönemde Aydın, Bursa, İzmir, Muğla, Balıkesir, Hatay'dan sonra en fazla zeytin ağacına sahip 7. ve sayılan illere ilave olarak Çanakkale'den sonra da üretim miktarı olarak 8. sırada yer almaktadır (TCBDİE, 1997: 66). 1927 Sayımında ihmal edilen ürünlerden biri de üzümdür. Bu noksanlığın giderilmesinde Cumhuriyet öncesi dönemdeki veriler kullanılmıştır. Bağlık alanlar ve üzüm üretim miktarları tablodaki gibidir:

Tablo 18- Bağlık Alanlar ve Üzüm Üretim Miktarları/1909-1913-1914

Üretim Bölgesi	Bağlık Alanlar (Dönüm)	Üzüm Üretimi (Ton)
Gaziantep 1909 Yılı	160 000	29 509
Gaziantep 1913 Yılı	475 800	101 036
Gaziantep 1914 Yılı	346 120	89 286

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s. 67, s.134, ve s.211'deki verilerden düzenlenmiştir.

Üzüm üretim miktarlarında Gaziantep bölgesi toplam üretime yaptığı katkı olarak öne çıkmaktadır. 1909 verilerine göre Gaziantep bölgesi toplam üretim miktarı ile ülke genelindeki toplam üretimin (1 124 698 ton) %2,2'sini, 1913 verilerine göre toplam üretimin (1.172.584 ton) %8,6'sını ve 1914 verilerine göre toplam üretimin (1.543.579 ton) %5,7'sini karşılamaktadır (TCBDİE, 1997: 67-134-211).

Milli sınırların oluşumu sürecinde, Suriye sınırında kalan zeytinlik ve bağlık alanlar Kilis halk ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Kilis Ticaret Odası'nın, Kilislielerin taleplerini de içerecek şekilde devlete sunduğu talepler metninde, 1932'de yaşanan kuraklıkla beraber zeytin üretiminin sıfıra indiği ve üzümün de olumsuz iklim koşullarından etkilendiğinden bahsedilmiş ve kamu desteği istenmiştir (BCA, 1932: 155-90-10).

3.2 Ticaret ve Sanayi

İlk bakışta kapalı yapıda bir ekonomi izlenimi veren Kilis'te, gelir dağılımının adaletli olduğu, sosyal uyumun sağlandığı, ekonomik bir kültürel ortam oluşmuştur. Bu uyum XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, sonraki dönemlerde ise bozulmaya başlamıştır (Günver, 2003: 109).

XIX. yüzyılda Halep'e bağlı Kilis kazasındaki mevcut sanayi kolları büyük çapta işletmeler olmayıp daha çok aile tipi küçük işletmelerdi (Ercivan, 2010: 72). Bu aile işletmelerinde bakırcılık, terzilik, kuyumculuk ve mobilyacılığı da kapsayan birçok sanat kolunda ise Ermeniler ncelikli konumdaydı. Müslümanlar ise sayıca pek az iş kolunda oğunluktaydılar. Bazı iş kollarında ise etnik unsurların tamamlayıcılığı söz konusuydu. Mesela inşaat sektöründe işçiler sınıfını Müslümanlar oluştururken, usta ve mimarlar Ermeni'ydi (Günver, 2003: 109).

Dönemin koşullarında finans sektöründe öncelikli olan altın ticaretinde de Ermenilerin ağırlığı bulunmaktaydı. Altın paranın tedavülde olduğu bu zaman diliminde sermaye ve altın sahiplerinin büyük çoğunluğu Ermeni'ydi. Sermaye birikimleri oldukça sınırlı olan Türk tüccarlar borçlanma gereksinimlerini dahi Ermeni tüccarlardan sağlamaya çalışmışlardır. Bu şekilde sermaye birikimi sorunu yaşayan Türk tüccarlarının durumu giderek kötüye gitmiş ve Ermeniler ticari hayatta da etkin olmuşlardır (Günver, 2003: 95).

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan yeni dönemde ise artık Müslümanların ağırlıkta olduğu bir ekonomik yapı oluşmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kilis'in sanayisi ile ilgili ipuçlarına ise yine 1927 Sanayi Sayımı ile ulaşabilmekteyiz.

Türkiye genelinde 1927 senesinde toplam 65 245 işletme olup bunların % 36'sı tek kişilik işletmeler ve yine %36'sı da iki ve üç kişilik işletmelerde çalışmaktadır. 51-100 ve 100 ve (+) alışanı olan işletme sayıları ise her biri % 0.25 düzeyindedir (Devlet Başbakanlık İstatistik Enstitüsü [DBİE], 1927 Sanayi Sayımı, 1929: 9).

Kilis'teki durum ise tablodaki gibidir:

Tablo 19- Kilis'te Sanayi Gruplarında İşletme Sayıları ve alışanlar Sayısı/1927

Yer	Sanat Grupları									
	Dokuma Sanayi		Maden İşletmesi Sanayi ve Makine İmalat Sanayi		Ağaç rnleri Sanayi		Kimya Sanayi		iftilik ve Hayvancılık	
	İşletme Sayısı	alışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	alışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	alışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	alışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	alışanlar Sayısı
Kilis	52	120	39	127	51	160	8	86	366	2 013

Sektörlerin Oransal Dağılımı (%)	10.07	4.78	7.56	5.07	9.88	6.38	1.55	3.43	70.93	80.33
Gaziantep İl Toplamı	426	1 282	199	543	206	409	58	312	1 117	5 284
Türkiye Geneli	9 353	48 025	14 752	33 386	7 896	24 264	2 877	12 345	28 439	110 480

Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Sanayi Tahriri, s. 9 ve s. 41'deki verilerden düzenlenmiştir.

Kilis'te sanayi gruplarında hem işletme sayısı olarak hem de çalışanlar sayısı olarak çiftçilik ve hayvancılık öncelikli konumdadır. Dikkatleri çeken diğer bir grup dokuma sanayidir.

1927 Sanayi Sayımı'nda sanayi kollarının detaylı verileri sadece iller bazında incelenmiş olup ilçeler ihmal edilmiştir. Burada 1909, 1913 ve 1914 istatistiklerinin değerlendirilmesi daha açıklayıcı olacaktır. Nitekim o dönemlerdeki sayımlarda yine ilçeler bazında ayrımlara gidilmemekle beraber Gaziantep bölgesi verileri Kilis'i de içine alacak şekilde derlenmiştir.

Kilis'te 1927 sayımı öncesinde iktisadi yapının belirlenmesi ve gelinen aşamanın değerlendirilmesinde 1909 Tarım Sayımı önem arz etmektedir. 1909 yılı verilerine göre Gaziantep bölgesi tarım işletmelerinin büyüklükleri ise tablodaki gibidir:

Tablo 20- Nüfus, Ekili Arazi ve Tarım İşletmelerinin Büyüklüğü/1909

Üretim Bölgesi	Nüfus	Ekili arazi (Dönüm)	Tarımla Meşgul Hane Sayısı	İşletme Büyüklüğü (*)			Ortalama İşletme Büyüklüğü (dönüm)
				10 dönümden küçük	10 ile 50 Dönüm arası	50 dönümden büyük	
Gaziantep	92 343	215 400	5000	1 250	2 500	1 250	43.1
Toplam	8 092 400	32 307 801	1 107 815	291 001	535 349	281 575	29.2

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s.28.

(*) işletme büyüklüğü, bir çiftçi ailesinin mülkiyetinde olup olmadığına bakılmaksızın nadasa ayırdığı ve ektiği tarla tarımı yapılan tüm topraklar dikkate alınarak belirlenmiştir.

1909 yılında Ayıntab (Gaziantep) bölgesinde ekili araziler Türkiye'deki toplam ekili arazilerinin %0,66'sını, tarımla meşgul hane sayısı da %0,45'ini karşılamaktadır. Göreli olarak bu düşük oranlara rağmen Gaziantep bölgesindeki ortalama işletme büyüklüğü ise 43.1 dönüm ile Türkiye ortalamasının oldukça üstündedir. Bu durum tarımla uğraşan hane sayısındaki düşüklüğe rağmen bu hanelerin dönüm olarak daha fazla alanda tarım

yaptıklarını göstermektedir. Diğer önemli bir tarımsal faaliyet olan hayvancılık da sanat grupları arasında ne çıkmaktadır.

Tablo 21- Cinsine Göre Hayvan Sayısı/1909 (Baş)

Büyükbaş Hayvanlar				
Üretim Bölgesi	Toplam	Sığır	Koşu kz	Manda
Gaziantep	36 780	16 380	20 300	100
Kkbaş Hayvanlar				
Üretim Bölgesi	Toplam	Koyun	Kıl keçi	Tiftik keçi
Gaziantep	320 500	130 000	176 000	14 500
Tek Tırnaklı Hayvanlar				
Üretim Bölgesi	Toplam	At	Katır	Merkep
Gaziantep	36 920	8 790	2 180	25 950

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s.72 ve s. 73'deki verilerden düzenlenmiştir.

Cumhuriyet ncesi dönemde Gaziantep bölgesinde ne çıkan bir hayvancılık türü olmamakla beraber kkbaşların sayısı yoğunluk göstermektedir. Kkbaşlar içinde de koyun ve kıl keçisi çoğunluktur.

Tablo 22- Kümes Hayvancılığı/1909

Üretim bölgesi	Kümes Hayvanı (Adet)	Yumurta retimi (Bin adet)
Gaziantep	51 000	15 000
Toplam	30 964 068	857 949

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s.71.

Gaziantep bölgesi kümes hayvanı sayısı ve yumurta retiminde Türkiye ortalamalarını yakalamıştır ve hayvan yetiştiriciliğindeki çeşitlilik kümes hayvanlarında da söz konusudur.

Tablo 23-Arıcılık/1909

Üretim Bölgesi	Arı Kovanı (Adet)	Bal Üretimi (Ton)	Balmumu Üretimi (Ton)
Gaziantep	50 000	770	9
Toplam	1 418 150	6 401	478

Kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, s.69.

Gaziantep bölgesi bal üretiminde o dönemde Türkiye'nin önde gelen merkezleri arasındadır. Nitekim sadece kendi başına Türkiye'deki toplam bal üretiminin yaklaşık %12'sini karşılamaktadır.

Kilis'te çiftçilik ve hayvancılık haricinde öne çıkan bir diğer sanayi kolu dokuma sanayidir. Ancak bu sanayi kolunun Kilis'te istikrarlı bir gelişme gösterdiğini söylemek pek mümkün değildir. Bölgede kadimden gelen asayiş sorunları özellikle XVIII. yüzyılda derinleşmiş ve tekstil üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde Okçu İzzeddinli aşireti

bölgede asayiş sorunlarına yol açmış ve bu sorun süreklilik arz etmiştir. Bu oymak başta olmak üzere Bektaşlı ve Kılıçlı oymakları da o dönemde vergi ödemeyi reddetmişler ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Rakka'dan Hüseyin Paşa ve Ruha Kadısı Seyyid İbrahim marifeti ile tertip edilecek olan 200 süvari Halep valisinin emrine girerek Kilis'teki asayiş sorunun haledilmesiyle uğraşacaklardır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, [BOA], H.1144/M.1731: 86). Nitekim Ahmet Cevdet Paşa'nın tezakirinde görüleceği üzere Okçu İzzeddin cemaatinin ıslah ve iskanı ancak 1863-1864 yıllarında sağlanabilmiştir (Paşa, 1986: 144). Bu nedenle XIX. yüzyılda Halep merkezli ekonomik faaliyetlerle bütünleşme Kilis için ancak 1863 ıslahat hareketinden sonra mümkün olabilecektir.

Cumhuriyet döneminde milli sınırların oluşumu, Osmanlı döneminde zaten geç zamanlı gerçekleşmiş olumlu gelişimi akamete uğratmıştır. Artık yeni dönemde şehrin iktisadi gelişiminde kamusal destek Kilisliler tarafından talep edilmeye başlayacaktır.

Kilis Ticaret Odası'nın ve Kilislilerin, milli sınırların oluşum sürecinde devletten talepte buldukları hususlar, bu sürecin Kilis ekonomisini olumsuz etkilediğini destekler mahiyettedir. Kilislilerin birçok müşterisinin sınırın diğer tarafında kaldığı; süt, yoğurt, zahire gibi her gün yakın civarlardan temin edilen gıdaların tedarikinin dahi gümrüğe takıldığı gibi hususlar yer almaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında iklim şartlarından olumsuz etkilenen üzüm üretimine bir de Kilislilerin dillendirdiği şekilde devlet alım fiyatlarının ülkenin diğer yörelerine kıyasla daha düşük seviyelerde kalması eklenmiştir. İstekler metninde İçkiler İnhisar İdaresi'nin İzmir'den üzümü okkası 40-50 kuruştan aldığı ancak Kilis'te bu rakamın en fazla 15-20 kuruşa kadar çıktığı dile getirilmiştir. O dönem Kilis bölgesinde üretilmiş 500 000 okka kadar tahmin edilen kuru üzümün alımında fiyatta bir iyileştirme talebi de Kilis Ticaret Odası tarafından iletilmiştir (BCA, 1932: 155-90-10). Temeli milli sınırların oluşumu sürecindeki sancılara dayanan ekonomik sorunlar Kilislileri ilerleyen

dönemlerde Suriye'nin ilhakını isteyecek kadar zor durumda bırakmıştır. Bu taleplerinde Kilisliilerin Suriye sınırlarında kalan topraklarından Fransızların çıkardıkları zorluklar nedeniyle istifade edememeleri etkili olmuştur (BCA, 1939: 265-786-19).

Türklerin Suriye sınırlarında kalan ve Suriyelilerin Türkiye'de kalan mülkleri karşılıklı olarak sorunlar oluşturmuştur. Türkiye kanadının sıkıntılarının başında, mülk sahiplerinin Suriye tarafında kalan mülkleri üzerinde icarlarını alabilmek dışında başka hiçbir tasarruf haklarının bulunmaması gelmektedir. Yani mülk sahipleri ne mallarını satabilmekte, ne intikal ettirebilmekte ne de ipotek altına alabilmektedirler. Aynı zamanda dönem hükümetinin bu sıkıntılara karşı yeterli ilgiyi göstermedikleri konusunda da Kilis halkı ortak fikirdedir. Sıkıntının büyümesi Türkiye Dış İşleri'ni harekete geçirmiş ve Fransızlarla biri 26 Haziran 1929 diğeri de 27 Haziran 1932 yılında olmak üzere iki protokol imzalanmıştır. Anlaşmanın ilkinde göre, sınır hattının her iki taraftan 10 km.'lik saha içinde kalan karşı taraf vatandaşlarına ait arazi mahsulleri, hayvanlar, tohumlar, zirai aletler ve vasıtaların hudut hattı yokmuş gibi bir taraftan diğeri tarafa geçmeleri esas kabul edilmiş ve bu maksatla bahse konu olan halka mahsus daimi sınır geçiş vesikası vermekte olan pasavan müessesesi kurulmuştur. Yapılan ikinci anlaşma ile de her iki taraf halkının diğeri taraf arazisindeki taşınmaz mallarının serbest tasarrufunu kısıtlayıcı tedbirlerin kaldırılmasına yönelinmiştir (BCA, 1938: 607-102-21).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında iktisadi bir bütünlük içindeki Kuzey Suriye ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi, oluşan yeni sınırın hukuki süreci itibariyle bir ayrışma sürecine girmiştir. Bu durum bahsedilen mülk sorunlarının dışında başka sorunları da beraberinde getirmiştir. Sınırların değışmesi bölgeler arasında tarihsel süreçte devam eden ticaretin yerini kaçakçılık ekonomisine bırakmasına yol açmıştır (Öğüt, 2008: 134). Sınır ötesinde arazisi bulunan vatandaşların hareketlilikleri de bu süreci desteklemiştir. Bu durum kaçakçılığın Türkiye kanadındaki merkezinin Kilis olmasına yol açmıştır (BCA, 1923: 262-764-15).

Kaçakçılık sorununun ağırlaşması devleti çözüm arayışlarını itmiştir ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın bölgede bir inceleme gezisine çıkması Hükümetçe kararlaştırılmıştır (BCA, 1931: 116-808-18). Şükrü Kaya Dahiliye Vekili görevini aldıktan sonra vilayetlerden Ocak- Mart ayları arası zamandaki üç aylık kaçakçılık istatistiklerini istemiştir. Gaziantep vilayeti verileri 20.05.1931'de göndermiştir (BCA, 1931: 108-143-14). Gönderilen rapora göre kaçakçılık Gaziantep bölgesinde tamamen Suriye ile irtibatlı ve Kilis, Antep üzerine kaçakçılık güzergahındadır. Kaçakçılığa konu olan mallar şeker, gaz, sigara kağıdı, kibrit gibi inhisara konu olan mallarla, ipekli ve pamuklu dokumalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kaçakçılığın temel nedeni fiyat farklılıkları olup, bu farklılık özellikle Kilis üzerinden Suriye'den Türkiye'ye doğru altın kaçakçılığını yoğunlaştırmıştır. Ayrıca hudutların korunmasında Kilis'te 4 mıntika memuru, 28 süvari, 49'u piyade toplam 81 muhafaza memuru bulunmaktadır (BCA, 1931: 180-143-21).

4. KİLİS TİCARET ODASI'NIN 1932 TARİHLİ RAPORU

Kilis Ticaret Odası 1932 tarihinde Kilis halkının kamudan taleplerini derleyen bir rapor hazırlamış ve bunu Hükümete sunmuştur. Raporda öne çıkan başlıklar şunlardır:

4.1. Üzüm Meselesi

Milli sınırların oluşumu sürecinde Kilis halkının verimli ve bereketli arazilerinin büyük çoğunluğu Suriye tarafında kalmıştır. Bu arazilerin büyük bir kısmını da bağlık ve zeytinlik alanlar oluşurmaktadır. Arazi kaybına bir de 1932 yılındaki kuraklığın etkilerinin eklenmesi Kilis halkını daha da zor durumda bırakmıştır. Aynı dönemde Kilis Ticaret Odası, hükümetin üzüm alım fiyatlarında bölgeler arasında fiyat farklılaştırmasına gittiğini iddia etmiş ve bu duruma referans olarak da İzmir'de üzümün okkasının 40- 50 kuruştan alınırken Kilis'te bu fiyatın 10 kuruştan aşağıda olduğunu göstermişlerdir. Bu gerekçelerle kamudan bir taban fiyat uygulaması talebinde bulunmuşlardır. Ancak bu rapora gelen cevapta, üzüm fiyatları hususunda yanlış bir istihbaratın söz konusu olduğu belirtilmiş ve İzmir'de üzümün okkasının 12 kuruştan alındığı not edilmiştir (BCA, 1932: 155-90-10). Bu durum, erken Cumhuriyet dönemi sürecinde piyasa ekonomisine geçme aşamasında olan Türkiye'de, piyasalar arasında bilgi akışının yetersiz olduğunu, dezenformasyonun etkili olduğunu ve piyasa ekonomisinin temel ilklerinden olan şeffaflığın henüz sağlanamadığını göstermektedir.

4.2. Gümüş Para Meselesi

Cumhuriyetin ilanı sonrası ülke kağıt para kullanımının yaygınlaştırılması amaçlanmış ve Ocak 1932'de Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın faaliyete geçmesiyle bu amaç somutlaştırılmıştır (Tezel, 2002: 172). Ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gümüş para halen tedavüdedir. Bölgede gümüş para hem rezerv para olma hem de hesap görme işlevi görmektedir. I. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan yüksek enflasyon (Doğruel ve Doğruel, 2005: 22) kağıt paraya olan güveni de etkilemiştir. Bu etki Kilis'te, Suriye'ye altın satımı ve karşılığında gümüş alımını hızlandırmıştır ve gümüş hızla değer kaybetmeye devam etmiştir. Madeni para yerine kıymetli maden kullanımı özellikle veresiye satış yapan bölge esnafı etkilenmiştir. Vadesi geldiğinde ödenen borçlar yüksek enflasyondan dolayı aşınmıştır ve esnaf kazancında reel olarak kayba uğramıştır (BCA, 1932: 155-90-10). Yaşanan bu sıkıntılar bölge ekonomisinin henüz ülke ekonomisiyle bütünleşmediğini ve ülkede bir para otoritesi (TCMB) kurulmasına rağmen milli para ve rezerv paranın bölge piyasasına kanalize olmadığını göstermektedir.

4.3. Kilisliilerin Suriye Tarafında Kalan Arazileri Üzerindeki Tasarruf Hakkı

Milli sınırların oluşumu sürecindeki en sancılı konulardan biri de Kilis halkının sınır ötesinde kalan arazileri üzerindeki haklarını kullanamamasıdır.

Milli sınırların çizildiği ilk tarih olan 23 Aralık 1921 tarihinden bu zamana kadar 1926, 1929 ve 1932 tarihlerinde bu sorunun çözümüne yönelik Suriye-Fransız Yönetimi ile protokoller imzalanmış olmakla birlikte (BCA, 1938: 607-102-21) tatmin edici bir ilerleme sağlanamamıştır. Nitekim 1932 tarihli Kilis Ticaret Odası'nın raporunda halen Kilisliilerin Suriye tarafında kalan arazileri üzerinde tasarruf hakkına sahip olmadıkları gibi, Suriye tarafından toprakları üzerinden aşar ve vergi talepleri gibi hukuki çerçeveden uzak ve subjektif uygulamalara maruz kalmaktadırlar (BCA, 1932: 155-90-10).

4.4. Emvali Milliye Borçlarının Yirmi Taksitte Alınması

Vakıf varlıklarının 1926'da satışına imkan veren yazılı düzenlemeyle³, Kilis'te de bu yönde satışlar gerçekleşmiştir. Kilis Ticaret Odası, kamu yararına haiz bir kuruluş olması gerekçesiyle, vakıf varlıklarının satışı sürecinde gayrimenkul edinimi kazanmıştır. Oda mensuplarının da istifade ettiği bu süreçte, satış bedellerinin ödenmesinde sorunlarla karşılaşılmıştır.

1932 yılından 6-7 sene evvel kağıt lira madeni 35 kuruşa tedavül edilirken Kilisliiler ve Ticaret Odası tarafından satın alınan emval, bölgede halen gümüş tedavülde olduğundan dolayı gümüşle ödenmektedir (BCA, 1932: 155-90-10). 1927 yılında bütçe kanunundaki düzenleme ile satın alınan emvalin bedeli, azami beş senede, beş eşit taksitle ödeneceği hükmü getirilmiştir (Öztürk, 1995: 431) . Savaş koşullarında hızla yükselen enflasyon oranları ile değer kaybeden gümüşle beraber yaşanan büyük buhran halkın iktisadi vaziyetindeki bozulmayı şiddetlendirmiştir. Bu şartlar altında, kaza halkı “emvali milliye borçları”nın 20 taksitte ödenmesini talep etmişlerdir.

4.5. Kilis İşlahiye şosesinin İkmali İnşası

Milli sınırların oluşumu sonrası Kilis'in ulaşım ağında öneme haiz olan yegane istasyonu Suriye tarafında kalmıştır. Bu istasyona her gün gidip gelmekte olan halk da diğer tarafta türlü zorluklara maruz kalmaktadır. Bu müşkülatların açılması için 1924 yılında Kilis'ten İşlahiye'ye bir şose yol inşasına başlanmıştır. Ancak bu inşa ödenek yetersizliği nedeniyle henüz tamamlanamamıştır. Kilis Ticaret Odası'nın raporuna göre ise, inşada aksama Cebelibereket (Osmaniye) vilayetindedir. Vilayet yetkilileri yol inşasını aksatmaktadırlar (BCA, 1932: 155-90-10). Ulaşım alanındaki bu sıkıntılar, Kilis'in ulaşım ağından mahrum kaldığını ve bu alanda henüz ülke ile bütünleşemediğini göstermektedir.

³ Emvali Milliye borçları 22/2/1926 tarihli 748 numaralı kanunla düzenlenmiştir. “Emvali Milliye ve Metrukeden veya Mazbut Vakıflardan, Bazı Müessesat ile Belediyelere Satılabilecek Arazi ve Arsalar Hakkındaki Kanun, Madde 1- Menafii umumiyeye hadım müessesat ile belediyelere ve ticaret ve sanayi ve ziraat odalarıyla borsalara ve Hükümet veya Sanayi ve Maadin Bankası tarafından gerek resen ve gerek iştirak suretiyle vücade getirilecek fabrika ve müessesata, emvali milliye ve metruk eden veya mazbut vakıflardan lüzumu görülecek arazi ve arsalar, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, idare heyetlerince takdir olunacak bedel mukabilinde satılabilir”, <http://www.hukuki.net/kanun/748.13.frameset.asp> , (Erişim: 29.02.2011)

5. SONUÇ

Milli sınırların oluşunu öncesinde Kilis, Kuzey Suriye ile bütünleşik bir iktisadi ve sosyal yapıya sahiptir. Bu yapının şekillenmesinde Kilis'in, Anadolu ile ticaretin merkezinde konumlanan Halep gibi önemli bir imalat ve ticaret merkezinin hinterlandında bulunması belirleyici olmuştur. Cumhuriyet ncesi dönemde kadimden gelen bu doğal ticareti, tarihsel süreçte asayiş sorunları zaman zaman olumsuz yönde etkilemiştir.

Cumhuriyet'in ilanı ile Kilis, Gaziyayntap (Gaziantep) vilayetine bağlı bir kaza merkezi haline dönüşmüştür. Bu yeni süreç, artık bir sınır bölgesi haline gelen Kilis için problemleri geçmiştir. Sınırın nihai halini aldığı 1926 yılına kadar hudut müzakereleri Suriye- Fransız yönetimi ile devam etmiştir. Bu sorunların odağında, zilen yeni sınır ile Kilis halkının tasarrufunda bulunan verimli toprakların bir çoğunun ilk etapta Suriye tarafında kalması ve Kilisliilerin ekonomik hayatında ciddi sıkıntılar yaşaması yer almaktadır.

Bu geçiş aşamasında, tarihsel süreçte şekillenen ekonomik ve toplumsal yapı kendini korurken, Kilis yeni statüsü ile dezavantajlarına karşın bazı avantajlar da sağlamıştır. Bu avantajların başında Kilis'in artık bir sınır bölgesine dönüşmesi ve muhtemel sınır ticaretinde bir merkez haline gelebilecek olması belirleyici olmalıdır. Ancak oluşan sınır, ticareti yeniden düzenleyecek bir rolde bulunmamış ve bu durum Suriye- Türkiye ticaretinin etkin olarak sürdürülememesi sonucunu doğurmuştur.

İktisadi gelişmişliğin tahlilinde bölgenin sahip olduğu demografik yapının nitelik ve nicelik yönünden analizi önem arz etmektedir. Sınır bölgesi olması itibariyle Kilis'in demografik yapısında kozmopolit bir çeşitlilik beklenebilmektedir. Ancak hem Cumhuriyet ncesi dönemde hem de milli sınırların oluşunu sonrasında Kilis nüfusunda Müslümanların yoğunluğu söz konusudur. Bu yapının oluşmasında yine yaşanan asayiş sorunları, Müslüman-gayrimüslim ayrışmaları sonucu bölgesel olarak daha güvenli ve daha hareketli merkezlerden olan Halep'e gayrimüslim glerinin belirleyici olduğu söylenebilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında en fazla faal iş gücü olarak tanımlanabilecek 20- 45 yaş aralığında olmak üzere kadın nüfusu erkek nüfusundan fazladır. Bunda dönemin savaş koşulları ve savaş koşullarının sebep olduğu demografik tahribatın da etkili olduğu söylenebilir. Savaş şartlarının hüküm sürdüğü bu dönemde erkek nüfusunun bariz fazla olduğu tek aralık ise savaşlardan sonra genel olarak görüleceği üzere 1- 6 yaş aralığıdır. Demografik yapının niteliğinin belirlenmesinde yüksek öneme haiz olan göstergelerden eğitim durumunu en temel şekilde gösteren okur- yazarlık oranı da 1927 yılı itibariyle kazanın bağlı olduğu merkez olan Gaziyayntap ve dolayısıyla Kilis'te oldukça düşük seviyelerdir. Zaten dönemin Türkiye'sinde oldukça düşük seviyelerde olan okur- yazarlık oranı, Gaziyayntap'ta Türkiye ortalamasının da altında kalmıştır. Bir diğer önemli gösterge olan kent- kırsal ayrımında Gaziyayntap bölgesi kendine özgü bir yapıya sahiptir. Gaziyayntap ve dolayısıyla Kilis Türkiye genelinde sahip olduğu %41.1 kırsal nüfus oranı ile ortalamaların üzerinde bir kentleşme oranına sahiptir. Ancak bölge halkının çalıştığı iş kolları dağılımında tarımın payı %70'ler seviyesindedir. Bu oranlar şehirli halkın tarımsal üretim ilişkisinden bağımsız olmadığını ve kent- kırsal

ayrımının ekonomik yapıda çok sert olmadığını göstermektedir. İktisadi gelişmişlikte diğer bir gösterge olan nüfus yoğunluğu bileşiminde Kilis Türkiye ve Gaziantep ortalamalarının da üstünde bir yoğunluğa sahiptir. Bunda iklim şartlarının uygunluğu ve getirisi yüksek tarım ürünlerinin ekimine uygun alanların fazlalığı belirleyici olmuştur.

Bu yeni dönemde Kilis'in mevcut tarım potansiyeli, ürün çeşitliliği ve ekilebilir alanlar bakımından bağlı olduğu Gaziantep ve Türkiye ortalamaların stindedir. Özellikle Gaziantep'ta karasal iklim görülürken Kilis'in daha ziyade Akdeniz iklimi özellikleri taşıması tarımsal retimde Kilis'e önemli avantajlar sağlamıştır. Kilis tahıl ürünlerinde buğday üretiminde, baklagillerde burçak üretiminde ve sınavi bitkilerin hemen hemen tamamının retiminde Gaziantep bölgesindeki toplam üretimde ne çıkmaktadır. Yine iklim koşullarına bağlanabileceği şekilde zeytincilik ve bağcılıkta da kayda değer üretim miktarları özellikle 1950'li yılların ortalarından itibaren yakalanmıştır. Bu tarımda efektif üretim tarzına geçişin ve ihtisaslaşmanın da başladığının göstergesidir.

Kaza ekonomisinin temel dinamiklerinden olan sanayi ve ticarete de kadimden gelen bir yapı söz konusudur. Cumhuriyet ncesi dönemde ekonomik hayatta gayrimüslimlerin etkinliği söz konusudur. Müslümanlar daha çok tamamlayıcı konumdadır. Cumhuriyet'in ilan edildiği sürece kadar olan gelişmelerle gayrimüslim nüfusundaki radikal düşüş, sanayi ve ticarete Müslümanların doğal olarak etkinliğinin artmasına sebep olmuştur. Bu yeni süreçte iftcilik ve hayvancılığa dayalı sanayi kolları ağırlıktadır. Yine kadimden gelen dokumacılık faaliyetleri bu dönemde de devam etmektedir.

Sınırların oluşumuyla meydana gelen ekonomik btnlkteki ayrışma sanayi ve ticarete de yerini bulmuştur. Mesela Kilis halkının yaşadığı arazi ve pazar kaybı bu etkilerin görülmesinde belirleyici olmuştur. Fransız- Suriye yönetiminin sorun çözme odağından uzak tavırları da bu sorunların çözümünü ertelemiş ve derinleşmesine yol açmıştır.

Bahsi geçen sorunların çözümünün gecikmesi ve kadimden gelen doğal ticaretin devam etmesi nedeniyle Kilis ile Kuzey Suriye arasındaki ekonomik ilişkiler yeni bir boyutta gerçekleşmeye başlamıştır. Kaçakçılık ekonomisi olarak tanımlanabilecek bu yeni boyutta Kilis, bu ekonominin Türkiye tarafındaki merkezi haline dönüşmüştür.

1932 tarihli Kilis Ticaret Odası raporu, Kilis'in iktisadi ve sosyal vaziyetinin açıklanmasında önemli doneler sunmuştur. Dönem itibariyle Kilis ekonomisi henüz milli para sistemine dahil olamamıştır. Bu sebeple tedavülde bulunan kıymetli madenlerin kaçakçılığı da hızlanmıştır. Kilislilerin Suriye topraklarında kalan arazileri üzerindeki tasarruf sorunları da devam etmektedir. Yeni siyasal süreçte vakıf gibi geleneksel kurum varlıklarının toplumsal fayda gerekçesiyle 3. gerçek şahıs ve tüzel kişiliklere aktarımları da gerçekleştirilmiştir. Ancak satış bedelleri tahsilatının uzun zamana yayılarak adeta hibe benzeri bir yapıya dönüşmesi bir sivil toplum rgt olan Kilis Ticaret Odası tarafından talep edilmiştir. İktisadi alanda kamusal destek taleplerinin arttığı bu dönemde tarımsal ürünlerde taban fiyat uygulaması istenmiştir. Ticari hayatta ulaşım yollarının inşası gibi talepler de Hkmete bu rapor aracılığıyla iletilmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 02/ 51/ 78, sene; 1931.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 116/ 808/ 18, sene; 1931.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 155/ 90/ 10, sene; 1932.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 180/ 143/ 14, sene; 1931.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 180/ 143/ 21, sene; 1931.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 262/ 764/ 15, sene; 1923.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 265/ 786/ 19, sene; 1939.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 607/ 102/ 21, sene; 1932.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yüksek Denetleme Kurulu Raporları, Güneydoğu Sanayi ve Ticaret A.ř., 1979 Yılı Raporu.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1929), *1927 Tarım Tahriri*, Ankara.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1929), *1927 Umum Nüfus Tahriri*, Ankara.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1929), *1927 Umum Sanayi Tahriri*, Ankara.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.DVN. MHM.d, 138, M. 1731.

Bayraktar, Hilmi (2004), XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti, Tarih Őubesi Yayınları, Elazığ.

Bruce, Masters (1988) , The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East, Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750, New York University Press, New York and London.

Cevdet Paşa (1986), Tezakir 21-39, Hazırlayan Cavid Baysun, TTK, Ankara.

Doğruel Fatma, Doğruel A. Suut (2005), Türkiye'de Enflasyonun Tarihi, TCMB ve Tarih Vakfı.

Ercivan, Hakan (2010), 19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Yönüyle Kilis Kazası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Faroğhi, Suraiya (2011), Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Günver, Kadriye (2003), Kilis'te Yaşayan Gayrimüslimler (1850-1925), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.

<http://www.hukuki.net/kanun/748.13.frameset.asp> , (Erişim: 29.02.2011)

Kazgan Gülten (2006), Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Öğüt, Tahir (2008), 18-19. Yüzyıllarda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Öğüt, Tahir (2010), "Milli Sınırların Oluşum Sürecinde Güneydoğu Anadolu'da Kaçakçılık Sorunu ile Dahiliye Vekili şükrü Kaya Raporu ve Değerlendirilmesi" T.C. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1. Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi, 32-45.

Öğüt, Tahir (Güz 2011), "Cumhuriyet Dönemine Geçiş Aşamasında Urfa'nın İktisadi ve Sosyal Yapısı", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,Cilt: 4, Sayı: 38, 175-192.

Öztürk, Nazif (1995), Türk Yenileşme Tarihi erevesinde Vakıf Müessesesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Quataert, Donald (1999), Sanayi Devrimi ağında Osmanlı İmalat Sektörü, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tezel, Yahya Sezai (2002), Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tuncel, Metin (2002), "Çiftlik", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1997), Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, Derleyen Tevfik Güran, Ankara.

Zaim, Sabahaddin (1997), alışma Ekonomisi, Filiz Kitapevi, İstanbul.

ORTA ÇAĞ İKTİSAT ZİHNİYETİNDE ÖZEL MÜLKİYET

THE PRIVATE PROPERTY IN THE MEDIEVAL ECONOMIC THOUGHT

Dr. Kürşat Haldun AKALIN

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

ÖZET

İsa'ya göre, her şeyini fakirlere veren bir kimse, ölümden sonraki hayatında verdiğinden çok daha fazlasını geri alacağından kesinlikle emin olmalıdır. Mülkiyet ve servet konusuyla, yalnızca, dilencilerin yaptığı fakirlik yeminiyle bağlantılı şekilde ilgilenmiştir. Zengin bir gence, eğer kamil bir insan olmayı diliyorsan, git bütün mülkünü hemen sat, tamamını fakirlere dağıt ve daha sonra beni takip et, demiştir. Orta ağ Katolikliğinin mülkiyet hakkıyla ilgili görüşleri, doğal hukuğun ilkelerine dayanmaktaydı. Doğal hukuk ise, dünyanın ve ürünlerinin bütün insanların ortak malı olduğunu, açıkça bildirmektedir. Ancak insanlar ortak malları şiddetle arzu etmeye başladığında, sonunda o tüyler ürpertici kelimeler ağızlarından dökülür oldu, benim ve senin. Böylece, özel mülkü kurumsallaştırmaktan başka are kalmadı, bireysel mülkiyeti koruyan ve düzenleyen yasaları çıkartmaktan başka izlenecek yol olmadı. Ancak bu sayede toplumsal barış sağlanabilirdi.

Anahtar Kelimeler: Orta ağ, Kilise Hukuğu, Tefecilik, Adil Fiyat, Özel Mülkiyet

ABSTRACT

According to Jesus, one who gives everything to the poor, confident that he will receive as much for himself in his future life. He touches upon property and wealth only in relation to the mendicant vow of poverty. He said to the rich young man, if you will be perfect, go and sell that your all property immediately and give them to the poor and follow me later. The idea of property rights of the Medieval Catholic was depend on natural law principles. Natural law dictates that the earth and all its fruits are common to all men. But men began to lust for the common goods as their own and to utter those chilling words mine and yours. So there was no way out of this but to institute private property and to make laws to protect and regulate individual property. Only thus could there be social peace.

Key Words: Middle Ages, Canon Law, Usury, Just Price, Private Property

1. GİRİŞ

Orta ağ Katolikliğinde, mülkün edinilmesi ve miras yoluyla aktarılması bir hak olarak esas alınırken, bu mülkün elde edilmesi ve kullanılması sırasında bazı sorumlulukların üstlenildiği üzerinde önemle durulmaktadır. Özel mülkiyete konu olan değerler arasında insanın da bulunmuő olması, yani köle veya cariyeye olarak insanın kendisinin de deęiőime konu edilmesi; orta ağ Katolikliğinin, feodal toplumsal düzeni nasıl benimsemiş olduğunun bir göstergesi olmaktadır. Değişimde eşitlik yoluyla kurulan adalet ilkesi, hristiyan ilâhiyatının bir ölçüde özel mülkiyeti kendisine temel almış olduğunun bir kanıtıdır. Sahip olunan taşınır veya taşınmaz mallar ve hatta kölelerle cariyeler arasında gerçekleőecek bir değişimde, nasıl adalet ilkesi gözetilerek eşitliğin sağlanması esas alınmıősa; borçlanma sırasında da aynı miktarın geri ödenmesi, fazladan alınan her paranın tefecilik sayılarak kınanması, kaçınılmaz olmuştur. Orta ağ dönemi boyunca mutlak Şekilde yasallığın ve toplumsal düzenin kaynağı ve dayanağı haline getirilmiő olan Eski ve Yeni Ahdin köleliği ve cariyeliği kutsal kılmıő olması, tamamının, insan sözü olduğunun ve asla inanılmaması gerektiğinin bir delilidir. İnsanların davranıőları üzerinde etkisini, zihniyet itibarıyla daha uzun asırlar içinde korumuő olsa dahi, yapısal olarak orta ağ düzeninin daha on dördüncü asırda çökmeye yüz tuttuğu benimsenilen bir görüştür. Katolik feodal sistem, on dördüncü ve on beşinci asırlar boyunca, kendi içindeki resmi üyelerinin karşılıklı çatıőmalarıyla çökmeye baőladıęı bir sırada; yeni düzenin temel unsurları, hemen yanı başında oluőmaya baőlamaktaydı. Yaklaşık olarak 400 ile 1200'lü yılları kapsayan ilk dönemi boyunca, Hristiyan ilâhiyatı Roma'nın köklü kurumlarına karşı çıkmıő, Alman gelenekleri üst üste gelecek Şekilde yeniden biçimlenmeye başlamış, eylemler ve karşı koyuőlar Őeklindeki yöneliőlerin tamamı birbirine karıőmıő ve harman olmuştur. Sekiz asır süren bu ilk dönemde orta ağ Avrupa'sı, yeniden yapılanma sürecine girmiş, yeni yeni oluőmakta ve kök salmakta olan kilise örgütü ile yurttaőlara özgü sivil sistem arasında çok etin ve fırtınalı bir Şekilde süren kıyasıya bir mücadele dönemi su yüzüne ıkmıőtur. İkinci dönemi ifade eden 1200 ile 1500'lü yıllar arasında, dünya düşünceyi, derinlemesine kök salmıő ve kesin hakimiyetini kurmuőtur. Feodalizm ve skolastiksim, orta çağın mihenk taőlarıdır; her ikisi de bu dönem içinde etkili olarak, toplumsal düzen ve düşünce sistemi etkinliğinde hakimiyet kurmuőtur.

Orta ağların siyasi ekonomisi, çok anlaşılır bir temel üzerine kurulu olduğundan, bilimsel bir özelliği olmayan fakat insanların o günkü gereksinimlerine göre düzenlenmiş bulunan insan ilişkileri anlayışına dayanmaktaydı. Kişisel bağımlılığı ve sadakati esas alan bu insan ilişkileri anlayıőında; senyör serflerin güvenliğini sağlamakta ve onlara iőledięi topraklarla birlikte sahip çıkmakta, serfler de yaşama hakkını tanıyan senyörü için çalıőıp mutlak idare gücüne itaat etmekteydi. Orta ağların siyasi ekonomisinin, bir bilim olmadığı, tıpkı modern iktisat politikasında olduğu gibi bir sanat etkinliğini gerektirmediği, ilk bakıőta açıkça anlaşılmaktadır. Sağduyu erdemini gerektirmekte, bireyin davranıőlarını düzenleyen, siyasetin ve hakimiyet odaklarının dayanaklarını oluőturan bir ahlak anlayışına dayanmaktadır. En iyi idarenin soya dayalı miras üzerine kurulduğuna inanıldığı

için, aile ya da aile reisi ahlâkını esas almaktadır. Kilise hukuku öğretisi bir bilim olmaktan çok idare sanatı halinde kullanılmış olduğu için, modern ekonomilerdeki hukuktan tamamıyla farklıdır. Kilise hukuku, kişinin tutum ile davranışlarını dışardan düzenleyen ve hükmü altına alan kurallar ve emirlerden oluştuğu için, gerçeğe uygun sonuçlar üretmede yetersiz kalmıştır. Gerçekten bu anlamıyla idare etme mahareti, tümüyle bilimsel bir anlayış üzerine kurulu olduğu öne sürülmüşse de; kilise öğretisiyle sınırlandırılan bilim de, bütünüyle ilâhiyat üzerine kuruluydu. Orta ağ ilâhiyatı, tüm üretim faaliyetinin ve kazanç emelinin, iyi bir insanı yalnızca savurganlığa yönlendirmez, fakat Tanrı'ya ayracağı zamanı dünya için kullanmış olduğundan dolayı da, kesin olarak gnahkârlığa sürükler. Oysa, kişi, servetten çok daha önemlidir. Kişinin zamanını dünyevi işlerle uğraşıp edindiği kazançlarıyla mutlu olmasını en büyük bir günahkârlık hali olarak yorumladıkları için, öncelikle insan davranışları üzerinde düzenleyici bir güce ulaşmayı hedef edinmişlerdir. Tüketimi, makul sınırlar içinde en alt seviyeye indirmek, orta ağ zihniyetinin karşılaştığı ve üstesinden geldiği en temel fiili bir sorun halini almıştır. Tüketimi kısıtlama sorunun aşılmasının sağlayabileceği en büyük yarar, maddi servetin ele geçirilmesinin ve kullanılmasının vereceği zevklerin yok edilmesiyle ilgiliydi.

On nc asırda, kilise rgt Batı Avrupa'nın tamamına hakim olmuş, sosyal yapısına da bir bütünlük kazandırmıştı. Bu saha boyunca, Papa, Tanrı'nın bu dünyadaki bir temsilcisi olarak kabul edildiğinden, ruhani bir üstünlüğü bulunmakta, kudreti imparatorların üzerinde bir konuma çıkarılmaktaydı. Siyasal ve ulusal farklılıkların, hiçbir önemi yoktu. Benzeri kilise hukuğu ve aynı kılınan yasaları, bu geniş saha üzerinde eskiden beri benimsenmiş sivil ya da barbar toplulukların karma karışık teamüllerine karşı mutlak bir üstünlük kurmuştur. Her yerde ortak kılınan dinsel yaşam, ruhani kınama ve aforoz etme gibi çok güçlü ruhani silahları ellerine teslim edilen ruhban zümresi tarafından biçimlendirilmekte ve denetim altında tutulmaktaydı. Hristiyan ahlâkından ve doğmasından türetilmiş bir ekonomi politikasından başka bir anlayışa meydan verilmemiştir. Borçlanma karşılığında istenilen faizin hepsi tefecilik olarak görülerek, kilise kurulları tarafından defalarca kınanmış olunmasına karşın, bu yasaklamanın nedenleri hakkında bilgi verme gereği bile duyulmamıştır. Ticaret, insanların günlük yaşamında davranışlarına rehber olan maneviyatı yüksek bu ruhban sınıfının daima dikkatinden kaçmış olan bir konudur. Paraya gelince, o zamanlar dahi değişimin asla vazgeçilemeyen bir aracısı olarak kullanılmasına rağmen, kökeni ya da işlemleri düzenleyici yasaları hakkında her hangi bir tartışmaya girilmesi, doğru bulunmamıştır. Temel düşünce, dünyevi faaliyetin kişiyi Tanrı'dan ayıran boş ve değersiz uğraşı olduğu, edinilen her servetin de sahibini günah dolu işleyişlere sürükleyeceği için; Aristo'nun eserlerindeki ekonomik düşünceyle, neredeyse on nc asra gelinceye kadar asla ilgilenilmış değildir. Aristo'nun Ahlâk ile Politika isimli eserlerinde, paranın yararı ve tefeciliğin adaletsizliği olmak üzere özellikle de bu iki konu üzerinde odaklaşmışlardır. Bu dönem öncesinde, maddi malların kullanılması, lüks hayatın tehlikeleri ve serveti edinme arzusunun uygunsuzluğu gibi konuları ele alan, ahlaki ve dini tezlere rastlanılmaktaydı.

Tefecilik ve adil fiyat gibi temel konularda ticaret hukuku, orta çağdaki kilise ilâhiyatçıların görüşlerine ve hukukçuların da çıkardıkları yasalarına her yönüyle uyumlu kılınmıştır. Orta ağdaki adil fiyat öğretisi, toplumsal fenomeni açıklamaya niyetlenmiş bir teori olmak yerine; toplumun gidişatı ve bireylerin tavırları üzerinde kesin bir denetimi kurmasını sağlayan temel kuralların özünü ifade etmekteydi. Hristiyanlığın bu fiyat öğretisi ile para kazanma eyleminin her türüne karşı gösterdiği kınama yaklaşımı; orta ağ şehir yaşamı örgütlenmesine, kent içi ticaretin düzenlenmesine, eskiden var olmuş kentlerdeki iş koşullarına tamamıyla karşı çıkılmasına neden olmuştur. Orta ağ iktisat zihniyetinin adil fiyat ve faiz yasağı üzerinde odaklaştığı ve bu dünyanın ret ederek önemsemediği söylenirse, her halde bu konu pek abartmamış olur. Adil fiyat ve tefecilik öğretileri, değişimde temelden eşitliğin sağlanması emri üzerinde oluşturulmuştur. Değişimde adaletin sağlanmasıyla ilgili kuralları konu edinen skolastik öğretisi; Aristo'nun Politika ve Ahlâk kitapları, ile, Aquinas tarafından açıkça bildirilen fikirlerine dayanmaktadır. Aquinas, eseri Summa Theologia'da konuyla ilgili bir soru sorarak, sorunun irdelenmesine girişmiştir. Değişim sırasında, alıcı kişi borçlanmaksızın hibe yoluyla edinmişse; adalet gözetilmemiş olsa dahi, bunlar gönül rızasıyla verilmiş olduğundan, cömertliğin sonucu sayılmaktadır. Adil olmayı zorunlu kılan gönüllü devretmeler, borçlar fikrinin uygulanmasını da beraberinde getirmektedir. Bundan sonra Aquinas, anlaşma, satış, yararlanma hakkı, borç alıp verme, kiralama, emanet tutma, rehin ve ipotek verme gibi farklı türdeki işlemler arasındaki farklılığın üzerinde durarak irdelenmesine devam etmekte; her çeşitten alış veriş kapsayan tüm bu işlemlerde, eşit ödeme anlayışına göre, aynı şekilde alınan geri iade edilmesini zorunlu kıldığı sonucuna varmaktadır. Bundan dolaydır ki, ne kadar farklı türden ürünü kapsamış olursa olsun, adaletin tek bir şekli ve yolu bulunmaktadır, bu da, alınan karşılığında verilen şey arasında kurulan eşitlik adaletidir.

2. YENİ AHİT'İN MÜLK İLE SERVETİ ORTAKLAŞA KULLANIM RUHU

Orta ağ Katolikliğinde, özel mülkiyetle ilgili görüşü, her yönüyle gayet açık ve yalındır. Aquinas'ın eseri Summa'da, özel mülkiyet kişiye tanınmış bir hak olarak bütün insan ilişkilerinin temelini ve Tanrı adaletinin yerine getirilmesinin bir koşulunu oluşturmuş olmasına rağmen; skolastiklerin mülkiyet anlayışları ile ilk kilisenin ve hatta İsa'nın eğiliminin arasında bir uyumsuzluğun olduğunu öne sürenler yok değildir. Bu nedenle, dinin özü ile kilisenin eğilimini birbirinden ayrı tutmak gerekmektedir. Hristiyanlığın özü, mülkiyetin ortak kullanılmasını esas almakta ve inanan insanları ortaklaşa mülkiyete özendirmesine rağmen; kilise, özel mülkiyeti benimsemiş olmakla, insanlar arasındaki eşitsizliği de kabul etmektedir. Kudüs kilisesi koşullarında tanımlanan Resullerin İşleri kısmında, ilk hristiyanların mülkün ortaklaşa kullanılmasının esas alınmaktadır. *“Bütün iman edenler bir arada olup her şeyleri müşterekti; mallarını ve mülklerini satıp onları hepsine herkesin ihtiyacına göre dağıtıyorlardı. İman edenlerin cemaati tek yürek ve tek can idi,*

hiç biri kendisinin olan Şeyler için, benimdir, demiyordu, her Şey onlar için miişterekti. Aralarında yoksul kimse yoktu, tarlaları yahut evleri olanların hepsi satıp, satılmış olan Şeylerin bedellerini getirerek, resullerin ayakları önüne koyuyorlardı, her birine ihtiyacına göre dağıtılıyordu.” (Kutsal Kitap 2004; 1392) Resullerin, kendilerini kalabalıktan biriymiş gibi tanıtmalarının temelini, tek bir yüreğe ve tek bir ruha sahip olduklarına duydukları inantı, ilerinden hiç birisi de kullandıkları hiçbir Şey hakkında bu benimdir dememekteydi, çünkü yararlandıkları her Şey birbirlerinin ortak malıydı ve ortaklaşa kullanıyorlardı. Eski ve Yeni Ahit zerine derinlemesine çalışma yapan kimseler, buralardan yapmış oldukları alıntılarla, Kudüs’teki hristiyan kardeşliğinin arasında yaygın olan eğilimin cömertlik ve iyilikseverlik duyguları içinde mülkten vazgeçmek olduğu sonucunu çıkartmaktadırlar. Nitekim, “hiç kimse iki efendiye birden kulluk edemez; çünkü ya birinden nefret eder ve ötekini sever, yahut da birini tutar ötekini hor görür; siz hem Tanrıya ve hem de mammona (zenginliğe) kulluk edemezsiniz; İsa ona dedi, eğer kamil olmak istersen, git, nen varsa sat ve fakirlere ver, göklerde hazinen olacaktır; doğrusu size derim, göklerin melektuna zengin adam güçlükle girer; devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin adamın Tanrının melektuna girmesinden daha kolaydır” (Kutsal Kitap, 2004; 1204) ifadesiyle İsa da, Tanrı yolunda yürümenin ilk koşulunun özel mülkten vazgeçmek ve sahip olduğu her Şeyi fakirlere dağıtmak olduğunu, ısrarla vurgulamıştır.

Tek bir zihne ve tek bir yüreğe sahip olmak, ilk hristiyanları, hiç tereddüt dahi etmeksizin dünyevi malları birbirleriyle paylaşmalarına ve ortaklaşa kullanmalarına yönelmiştir. Bu nedenle inanan bir kimsenin hazine sandığını, satın alma gücü sağlayan altın ve gümüş oluşturmamalı, bütün bunlardan vazgeçmeye ikna eden dinin özü ve fakirlik ideali olmalıdır. “İlk asrın sonuna doğru St. Barnabas; ikinci asırda St. Justin ve St. Lucian; nc asırda Alexandria’dan St. Clement, Tartullian, Oriyen, St. Cyprian; dördüncü asırda Arnobius ve Lactantius dönemlerinde, hristiyanlar arasında her malın ortaklaşa olarak kullanılmakta olduğunu, söylemektedir. Sahip olunan her Şeyin, en belirgin Őekliyle ortaklaşa olarak kullanılmış olduğundan, kesinlikle hiçbir kuşku yoktur. Bundan dolaydır ki, Resullerin İşleri olarak tanımlanan Kudüs’teki kilisede, cömertliğin ve yardımseverliğin sınırlarını aşarak her yönüyle ortak kullanılmasını esas aldıklarına, pek kuşku duyulmamaktadır. Yine de, öncelikle belirtmek gerekir ki, Resullerin İşlerinden alıntısı yapılan (4 : 32) bölümündeki ifade, mülkiyetin kullanılmasında ortaklaşa paylaşımı esas almaktadır, bir Őeye herkesin sahip olduğu anlamındaki komünizmi ya da ortaklaşa mülkiyeti içermemektedir. Bu nedenle, bir kimsenin sahip olduğu mülkten doğan haklarını terk etmesine yönlendiren havariler tarafından hiçbir söz söylenmemiştir. Gerçekten de, İsa’nın sessiz kaldığı bir konuyla ilgili olarak, havarilerin uygulamada kararlı olduklarını anlamak, çok zordur.” (Alan, 1968; 104)

Ortaklaşa iyeliği örgütledikleri düşünülme de, hristiyanlığın kurucularının yerine getirdikleri erdemlerinde esas olan, özel mülkiyete sahip olma yönünde olmuştur. İsa, gönüllü olarak yoksulluğa katlanmayı ve elde avuçta olanı dağıtarak sadaka vermeyi, hayırda bulunmayı nasihat etmekteydi. Verilerek vazgeçilen mallar karşılığında hiçbir şey beklemiyordu, kendiliğinden gönüllü olarak yoksulluğa girilmesinin ruhu yücelttiğinden söz ediyordu; böyle bir inanç, hiçbir özel mülkiyet sistemine dayanak olamazdı ve güç katamazdı. Üstelik, o sıralar İsraililer ürün dağılımında özel mülkiyeti bütünüyle kabul etmişler, kitaplarında kendilerine temel bulmuşlardı. Özel mülkiyet, İsraililerin şeriatında bulunmaktaydı. İsa, “*Dileyin size verilecektir, arayın bulacaksınız, kapıyı çalın size açılacaktır; çünkü her dileyen alır, arayan bulur, kapıyı çalana açılır; insanların size her ne yapmalarını istiyorsanız siz de onlara öyle yapın, çünkü şeriat budur, peygamberler de; sanmayın ki, ben şeriatı yahut peygamberleri yıkmaya geldim, ben yıkmaya değil tamam etmeye geldim; gök ve yer geçip gitmeden şeriaten en küçük bir harf veya bir nokta bile yok olmayacaktır*” (Kutsal Kitap 2004; 213), demiş olmakla; sözündeki esas vurgusu, Eski Ahit’in bir Tanrı sözü olduğunun ve kendisine inananlar tarafından da uyulması gerektiğinin açıklanması olduğu için; Eski Ahit’in benimsediğini ve İsraililere önerilen yaşama tarzının tamamını kendisinin de kabul ettiğini, böylece açıkça bildirmektedir. “*İsa’nın vaazlarda bulunduğu sırada, bir İsrail mezhebi olan Esseniler, ortaklaşa mülkiyetin ve kullanılmasının ideallerini uygulamaya çabalıyorlardı. Buna rağmen, İsa’nın İncil’de ortaklaşa mülkiyeti benimsediğini gösterir ne tek bir sözü ve kendisini izleyenlere örnek olan ne de tek bir davranışı bulunmaktadır. Ortaklaşa mülkiyet, kendisinin de içinden çıktığı Esseniler tarafından titizlikle uygulanmasına rağmen, İsa tarafından asla tavsiye edilmiş değildir. Bu nedenle, ortaklaşa kullanım konusundaki İsa’nın sessiz kalmış olması, böyle bir eğilimi yermiş olduğunun bir işaretidir. Ortaklaşa kullanım bir yana, ortak mülkiyetin, İsa’nın öğretileriyle yetişmiş ve çevresine yayma görevini üstlenmiş havariler tarafından da vaaz edilmediği, kesinlik taşımaktadır. Paul’ün yazdığı mektuplarda da, özel mülkiyetin yok edilmesiyle ilgili her hangi bir ifadeye rastlanmamaktadır.*” (Grunebaum, 1987; 65)

Tam tersine, Paul, “*Makedonya ve Ahaya Kudüs’teki mukaddeslerden fakir olanlara bir iane yapmaya razı oldular. Madem ki milletler onların ruhani şeylerine ortak oldular, cismani şeylerle onlara hizmet etmeye borçludurlar. Mukaddesler için iane toplamaya gelince, Galatya kiliselerine nasıl tembih ettimse, siz de öyle yapın. Sizden her biri haftanın birinci gününde, refahı haline göre kendi yanında para alıkoyup biriktirsin.*” (Kutsal Kitap 2004, 1492), ifadesiyle, mülkiyet haklarının varlığını devam ettirmelerini, bunların Kudüs’teki kilise için parasal kaynak oluşturacağını açıkça kabul etmiş ve kanıtlamıştır. “*Kilise babalarının mülkiyetle ilgili sözleri, dağınık olduğu kadar birbirleriyle bağlantısız olan bir görünüm taşımakta, sürekli olarak ortaklaşa iyelik sisteminin lehinde oldukları ve özel mülkiyeti de uygun bulmadıkları, dünyevi serveti asla beğenmedikleri kendi sözlerinden anlaşılmaktadır. Kilise babalarının mülkiyetin ortaklaşa kullanılmasında ısrarlı olduklarını kanıtlayan metinleri dört eğilim içinde açıklanabilir. Dünyevi mülklerden vazgeçilmesiyle*

ilgili metinler, çalışmanın mülkiyet gelirinden daha üstün görüldüğü, alışılmış düşkünlüklerden vazgeçilmesini içermektedir. Ayrıca kutsal metinlerin yorumlanmasında, sadaka vermek ve karşılıksız yardımda bulunmak güzel sözlerle ve ikna edici bir üslupla özendirilmektedir. İmanlı bir kimseden, zengin ve fakirin var olan her şeyi birlikte ortaklaşa kullanılması derecesinde hayırsever olması ve sadaka vermesi, beklenmektedir. Kilise babaları dünyevi servet sahibi olmayı, doğrudan doğruya mal edinme hırsıyla ilgili kılmıştır. Gelip geçici gördükleri bu dünyayı sevmeyen dolayısıyla da tanrıdan uzak kalmayan bir kimsenin servet sahibi olamayacağı yargısında ısrar ettikleri için, paraya düşkünlüğü günahın işareti olarak kabul etmişlerdir. İhtiyaç sahibi muhtaç halde el açmış beklerken mal yığıp biriktirmeyi veya karşılıksız olarak dağıtmayıp dünyevi mallara rağbet etmeyi, en büyük haksızlık ve günahkârlık olarak gördükleri gibi; kazanç peşinde koşmayı veya sadaka olarak dağıtmak dururken para hesabı yapmayı, kardeşlik ruhuna aykırı görmüşlerdir. Bu yüzden Orta Çağın dinsel kültüründe zengin olmayı dilemek dahi bir suç sayılmış, zenginliğin kötüye kullanılmasından hep endişe edilmiştir. Dördüncü grup metinlerde, doğal ve olumlu hukuk arasında bir ayırım yapılarak, zenginlik isteğiyle ilgili yargılarda bulunulmuştur. İlk hristiyanlık, büyük ölçüde İsa'nın, (Matta 6:24-34) sözlerinden büyük ölçüde etkilenecek, para ve mülk peşinde koşmanın anlamsızlığını savunmuşlar; zenginliğin de, her türlü günahkârlığın zeminini oluşturduğuna inanmışlardır. Ancak, sadaka vermenin temelinde, özel mülkiyetin bulunduğu da gözden kaçmamalıdır.” (Noth 1981; 67)

İsa'nın sözlerinin tesiriyle, mülkten vazgeçmek, imanlı olmanın bir delili haline gelmiştir. *“Havariler dönemindeki inananlar topluluğunu bir gözler önüne getirelim, çok daha büyük erdemlerle beslenen zihinlerinde ilk ışık parladığında, imanının ateşiyle yürekleri yandığında; evlerini ve çiftliklerini satmakta birbirleriyle yarıştılar, büyük bir hoşnutlukla ve tam bir cömertlikle karşılığında aldıkları bütün paraları ihtiyacı olan fakirlere hemen oracıkta dağıttılar. Dünyevi mülklerini sattılar ve ellerindeki paradan vazgeçtiler, arazilerinden vazgeçerek ezeli mülkün meyvelerine ulaşmayı gaye edindiler, sonsuza kadar kalacaklarına güvendikleri ölümden sonraki hayatlarında kendilerine evler hazırladıklarına inandılar.”* (Grunebaum, 1987; 94) Zira, *“Bütün iman edenler bir arada olup, her şeyleri müşterekti; mallarını ve mülklerini satıp onları hepsine herkesin ihtiyacına göre dağıtıyorlardı. Fakat Hananya, karısının da haberi olarak değerinden bir kısmını kendine ayırınca; Petrus, Hananya, niçin şeytan senin yüreğini doldurdu da Ruhülkudüs'e yalan söyleyip tarlanın değerinden bir kısmını kendine ayırdın, dedi”* (Kutsal Kitap, 2004; 1212) ifadesiyle, imanlı olmanın kanıtı, maldan ve mülkten tamamıyla vazgeçip etrafındaki muhtaç kimselere dağıtarak, zengin ile fakir arasındaki bu ayrıma bir son vermektedir. Ancak mülkten vazgeçip, her şeyini fakirlere dağıtmakla, Tanrının gerçekten bir çocuğu haline gelerek ruhani olarak doğmuş olurlar; Tanrı'nın cennetteki eşitlik yasasını dünyada da yerine getirerek örnek alırlar. *“Tanrı'nın verdiği her ne şey varsa, bizim ortaklaşa kullanmamız için yaratılmıştır; hiç bir kimse Tanrı'nın bu armağanlarından ve iyiliklerinden yoksun kılınamaz, ilahi hayırlardan ve cömertlikten bütün insanlar eşit bir şekilde pay almalı ve hoşnut kılınmalıdır. Bundan dolayı bu günler, herkesin eşit olarak bilgilendirildiği, güneşin herkesi ısıttığı, yağmurun herkesi ıslattığı*

ve her bitkiye bereket saçtığı, rüzgârın herkes için estiği günlerdir.” (Forell 1969, 81) Böylece, merhametlikle ve cömertlikle vazgeçilen her mülk, adaletin ve dürüstlüğün de bir güvencesi haline gelir. “Merhamet adaletin bir kısmıdır, eğer fakire kendi mülkünden verirsen; işte bu insaf, adalettir, O, dağıttı, fakirlere verdi, dürüstlüğü sonsuza kadar devam eder, kuvveti izzetle yükselir.” (Kutsal Kitap, 2004; 649) Bu nedenle, komşusuna yardım etmeyen bir kimse, haksızlık yapmış olur. Tanrı, yeryüzünden bütün mülklerini, tüm insanlara ortak kılmıştır; ancak hırs ve tamahkârlık, mülkiyet haklarını kabul etmektedir.

Mülkiyet, edinilmesi uğruna gösterilen çabaları ve tamahkârlıkları zorunlu kılarak kişiyi Tanrı yolundan ayırması bir tarafa, esas olarak sağladığı olanaklarıyla günaha sürüklemeye cezbedici bir güç haline gelmektedir. “Şayet mülkiyet, kötü olan ve günaha sürükleyen her ne varsa kendi içinde beslemekteyse, mülkün kötüye kullanılmasından daha fazla bir şey beklenmeyecektir. Zengin olabilen bir kimse, hiç mülkünü elinde tutabilmiş midir? Gayet açıklıkla görülmektedir ki, servetin kötüye kullanılması çok muhtemel bir eğilimdir. Dünyevi mallara büyük ilgi duymak ve tamahkârlık göstermek, bu nedenle eninde sonunda onları günah yolunda kullanmayı kaçınılmaz kılacağı için; özel mülk zengin adamın kurtuluş yolu üzerindeki en önemli tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Yine de, bir insanın kurtarılmışlardan olabilmesi için, tüm mülkünü fakirlere dağıtarak tamamıyla terk etmesi gerektiği, öğütlenmektedir. Bu arada, tamahkârlık, kim olursa olsun, komşusunun elindeki baskıyla almak şeklinde tanımlanmıştır. Bizlerden birisi, fakir üzerinde baskı kurar, elindeki bir parça arazisini gasp etmeye yeltenir, hile ve aldatmalarıyla ya da şiddet ve zorbalıklarıyla almak isterse, evini evine katar ve tarlasını da tarlasına katarsa, komşusunu soyar ve mülkünü talan ederse, bu dünyada tek başına kalacaktır. Aramızdan bir diğeri, tefecilik ya da faizcilik yoluyla bir kimsenin tarlasını ele geçirerek kendi iffetini bozarsa, ektiği tohum ve biçtiği hasat kendine hayır sağlamayacaktır. Bir başkası, dullara ve yetimlere merhametli olmazsa, hallerine acıyıp yardım etmezse, ekmeğinden bölüp vermezse, kurtarılmışlardan olamayacaktır.” (De Roover, 1948; 91)

3. DOĞAL HUKUK TEMELİNDE ÖZEL MÜLK EDİNİM HAKKI

Doğal ve olumlu hukukla ilgili bir ayırmada bulunan kilise babaları, ortaklaşa mülkiyeti ve kullanımını bir ölçüde olanaksız görmektedir. Bu kapsamda, kilise babaları özel mülkiyeti uygun görmedikleri halde, yerleşmiş bir kurum olarak zenginliğin ister istemez kötülüğe yönlendirmekte olduğunda ısrar etmekteydiler. “Hiç kuşkusuz, dünyadaki her insanın bu doğal günahsızlık ve masumluk halinden kopmamasını daima yeğlemekteyseler de, böylece ortaklaşa iyeliğin biçimlendiği eşit kullanıma yaşamlarında bağlı kalmak isteseler de; Adem’in yeryüzüne inmesiyle birlikte ortak malcı anlayışın artık imkânsız olduğunu kabul etmekteydiler. Böylece mülkiyet, bu dünyanın hiç yadsınılamayan bir gerçeği olarak kabul edildi, hırs ve tamahkârlığın bir

sonucu olarak insana hükmettiği benimsendi, yeryüzüne inen insanın kargaşadan ve genel olarak baş gösterebilen yağmacılık hareketlerinden korunması gerektiği sonucuna varıldı. Mülkiyet ile doğal hukuk arasında bir bağlantı kurarak doğru yorumlarda bulunan, dördüncü asırlardaki kilise adamlarına rastlanılmaktadır. Çok basit bir yaşama tarzından hoşnut kalarak hayatını sürdürmeyi yeğlemekteydiler. İnsanlar her şeyi birlikte ortaklaşa araştırıp bulmalı, Tanrı yarattığı her şeyi insanların tamamı için yeryüzünde yaratmış olduğundan, kendi ortaklaşa yaşamlarının ötesine geçmişlerdir. Her şeyin kendine ait olduğuna ancak bir aptal ya da tutku hırsı içinde olan gözü dönmüş bir kimse inanabilir. Zenginler de, bazı şeyleri meydana getirirlerken, kendileri için istemektedirler.” (McInerny, 1992; 44) Bu dönemdeki insanların kendilerine ait özel mlklarının çok fazla olmamasına karşın, oldukça serbest fikirlere sahiptirler; kendileri için üretilen meyveleri yok etmedikleri gibi tek başına istihareye yatarak kara kara düşünmemekte, bu gibi ürünleri biriktirebilmektedir.

En önemlisi, ‘artık, süt ve lezzetli içecekler, dere suyu gibi akmaktadır’ (Kutsal Kitap, 2004, s.849) şeklindeki cennet betimlemesinde ifade edildiği gibi, emeğin bütün ürünleri, bundan yoksun kalan fakirlerle paylaşılmaktadır. “Hırs tamahkrlığı, ilahi cömertliği engellememekte; açlık ve susuzluk hiçbir yerde görülmemektedir. Ancak, Saturnus’un cennetten kovulması sonrasında vardığı Latium’da insanlar artık bolluk içinde her şeyi diğerleriyle paylaşmamakta, başkalarına ait olanı almaya yeltenmekte, her şey özel kazancın konusunu oluşturmaktadır. Lactantis’un yukarıdaki bu betimlemeleri, zamanımız sisteminde özel mülkiyetin olduğu ve ortaklaşa iyeliğin çok uzun yıllar öncesinden yok edildiği sonucuna varılmaktadır.” (De Roover, 1948; 113) Benzeri ifadelere Augustine’nin yazılarında da rastlamak olanaklıdır. Augustine, Tanrı ile insan hakları arasında bir ayırım yapmıştır. “Her insan, hangi haklara sahip bulunmaktadır, bunlardan hangisi insan hakkıdır ve hangisi Tanrı hakkıdır? Yeryüzü Tanrı’nın mülküdür ve yarattığı varlıklarla doldurulmuştur. Fakiri de zengini de, Tanrı, balık topraktan yaratmış, her ikisine de eşit şekilde dünyada sahip kmıştır. Eğer insan hakkı, bu mülk benimdir, bu kle benimdir, bu ev benimdir demekten ibaretse; o zaman insan hakkı bir tür İmparator hakkı içeriğine sahiptir. Niçin böyle olmuştur? Çünkü Tanrı, dünyanın imparatorları ve kralları yoluyla insan haklarını, insanlar arasında pay etmiştir.” (McInerny, 1992; 49) Augustine’nin yorumcuları, bu ve benzeri ifadelerin, mülkiyetin insan temeline dayandığını, ilahi bir hak olarak görülmediğini, bu nedenle de özel mülkiyetin herkesi kapsayan bir hak olmadığını, savunur olmuşlardır. “Kilise babaları ve özellikle de Aquinas, mülkiyet hakkında neleri düşünmektedir? Çünkü orta ağ zihniyeti neredeyse tamamıyla onların düşüncelerinden ve yorumlarından oluşmuştur. İsa’nın, bu benimdir ya da şu senindir dediğine rastlanılmış değildir. İlahi düzen, mutlak hayırseverliğin gerçek kılındığı bir düzendir. İnsanların tamamı Tanrı’nın gölgesi içindedir; bu yüzden de aralarında ayrıcalığın ve eşitsizliğin bulunduğuna, farklı iyeliklere sahip olduklarına inanmak olanaksızdır. Ancak, betimlenen bu ideal Tanrı ve insan anlayışı, burada, aşağıda gerçekleşebilir bir hal değildir. Dinin z, inancın ruhu bu dünya içinde gerekleşmeyecekse;

insanlar Tanrı'nın gözünde eşit oldukları gibi bu dünyada da konumları ve sahip oldukları itibarıyla eşit kılınamayacaklarsa, o zaman, ne yapmalıdır?" (McInerny, 1992; 114)

Mülkiyeti, insan hukuku, olumlu hukuk ve imparatorluk hukuku temelleri üzerine kurmaktan başka çıkar yol kalmamıştır. “Zenginliklere sahip olmak hatalı görülmemelidir, aranması gereken yanlışlık, özel mülkün kullanılmasında olmalıdır. Böylece maddi zenginliklerin içinde de hayırların olduğuna inanılmaya başlanmıştır. Ancak, zengin bir kimsenin, sahip olduklarından tümüyle vazgeçmediği müddetçe, asla kurtuluşa eremeyeceği fikri, halen üzerinde ısrarla savunulan bir görüştür. Özel mülkiyetin, insan topluluğuna özgü doğal ve meşru bir kurum olduğu fikri, karşı konulamayan bir gerçek olarak geçerliliğini, kilise babalarına kabul ettirmekteydi. Bütün bunlara karşın özel mülkiyet, insanın Tanrı nazarındaki eşitliği ve kardeşliği temelinden kaynaklanan yüksek beşeri görevleri içerdiği konusunda hiç kimsenin bir tereddüdü kalmamıştı. Ortaklaşa mülkiyet ve ortaklaşa kullanım anlamında kolektivizm, son derece saçma ve ahlak dışı olduğu gibi, uygulanabilir niteliğiyle de insanın doğasına bile aykırıydı. Yine de, İsa'nın, zengin birisine varını yoğunu sat ve elindeki tüm parayı fakirlere dağıt tavsiyesine karşın, havarilerin açıkça kanıtlanabilen ortaklaşa kullanım eğilimine rağmen; bir kimse çıkıp diyebilir mi ki, hristiyanlığın özünde veya başlangıcında fakirlik yerilmektedir? Hristiyanlığın itibar ettiği en yetkin öğüdü, kişinin dünyevi mallardan kendisini yoksun kılması, hiçbir kimsenin hakkına tecavüz etmemesidir. Orta çağ zihniyetinin betimleyicisi olduğu kadar şekillendiricisi etkinliğine de sahip bulunan Aquinas Thomas, yalnızca kendisinden önceki kilise babalarının görüşlerinden yararlanmamış, kendi yorumlarıyla bunları özetlemiş ve pekiştirmiştir. Özenle işlenmiş, kapsamlı bir mülkiyet hakkı teorisi böylece oluşturulmuştur. Dördüncü ve beşinci asrın hristiyan doktorları tarafından beslenen bu etmenler birbirleriyle bağlantılı kılınmış, uyumlu bir şekilde bir araya getirilmiştir. Orta çağların büyük ilâhiyatçılarından yaptığı çalışmaların yanı sıra, özellikle de Thomas Aquinas tarafından yazılmış mükemmel bir eser de bulunmaktadır. Aquinas tezini oluştururken, Isidore'nin anlatım üslubunu kullanarak Romalı hukuk bilginlerinin çözümlerinden ve yargısal seçkinliklerinden asla yararlanmamıştır. Ancak, mülkiyet hakkı temeliyle ilgili Aristo'nun görüşlerini irdelediği söylenebilse dahi; öğretisinin bütünüyle temeli, hiç kuşkusuz hristiyan kökenliydi. Kilise babaları ile Aquinas arasında, mükemmel bir ardıllık bulunmaktaydı. Topluluğun malları doğal hukukla bağıntılı kılınmaktaysa da; doğal hukuğun özü, her şeyin ortaklaşa olarak sahiplenilmesi gerektiğini öngörmediği gibi, mutlaka bir kimsenin kişisel iyeliği içine girmesine de dayanmaz. Çünkü, mülkiyet bölünmesinin nedeni ve kaynağı doğal hukuk değildir. İnsanlar arasında gerçek kılınmış anlaşma temelinden özel mülkiyet yükselmekte; bu uzlaşa beraberinde olumlu hukuku egemen kılmaktadır. Bundan dolayı da, özel mülk edinilmesi, doğal hukuğun içeriğine aykırı düşmemektedir; özel mülkiyet doğrudan insan aklının ve eğiliminin bir tasarımıdır, yaşanılan gerçeklerin yadsınılamayan bir sonucudur. Aquinas'ın bu yorumu, Augustine'nin doğal ve olumlu hukuk arasında yaptığı ayırımı, bir başka şekilde ifade eder. Augustine'nin yaptığı gibi olumlu

hukuka daha fazla önem verilmiş olması, Aristo'nun, 'insanın sosyal bir hayvan olması nedeniyle devletin kendisi doğal bir kurumdur' anlayışındaki devlet kavramının baskısının bir sonucudur.' (Langholm, 1984; 56)

Thomas Aquinas, zel mülkiyetin toplumsal yasa içindeki kaçınılmaz olgusunu, Aristo'nun fikirlerini hristiyanlığın özüne uyarlayarak açıklarken bile, kilise babalarının benimsedikleri doğal ortaklaşa iyelik anlayışıyla eşişmiş değildir. *"Aquinas, maddi Şeylerle ilgili olarak iki eğilim, insanlar için yeterli ve uygun görülmüştür. Bunlardan birincisi, maddi varlıkları elde etmek ve karşılığını vererek dağıtmak; ikincisi de, mülk edinme hakkını kişi için meşru kalmaktır. Maddi varlıkların tedariki ve dağıtımı,  nedenden dolayı insan yaşamı için kaçınılamayan bir zorunluluğu ifade etmektedir. Birinci neden, her kişi, tek başına yaşamaktansa, herkes için gerekli olan ortak bir hayat sırasında neyi tedarik etmek gerektiği konusunda çok dikkatli olmasıdır. Hemen herkes çalışmaktan kaytarmak istemekte, topluluğu ilgilendiren ve kendisine bir menfaat sunmayan işleri bir başkasına yıkmaya çabalamakta, özellikle de büyük miktarda kle barındıran yerlerde tembellik ve gayretsizlik kaçınılmaz olmaktadır. İkinci neden, insan işleri, sürekliliği ve düzenliliği yaratmakta, özel bir uğraşıyı üstlenen bir kimse belirsizlik içeren bir konuda Őařkınlıęa uğramakta, azimkr davranmamaktadır. nc neden de, barışı bir ortam içinde kendisini emniyette hisseden bir kimse, kendisinden daha fazla hoşnut olabilmektedir. Bundan dolayı da, mülkün dağılımında bir sahiplenme olmadığı durumlarda, kavga ve çekişmeler çok daha Őiddetli ve yoğun belirlemektedir. Bu metinden de anlaşılacağı gibi, Aquinas, insan doğasının doğal koşulları altında oluşan toplumun varlığının devamı için, özel mülkiyeti, temel bir yapı olarak dikkate almaktadır. Yeryüzüne indirilen insanoğlunun açgözlülüğü ve tamahkâr benliği, özel mülkiyeti kaçınılamayan bir kurum olarak bu dünyada yerleştirmiştir. Thomas Aquinas'ın fikirleriyle, özel mülkiyet, orta ağ toplumunun temeli haline gelmiştir. Genel bir prensip olarak, insanlar, maddi varlıklara doğal bir Şekilde sahiplendikleri için, özellikle de mülk edinme hakkının her bir bireye tanınmasının olumlu hukuk tarafından belirlenmesi nedeniyle; mülkiyet beşeri hukuka ve doğal hukuka göre uygun görülmüştür. Diğer bir deyişle, mülkiyet hakları (fundamentum) temel olarak doğal sayılmakta; özel mülkiyet hakları iyeliği (titulus) da, olumlu hukuka göre düzenlenmektedir. Böyle bir ayırım, özellikle de Aquinas tarafından açıkça ifade edilmektedir."* (Blaug, 1991; 84)

Doğal hak ya da adalet, bir diğer kimseyle uyumlu olunması veya eşit davranılması doğasıdır. *"Eşitliğe dayanan uyumluluk da ancak iki Şekilde gerçekleşmektedir. Birinci Şekilde, her yniyle böyle bir doğanın olduğu dikkate alınmalıdır; erkek doğası itibarıyla kadınlara eşit bir Şekilde birleşerek zürriyetini devam ettirmektedir, ana baba olarak evlatlarına eşit Şekilde bakarak onları beslemektedir. Ancak bir başkasıyla kurulan ilişkide, sahip olunan mülkiyete göre bir eğilim izlenmektedir. Özel bir toprak parçası esas alınmakta, bunun niçin bir kişiye ait olduğu daha fazla kimsenin olmadığı tartışmasına girilmektedir. Malların mülkiyetinin irdelenmesinde dikkate alınan ilk Şey, bu mülkün niye o kişiye ait olduğu ve bir başkası tarafından asla sahiplenilemediğidir. İkincisinde ise, özel bir arazi niçin bu adamındır, diğer arazi başka kişinindir sorusu akla gelmektedir. Her Şey, bu fundamentum ile*

tutuluş (temel ile kayıt) arasındaki farktan kaynaklanmakta; bütün insanlara bu dünyada yararlı olması için Tanrı tarafından sunulmuş olan bu dünyadaki maddi varlıkları kapsayan doğal hukuğu açıkça göstermektedir ki; bu varlıklar özel mülkiyetin konusu olmadıkça tam olarak yararlanılamamakta, her hangi biri doğrudan doğruya müdahale etmediği müddetçe de bir malın şu ya da bu şahsa ait olması hukuki mülkiyet bakımından sakıncalı bulunmamaktadır. Böyle bir insan eylemi, zorunlu olan bir uzlaşı temelini gerektirmeyebilir. Malların ilave değeri, meşru olarak kendi mülküne aldığı malın üzerinde bir gayret sarf etmesiyle gerçekleşir. Bundan dolayı da, Aquinas, özel mülkiyetin meşruiyeti lehine bir tutum izlediğini gayet açıklıkla ilan etmekte; bu fikriyle de, kilise babalarıyla tam bir uzlaşı içinde bulunduğunu kanıtlamaktadır. Aquinas'dan sonra gelen ilahiyatçıların da hiç tereddüt göstermeksizin izledikleri yolunda, özel mülkiyet hakkının zamanın ekonomik sisteminin temel taşı olduğuna dair ana fikre, yazılarında bolca rastlanılmaktadır.” (Blaug, 1991; 85-86).

4. ÖZEL MÜLKÜN EDİNİLMESİ VE KULLANILMASINDA ÜSTLENİLEN SORUMLULUKLAR

Aquinas, özel mülkün ele geçirilmesi ve dağıtımı, ile, kullanılması arasında kesin bir ayırım yapmıştır. Maddi varlıklarla ilgili ikinci konu, insanın bunları kullanmaya yetkili kılındığı ve böyle bir güçle donatıldığı hakkındadır. Bundan dolayı da, insan maddi varlıkları mülkünde bulundurmalıdır; ancak, böyle bir çaba içinde olurken dahi gereksinim duyan diğer insanlarla yakın iletişim kurmaya istekli bulunarak, bunların kendi özel mlk olmaktan çok topluluğun bir tasarrufu olduğu konusunda kendisini bilinçli kılmaktadır. Aşağıdaki sözleri söylemiş olmakla Thomas Aquinas, mülkiyetin ortaklaşa kullanımı öğretisinde açıkça ilan eder gözükmektedir. “*Kullanılması bakımından topluluğun malları anlayışının, doğal hukuk temelinden yükselmesi, biri olumlu ve diğeri de olumsuz olmak üzere iki Şekilde gerçekleşmektedir. Şayet olumlu anlamıyla kavranacak olunursa, doğal hukuk kapsamında bu sözler, var olan her Şeyin tüm insanlara eşit olarak kullanılması için verilmiş olduğunu bildirmektedir. Olumsuz anlamıyla ifade irdelenecek olunursa, doğal hukuğun, mal ile mülklerin, özel mülkleri oluşturamayacağı sonucuna varılır.” (McInerney, 1992; 139) İlk olarak, bu cümleler olumlu anlamıyla dikkate alınacak olunursa, aşırı zorunluluk halinde bulunan bir kimse, kendisine uzanan yardıma kavuşunca ne olursa olsun derhal almak isteyecektir; aynı koşulda bulunan bir başka kimse de böyle bir geri ödeme ya da karşılığını verme gibi bir mecburiyet içinde bulunmaksızın, doğal hukuk dolayısıyla, kendisi için kullanmak ya da yararlanmakta hiçbir sakınca görmeyecektir. Olumsuz anlamıyla da, doğal hukuk bir Şeyin mülkiyetini tek bir kişiye ve öbür Şeyin mülkiyetini de bir diğer kişiye ait kıldığı için, bu kimseler birbirleriyle eşit kılınmış bir haldedirler.*

Mülkün kullanımındaki topluluk ilkesi, mantki düşünce temellerinden geçerek, Aquinas tarafından mülkiyetin doğasının tanımı özelliğine kavuşur; özel mülkiyetin en yüce masumiyetinin ve haklılığının, maddi zenginliklerin topluluğun yararı uğruna kullanılmasını güvence altına alan en yararlı bir

yöntem olduğu düşüncesini de beraberinde getirir. Mülkün sahipliği düşüncesi, kişinin sahibi olduğu mülk üzerinde mutlak bir tasarrufu bulunduğu hakkını kabul ettirmiş olsa da; verilen bu hakkın, komşusuna yarar sağlamak amacıyla en uygun şekilde kullanması koşulunu, bu maksatla yararlanma gücüne dayandırmıştır. “Özel mülkiyet, toplulukta da ve topluluğun her hangi bir üyesinden de bilerek elinden alınmış gibi gözükmetedir. Bu ifadenin doğruluğunun en iyi delili, skolastiklerin, mülk sahipliğinin toplulukta da ve gerçekten gereksinimi olsa bile topluluğun her hangi bir üyesinden de alınarak mülkiyeti maksada uygun bir şekilde kullanabilme gücüne muktedir olana bırakılması gerektiği düşüncesini benimsemiş olmalarıdır. Topluluk bu mülkün bedelini ödeyebilir; böyle bir şeyi yapmakla zorunlu kılınmıştır; çünkü, buna gereksinim duyan bir kimse, satın alabilme gücüne sahip değildir, bunlardan hiç birini almaya dahi yetkili değildir. Topluluğun alabilme kudreti gibi durumları dominium eminens (en yüce mülkiyet hakkı) halidir; muhtaç olduğu halde alamama çaresizliği ise, gerçekten gereksinim içinde bulunduğu halde alamayan bir kimseye sadakanın verilmesi zorunluluğu, bir hayırseverlik değil, adaletin gereğini yerine getirme olmalıdır. Aşırı derecede yoksunluk içinde bulunan bir kimsenin, bolluğa kavuşmuş bir diğer kişiden sadaka alması zorunluluğu Aquinas tarafından açıkça bildirilmiş olmasına rağmen; bu gibi durumlarda son çare olarak, mülkiyeti kullanma hakkını elinde bulunduran kimsenin tutumuyla ilgili kurallar, her yönüyle zamanın ekonomik yaşamı zerinde aşırı bir öneme sahip olmuştur. Hoşa giden tüm şeyler, insanın kullanmasıyla birlikte gerçekleşmektedir; bu yaşamın bazı zorunlulukları, maddi şeylerin kullanılmasını neredeyse bir maksat haline getirmiştir. Bundan dolayı da, kendisine hakim olan bir tutum içinde, maddi şeyleri kullanmayı bir kural haline getiren veya bunu ölçü alan bu yaşamın zorunluluğunu kabul etmek durumunda kalınmaktadır. Bu yaşamın zorunluluklarını kaçınılmaz olarak karşılamak durumunda kalan bir kimse, kullanmanın yüklediği sorumlulukların da farkında olmalıdır. Üstelik Thomas Aquinas, bu zorunluluğun sınırını, kişinin yaşama koşuluna uygun olarak en geniş bir kapsamda dikkate alınması gerektiğinin açıklamasını da kapsamaktadır. Kişinin kendisine hakim olmasını sağlayan ılımlılığın ve ölçülülüğün ilkeleri, mülkiyetin kullanıcısı olan kimseye bir başka ürünün sağlayacağı zevkten daha fazlasını edinmek için özel bir yolu uygulamasına meydan vermesine rağmen; bu ilkeler malların kullanıcısı olan kişiye haklarını ve hatalarını en geniş ayrıntıda sınılandığını kesin olarak bildirmesiyle ilgilidir.” (Pounds, 1974; 83)

Zor durumda olana yardım etmek, cömertliğin bir ifadesi olduğundan Aquinas, mülkiyeti kullanan kişinin en önemli toplumsal erdemlerinden birisinin de, eli açıklılığı ve bonkörlüğü olduğu konusunda açıklamalarda bulunmuştur. “Aquinas, cömertliği, yaşamını devam ettirmek için yoksunluk içinde bulunan kimselere, kendi kullandığı maddi varlığından verme erdemliliği olarak tanımlamaktadır. Tanrı, sahip olduklarını en iyi bir şekilde yoksunlar arasında dağıtımını yapması için, zenginlere, gereksinimlerini aşan miktarda iyelik vermiş ve onları bolluk içinde tutmuştur. Tanrı’dan gelen her şeyi vermekle yükümlüdürler, yoksullar arasında mallarını dağıtmakla görevlidirler. Mülk de, bolluk da bir görev uğruna verilmiştir. Çok az şeylerle dahi bir kimsenin yaşamını sürdürmek için gereksindiği varlıkları karşılamada yeterli olabilmektedir. Bundan dolayı, Tanrı tarafından bolluk içinde tutulan bir

kimsenin elinin açıklığı, kendisinden çok başkaları için, sahip olduğundan daha fazlasını harcamasını çok daha yararlı kılmaktadır. Yine de, bu dünyaya özgü cömertlik, kendisini bu mülkten yoksun kılma gibi bir duruma dşürecekt derecede olmamalı ve muhtaçlar seviyesine indirmemelidir. Ruhani yaşamının mükemmel haline bağlı kalarak ve kendisinden aşağıda olan kimselere iyi davranarak, hiçbir Şeyi saklamaksızın, sahip olduklarını her yniyle elinden çıkartması; kendisini mutlu kılan erdemli bir davranışı olduğunun da bilinmesi gerekir. Yardımın ayni (mal olarak) Şeklinde değil de, parasal olarak verilmesine büyük zen gösterilmiştir. Aquinas, toplumsal erdemlerle ilgili irdelemesini daha da ilerleterek, paranın karşılıksız olarak verilmesiyle yapılan yardımlarda cömert davranılmasını istemektedir.” (Pounds, 1974; 93)

Kişinin kullanması kaçınılmaz olan maddi varlıkların tümü arasından en yararlı bir mal olarak sınıflandırılan paranın; bundan dolayı uygun bir cömertlik eylemi haline getirilmesi, paranın ve diğer zenginliklerin, iyi kullanılmasını ifade etmektedir. “Erdemli bir insan, yalnızca malları iyi bir Şekilde kullanmakla kalmaz; eyleminin konusunu oluşturacak biçimde bunları iyi bir Şekilde kullanırken, araçlara ve firsatlara karşı da kendisini hazırlıklı kılmaktadır. Cesur bir asker, kılıcını keskinleştirip düşmanlarına cesaretle saldırdığı gibi, kınında tutmasını da bilmelidir. Benzeri Şekilde, cömert bir kimse de, en uygun zamanda kullanabilmek için, servetini korumalı ve kesesini de açık tutmalıdır. Yıllık gelirinden, gelecekte ortaya çıkabilecek acil durumlar için hazırlıklı olmalıdır. Parasını güvence altına alması veya üretken teşebbüslere yatırması, cömertliğin bir gereği olmaktadır. Eli açıklık veya gereksinimi olana karşılıksız olarak vermek, adaletin bir parçası haline gelmekte midir, diye bir soru ortaya atılmaktadır. Aquinas, adalet bir Şeyi ait olana vermek demek olduğu için, cömertlik, adaletin bir Şekli olamaz, diyerek bir sonuca varmaktadır. Cömertlik, kişinin kendisinde olan bir Şeyi, bir başkasına gönüllü olarak ve hiçbir karşılık ummaksızın vermesi, demektir.” (Pounds, 1974; 101)

5. TAMAHKARLIğIN REDDEDİLMESİ CöMERTLİğİN ÖZENDİRİLMESİ

Cömertliğin ve karşılıksız yardımın içerdiği önem, bu tarz bir davranışa karşıt olarak gelişen ahlk bozukluğu ve kötü yaşamın ne olduğunun açıklanmasıyla, daha da belirgin bir hale getirilir. “Tamahkarlık ve a gözlülük, uygunsuz bir arzuyla kazanılan servetin beslenmesi veya uygunsuz bir işteğin sonucunda mlkin elden çıkarılması olmak üzere iki Şekilde etkisini gösterir. Her eylem, belirli bir ölünün gözlenmesini gerektiren iyi bir maksada ulaşılmasını kapsamaktadır. Eylemin içerdiği bu maksat, mutlaka, sağlık ve tedavi gibi gayeleri de içererek, hayatın kendisiyle de uyumlu olmalıdır. Bundan dolayı da gnahkarlık, bu zorunlu miktarı aşan seviyede kullanılmasını, belirlenen zorunluluk ve cömertlik sınırının ötesinde mülk edinmeye ya da zenginlikleri elde etmeye çabalamasını, ifade etmektedir Hırsın doğasını, gereğinden fazla veya ölçsüz sahip olma sevgisi Şeklinde tanımlamak, mümkündür. Hırs ve açgözlülük, maddi mallara yönelik aşırlılığın iki Şekilde

ortaya çıkması demektir. Birincisinde, maddi varlıklara bir an önce ulaşmak veya elde ettiklerini tutmak gayretine girilmekte, kendisi için zorunlu kılınan miktarın çok fazlasını elde etmek veya edindiklerini de korumak emelinden asla vazgeilmemektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında, serveti elde tutma ve arttırma emelinden kaynaklanan açlık ve tamahkârlık; dünyevi malların bir anda pek çok kimse tarafından sahiplenilmesi ve kullanılması olanaksız hale geldiğinden beri, diğer insanların zorunlu olarak gereksinim duydukları halde ihtiyaını giderememesi nedeniyle ve ortaya çıkan her bir ürün de diğer insanların onu üretme gayretleriyle meydana geldiği için; doğrudan doğruya komşusuna karşı işlenmiş bir gnahkârlıktır. İkincisinde ise, tamahkârlık, ite duygusal bir tesirde bulunarak, dünyaya yönelmede çok fazla aşırıya kaçmayı ifade etmektedir. Ancak, bu paragrafları okurken, Aquinas dönemi olan 13. asır boyunca, ussal ekonomik eylemin bilinçli ve devamlı olarak kesinlikle uygulanmadığını, ancak sadece parayı toprak altında ve kimsenin bilmediği bir yerde mlekte biriktirip, kendisi için saklayan istifiler vardı.” (Lowry, 1998; 94)

Bir kimsenin gereğinden fazla malı elinde tutma emeli veya para biriktirme pintiliği, harislik ya da tamahkârlık olarak nitelendirilip yerilmektedir. “Haris kimse, pek çok zenginliklerin verilip yoksullar için dağıtmayı gönülden dileyen ve yeğleyen bonkr kimseleri gcendirendir. Diğer taraftan, savurgan kimse de, fakirlerle asla ilgilenmeyip ve onların yoksunluklarını giderici yardımlarda bulunmayıp, günah yolundaki bağlılığı için aşırı tüketme veya harcama peşinde sürüklenmektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında, msrişlik, ağzllğn diğer yüzü olmaktadır. Aynı anda tamahkâr ve msriş olan kimseler, kendileri için savurma yoluna giren günahkâr kimseler olduklarından; cömert Şekilde ihtiyaç sahibi fakirlere dağıtması gerektiği fazladan servetini, yok eden ve yine muhtaçlar için yeniden edinme gayretine bürünen kişidir. Israf ederek savurganlıkta bulunmak, bu bakımdan, özel bir kentin koşullarının dikkate alınması suretiyle, ne kadar aşırıya kaçarsa kasın, övülen cömertlikten daima kesin bir Şekilde ayrılmaktadır. Gerçekten cömert olan bir kimse, dağıttığından kendisi yararlanmayandır, malından ancak hiç tanımadığı fakire verdiği kadar faydalanan bir kimse haline geldiğinden, daima zorunluluk halini görerek ihtiyaç sahiplerini görendir. Bununla beraber, msrişlik, ne kadar feci sonuçları beraberinde getirmiş olsa dahi, serveti edinme tamahkârlığından daha az gnahkârlığı taşımaktadır. Tanrı tarafından emanet kılınan mlkn kullanılmasında üstlenilen en büyük sorumluluğun, fakirlerin gözetilerek ihtiyaçlarının giderilmesi ile kendisi için tüketilmemesi olduğunu ısrarla yineleyen Thomas Aquinas; eli açıklığı ve karşılıksız yardımı vmekte, servetin fakirlere dağıtılmasını mlk sahibi kimsenin görevleri arasında görmektedir. Zenginler, her vesileyle günahkâr olabildikleri gibi, fakirliğe de uğrayabilirler. Aquinas, kaçınılması gereken günahlar arasında fakirliği de saymış; hırsızlığın, yalan yere Őahitliėin, yalakacılığın ve fahişeliğin çok sık bir Şekilde fakirlikle yan yana olduğunu vurgulamıştır. Bu yönüyle fakirlik, gönüllü Şekilde istenilen ruhani arınma koşulu olması bir yana, daha fazla sakınılması gereken bir zorunluluk olmuştur.” (Dopsch, 1937; 291)

Ancak, iyi Őeylerde Őiddetle arzulanabilir, gayret gerektiren zorlu işlerde hırs övgüye değer bir hal olabilir. Burada önemli olan, topluluğun yararına olan bir maksat dahilinde g ya da servetin kullanılıp, mülkün arttırılıp arttırılmadığıdır. “*Servet edinme tamahkrlığı ile kendisi için tkietme savurganlığı; bu mülkten ihtiyacını giderek veya başka servetlere yol aarak, topluluğun en yüksek seviyede bir yarar sağlamasını engellemiş olması nedeniyle, cömertliği de yok etmektedir. Roma imparatorluğunun işlediği en öldürücü ve en felaket getirici hatalarından birisi de, bireysel hedeflere çok küçük bir saha bırakan ve ussal ekonomik faaliyetin taraflarından olan iş adamlılığı ve ücretli işçiliği çok katı bir denetimi altında tutarak bunlara özgü enerjileri yok etme gayreti içine girmiş olmasındır. Ancak, hristiyan öğretisi, bireysel kişiliğin gelişmesi uğruna hiç kapanmayan bir ümidi sunmuş, sonu gelmeyen mit coşkusuyla kişiyi etkin ve sabırlı bir Şekilde çalışmada bulunmaya özendirmiştir. Hristiyanlık, dünyevi görevlerden ilgiyi başka yöne çekecek derecede ölümden sonraki hayatla ilgili bir eğilim üzerinde kesinlikle odaklanmadığı gibi; dünyevi işlerin itibarını sarsma gibi bir yaklaşım da sergilememiş, yeni bir işik getirerek bu dünyadaki görev ile sorumlulukları yeniden düzenlemeye yönelmiş, bu gibi uğraşları ciddi bir Şekilde yürütebilmek için yeni yeni güdüleri seferber etmiştir. Dünyevi işlerin doğrudan din tarafindan düzenlenerek benimsenilmesi, bunların başarılmasında kişisel sorumluluğun giderek daha da önem kazanarak insan yaşamının değerinin artması, kaçınılmaz olmuştur. Eski zaman felsefesi, insanı, maddi işlerin uzmanı halinde görmüş olmasına karşın; hristiyanlık, dünyevi malların kullanılmasını yeni bir dinsel görev anlayışıyla düzen altına almayı, ne srmştir.” (Lowry, 1998; 274)*

Hristiyan düşünürler, Tanrının Őanını gözetmeksizin ve insanın yararına bir sonuca ulaştırmaksızın maddi varlığın her hangi bir Şekilde kullanılmasına karşı çıkmışlardır. “*Bu gün artık ekonomik faaliyetin güneşi ve yağmuru olarak grdğmş, ılımlı ve ölçülü davranarak kendine hakim olma, kişinin tutumluluk ve alışkanlılık halinde bu dünyada görevleri üstlenmesi; doğrudan kilise tarafindan salık verilmiş, en değerli hristiyan erdemlerinden biri olarak sürekli telkin edilmiştir. Aylaklık, hırsızlığın anasıdır; kumar, firsat bulan sahtekrlığın ve alaklılığın haksız kazancı olarak, kesinlikle yasaklanmıştır. Kişinin kendisi için edindiği kazanç harisliği, adam soymanın bir başka türüdür. Mülkiyetin edinilmesinde alışkanlılık ne derecede önemliyse, kullanılmasında eli aıklılık da o kadar kutsal kılınmıştır. Mülkiyetin kullanılmasında kişiyi ilgilendiren en büyük kural, cmertliğidir. Eli açıklığın yüklediği esas görev; paranın aracılığı vasıtasıyla hayırseverlikte bulunarak, sadakanın verilmesidir. Aşırı ölçüde zenginliklere sevgi beslenilmesinden kaynaklanan, kişileri bu maddi emel uğruna olması gerekenden daha fazla birbirine bağlı ve ait kılan, bazı eylemlere girişmekten uzak tutarak engellemediği müddetçe, sadaka, eli açıklığın bir parçası haline gelemmez. Aquinas, hayır amellerini ruhani ve maddi olmak üzere iki ana kısımda incelemiştir. Bedensel ve maddesel gereksinimler bu yaşam boyunca arzulan ve karşılanması gereken varlıkları gerektirir. Gereksinim, içsel veya dışsal olabilir. İçsel gereksinimler, katı besinler sayesinde açlığın giderilmesi Şeklinde ortaya çıkarken; diğeri sıvı besinler yoluyla susuzluğun giderilmesi olarak kendisini hissettirirler. Dışsal yardımla ilgili olarak ortaklaşa gereksinim*

giyinme yoluyla çıplaklığın örtülmesi, ev sayesinde barınma zorunluluğunun karşılanması, kimsesizliğin ve barınaksızlığın böylece giderilmesidir. Öldükten sonra, bir de kişinin cenazesinin defniyle ilgili masraflarını dikkate alması gerekmektedir. Bundan sonra Aquinas, sadaka görevinin zorunluluğuyla ilgili kesin açıklamalara girişmektedir. Sadaka, ahlâki bir emir konusudur. Ahlaki emirler, erdemli davranışın içeriği haline geldiğinden beri; faziletli olmayı gerektiren ve doğru aklın muhakemesi içinde talep edilen her ne davranış varsa, sadaka mutlaka bunun bir gereğini oluşturmuştur.” (Dopsch, 1937; 293)

Artık, doğru aklın vicdanı, muhtaç içinde bulunan kimselere verilmesi gerektiğini öngörmekte, verilen şeyi alan kimsenin halini görmezlikten gelmemeyi öğretmektedir. “Sadaka veren veya hayır işlerine kendini adayan bir kimse, servetinden fazla olarak gördüğu her şeyi muhtaç olanlara gönüllü olarak aktarırken, ‘gündelik ekmeğimizi bize günden güne ver, günahlarımızı bağışla; zira, biz de, bize borçlu olan her adama bağışlarız; bizlere yanlış işleri yaptırma’ ifadesine göre davranmalıdır. Hayır yapmakla sorumlu tutulan bir kimse, gerçek ihtiyaç sahibine vermezse, sadaka dünyevi bir konu haline gelir. Herkesin sahip olduğu şeyleri korumasının uygun olduğu hakkında bir itiraza yanıt verirken, Thomas Aquinas, mülkü kullanan kimsenin topluluğu asla unutmama ilkesine dayalı olarak, konuşmasında şunları vurgulamaktadır. Tanrı tarafından verilen tüm bu dünyevi varlıklar, bizlere emanet edilmiştir; hepsinin bizim mülkiyetinde olmasına karşın, kullanılmasında yalnızca kendimize ait kılarak ve hiç kimseyi gözetmeyerek tüketemeyiz; kendisine mülk verilmeyenleri de görmek zorundayız, gereksinimlerini karşılamadıkları için düştükleri zorluklarda onların imdadına yetişmeliyiz, gereksinimlerimizi aşan varlıkları kendimiz tüketmek yerine onlara dağıtmalıyız. Böylece, bolluk içinde bulunan bir kimse, savurganlık eğilimiyle her şeyini kendisi kullanma yoluna gitmek yerine, adaletin gerçek uygulamasına yönelerek, muhtaçlar arasında dağıtma yoluna gidecektir. Ancak, kendisine ait olmayan bir şeyi de, hiçbir kimseye vermemelidir. Sadaka, merhametin bir konusu değildir, en katı adaletin bir gereğidir. Sadaka verme göreviyle karşılaştığı bir başka itiraza verdiği yanıtta, Aquinas, yeni fikirleri ileri sürmüştür. Sadaka vermekten vazgeçen bir kimse, öldürücü günaha kapılmıştır. Açık ve belli bir şekilde, gereksinimlerini karşılayamayacak bir halde muhtaç birini gördüğümüzde; sıkıntısından kurtarıp derdine deva olmak, bizim iman borcumuzdur. Bolluk içinde olan mülk sahibi, geçici olarak karşılanmayan hiçbir gereksiniminin olmadığını görerek, halinden memnun olabilir, ancak kendisine sunulan bu imkândan dolayı yargılanacağını da unutmamalıdır. Skolastik öğretinin ortaklaşa kullanım üzerinde yoğunlaşmış olması, daha uygun bir ifadeyle, toplumsal istikrarın sağlanması içindir. Zenginler hiçbir zaman unutmamalıdır ki, Tanrı tarafından emanet edilmiş olan bu mülkleri, hiçbir zaman sadece kendilerine hoşnutluk sağlaması için teslim edilmemiştir; servetleri, bütün insanları kapsayacak derecede muhtaçlar arasında dağıtımı yapmak üzere, insanlığa ait olan mülkü idare etmeleri için kendilerine emanet kılınmıştır. Kendi mülkünden muhtaç birine veren bir kimse, bu mülkü gerçek sahibine iade ettiğini, hiçbir zaman hatırandan ıkartmamalıdır.” (Hengel M., 1974, 103).

6. SONU 

Tanrıdan gelen bu mülk, doğru bir şekilde kullanılır ve adalete uygun olarak dağıtılarak yönetilirse, dünyevi ve ruhani karşılıklar verilir. Adalet ve insaf ihmal edilir, zengin bir kimse, mülkler sahibi olarak gözüken efendilerinindir gibi bir duyguya kendisini kaptırırsa, muhtaçlık içinde kıvranan kişilere kendi kardeşi olarak görmüyor, demektir. Topluluk içinde, onu yok edecek olan bir eğilim çıkmaktadır. Ancak büyük mülkleriyle ve sınırsız arazileriyle kilisenin kendisi bile, mülkiyetin ortaklaşa kullanılmasında yetersiz bir yönetim oluşturmuştur. Orta çağlarda kilise örgütüne ait olan mülklerin idaresini kapsayan bu yetersizlik, hayır dağıtımının gerçekleşmesinde de kendisini göstermiştir. Yapılan hayır işlerinde, özellikle de dini temsil eden, toplumsal hayatı bir düzen altına alarak dini uygulayan ve aynı zamanda da bunu gerçekleştirmek için hayır dağıtımını da üstlenen kiliseye yapılacak yardımın, bireyin doğrudan muhtaç olanlara vereceği sadakadan da üstün olacağı fikri rağbet kazanmıştır. Sadakayla ilgili orta çağ öğretisi şöylece özetlenebilir. Çeşitli metinlerde, sadaka vermenin önemi, Aquinas tarafından, *'sadakayı gerektiği kadar vermeyen bir kimse, mülk sahibi olmanın yükümlü kaldığı görevleri yerine getirmiyor demektir'* (Blaug, 1991; 42), şeklinde açıkça bildirmektedir. Aşırı zorunluluk sınırı içinde, tüm mülkler, ortak mülkiyetin konusunu oluşturmaktadır. Bundan dolayı da, en dehşetli geçitler, kendisine yardım edecek hiçbir kimseyi bulamadığı bir sırada, sıkıntısını gidermek için yapılan hayırlarla geçilebildiği gibi; bu sınırlar içinde kalan, muhtaç bir kimse de, bir başkasının mülkünden yararlanma hakkına sahiptir. Herkes topluluğun bir üyesi olduğuna göre, topluluğa ait olandan yararlanabilme hakkına da sahip bulunmalıdır.

KAYNAKLAR

Alan W. (1968). The law of property in the later Roman Republic, Clarendon Press, New York.

Blaug M. (1991). St. Thomas Aquinas (1225-1274), E.Elgar, New York, 1991.

De Roover R. (1948). Money, Banking and Credit in Mediaeval Bruges, Cambridge

Dopsch A. (1937). The economic and social foundations of European civilization, Routledge & Kegan Paul, London.

Forell G.W. (1969). Faith active in love From shadow to promise; Old Testament interpretation from Augustine to the young Luther, Belknap Press of Harvard University Press, New York.

Grunebaum J.O. (1987). Private ownership, Routledge & Kegan Paul, London.

Hengel M. (1974). Property and riches in the early church: aspects of a social history of early Christianity, Fortress Press, Philadelphia.

KMŞ, (2004). Kutsal Kitap, İstanbul.

Langholm O.D. , The Aristotellian Analysis of Usury, Columbia University Press, New York, 1984.

Lecky W.E.H. (1955). History of the Rise and Influence of the Rationalism in Europe, G. Braziller, New York.

Lowry T.S. ; Gordon B. (1998). Ancient and medieval economic ideas and concepts of social justice, Leiden; New York: Brill.

McInerny R. (1992). Aquinas On Human Action: A Theory Of Practice, D.C. : Catholic University of America Press, Washington.

Noth M. (1981). The Deutoronomistic History, Sheffield Press, New York.

Pounds N.J.G. (1974). An economic history of medieval Europe, London; New York: Longman.

Weber M. (1954). General Economic History, Free Press Glencoe, New York.

ÇEVRE - İKTİSAT İLİŞKİSİ VE TÜRKiYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİ

ECONOMICS-ENVIRONMENT AND THE EFFICIENCY OF ENVIRONMENTAL POLICIES IN TURKEY

Recep ULUCAK

Arş. Gör, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Ekrem ERDEM

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ÖZET

İktisat, küt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçları tatmin etmeye çalışarak toplumsal refahı maksimize etmek için uğraş veren bilim olarak tanımlanır. İhtiyaçlar arasında ise ekonomik maliyeti olanların daha çok önem arz ettiği ve üzerinde durulması gerektiği yanılığısı yaygındır. Dolayısıyla ekonomik bir maliyeti olmayan veya daha düşük maliyetli olmasına rağmen canlılar için hayati öneme sahip olan çevresel değerler ihmal edilmiştir. Böylece evresel değerlerin niteliği bozulmuş ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma, iklim değişikliği gibi tehditler baş göstermiştir.

evre kirliliğinin ciddi sorun haline gelmesinde CO₂ gazının rolü çok fazladır. Kirliliğinin yol açtığı tehditler CO₂ emisyonu ile özdeş hale gelmiştir. Dolayısıyla bu değişkenin izlediği seyir karar birimlerine izlenecek politikalar açısından yardımcı olacaktır. Bu alışmada Türkiye'nin 1960-2006 yılları arasındaki CO₂ emisyonları Lee-Strazicich yapısal kırılmalı birim kök testiyle analiz edilmiş, Türkiye'de CO₂ değişkenine yönelik izlenen politikaların uzun dönemde etkili olmayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: İktisat ve Çevre, evre Politikaları, CO₂, Lee Strazicich Birim Kök Test

ABSTRACT

Economics is defined as a discipline which tries to maximize social welfare by satisfying unlimited wants with scarce resources. It's a common mistake that wants having an economic cost are more important and they should be analyzed within the wants. As a consequence of this mistake, environmental values not having an economic cost or having less cost but vital importance for life have been neglected. Thus, quality of environmental values deteriorated and vital problems have emerged like ozone layer thinning, global warming, climate change.

CO₂ gas has played an important role in which environmental pollution has been a serious problem. So the threats like global warming and climate change has become identical with CO₂ emission. Therefore the route of this variable will assist the decision makers in respect of policies that will be applied. In this paper, 1960-2006 CO₂ emitted in Turkey was tested by Lee-Strazicich unit root test which takes structural breaks into account and reached the result that applied policies for CO₂ in Turkey will not be effective in the long run.

Key Words: Economics and Environment, Environment Policies, CO₂, Lee-Strazicich Unit Root Test,

Not: Bu alışma "İktisat Politikalarında evrenin Yeri ve Önemi" başlıklı Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

İktisat ile evre arasında sanıldığının aksine çok yakın bir ilişki söz konusudur. Nihai amacı, istek ve ihtiyaçları temin ederek toplumsal refahı maksimum yapmak olan iktisat ilmi bu amaca ulaŐmak için sadece belirli bir bedele bağlı olan mal ve hizmetlerden ziyade, dikkate alınmadığında mevcudiyeti sıkıntıya girecek mal ve hizmetleri de dikkate almak zorundadır. BozulmamıŐ kaliteli bir çevreye sahip olmak her Őeyden önce gelen bir ihtiyaç olduğuna göre ve insanların belli bir ihtiyacını tatmin ettiğine göre bir mal veya hizmet gibi kabul edilmelidir.

İktisat biliminde arz talep kanununa göre, arzı talebin gerektirdiğinden çok daha fazla olan ve tüketimi herhangi bir maliyet gerektirmeyen, genellikle hava gibi çevresel değerlerden oluşan mallara serbest mallar *free goods* denir. Ancak bu tanımın yapılmasına da neden olan psikolojik saikle çevresel değerler aşırı tahrip edilmiş ve günümüzde sağlık sorunu olmayan, yaŐanabilir kaliteli evre arzı önemli oranda sıkıntıya girmiş, özellikle insanların yoğun olarak yerleŐim alanı olarak kullandığı Şehirlerde hava, su, ve toprağın niteliği bozulmuŐ; ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma, iklim değişikliği gibi hayati sorunlar baŐ göstermiştir. Sorunun bu noktaya gelmesi ise yine iktisadi aktörlerin ucuza maletme, bedelsiz yararlanma, aşırı ve bilinçsiz tüketim gibi iktisadi kaygıları neticesinde olmuştur.

İnsanlar ihtiyaçlarını karŐımlarken daha ucuza maletme, bir bedel ödememe ve daha fazla tüketme gibi bireysel refah maksimizasyonu yarıŐına girerken, bireysel ve toplumsal refahın önemli bir bileŐeni olan, yokluğunda canlı yaŐamının da yok olacağı kaliteli ve yaŐanabilir bir çevreyi tehlikeye sokmaktadır. İktisat ve evre arasındaki gözden kaçırılan bu ilişki, dikkat edilmediği ve gerekli önlemlerin alınmadığı takdirde büyük sıkıntılara yol açacaktır. Dolayısıyla konuya ilişkin farkındalığın ve önlemlerin ihmal edilmemesi ve yine bu doğrultuda istenen sonuçları verecek politikaların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

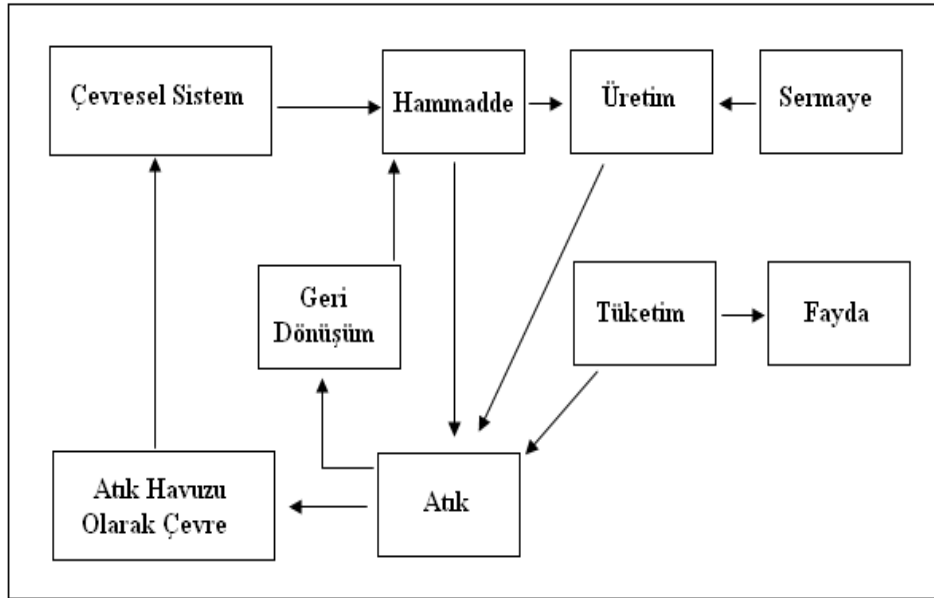
Bu çalışmada teorik çerçevede evre iktisat ilişkisi ele alınarak Türkiye'nin çevresel hassasiyetlerinin baŐladıđı yıllardan itibaren çevreyi korumaya yönelik politikaları ve bu doğrultuda attığı adımlara yer verilmiş; ampirik çerçevede ise evre kirliliğinin önemli bir göstergesi olan karbondioksit (CO₂) gazı emisyonları Lee-Strazicich birim kök testi ile test edilerek Türkiye'nin bu değişkene ilişkin olarak uygulayacağı politikaların sonucu kestirilmeye çalışılmıştır.

2. ÇEVRENİN İKTİSADİ BOYUTU

İktisat bilimi, sınırlı kaynaklarla sınırsız insan ihtiyaçlarını karŐılayabilmek, birey bazında faydayı, firma bazında kârı ve nihai olarak da toplumsal refahı maksimum yapabilmek için uğraş veren bilim dalı olarak tanımlanır. Adam Smith'den beri refah göstergesi olarak da mal ve hizmet üretimi yeterli sayılmış; toplumların daha fazla mal ürettikleri zaman daha mutlu olacaklarına inanılmıŐtır. Tam anlamıyla refahın bazı asgari niteliklere sahip bir evre gerektirdiği düŐünülmemiŐtir. Oysa kaliteli evre, bir ihtiyacın tatmini olduğuna göre, refahın tamamlayıcı bir elemanıdır (Dura, 1994: 69).

evre kirliliğinin hemen hemen hepsi üretim ve tüketim faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Üretim için kaynak kullanımı arttıkça bir yandan doğal faktör azalırken diğ er yandan üretim ve tüketim sonucunda oluş an atıklar neticesinde kirlilik, dolayısıyla da çevresel maliyetler artmaktadır (Pearce ve Turner, 1990: 30). Çevre faktörünün iktisat ilmi ile bu kadar iç iç e olmasına rağmen çevre sorunları ve çevrenin kirlenmemesi için iktisat bilimi içerisinde çözüm arayışı yıllarca ihmal edilmiştir.

Sekil 1’de görüldüğü gibi çevre ve iktisadî sistem birbiriyle iç iç e geçmiş bir durum arz eder. Çevre, iktisadî faaliyetlerin sürdürülebilmesi için gerekli hammadde ve diğ er girdileri sağlayarak üretim ve tüketimi desteklemekte, ancak bu üretim ve tüketim süreçleri çevre kalitesini bozucu atıklar oluşturmaktadır. Teknolojinin imkânları ile bir kısım atıklar tekrar hammaddeye dönüştürülebilmektedir fakat bazı durumlarda atıkların dönüştürülemeyerek çevresel sisteme geri dönmesi, bizi sürecin başına getirmekte ve bu durum iktisadî faaliyetin de olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir. Çevre ve ekonomi arasındaki karş ılıklı bağı mlılık çevrenin iktisadî faaliyet için hammadde sağ lamasından kaynaklandığı gibi, doğ rudan doğ ruya refahın yaratıcısı olmasından da kaynaklanır. Bu nedenle iktisadî faaliyetten kaynaklanan çevresel tahribat yine sonuçta refahı ve ekonominin performansını etkileyecektir (Engin, 2007: 29). Üretimde, dağı lımda ve tüketimde etkinliğin gerçekleş mesinin bir kompozisyonu olarak belirtilen ekonomik etkinliğin tesis edilebilmesi için artık günümüzde bu kompozisyonu kirletmemeyi ve/veya temizlemeyi de kapsayacak şekilde algı lamamız gerekir (Güney, 2004:15).

Őekil 1. evre - İktisat İlişkisi (Engin, 2007: 29)

İktisadi açıdan bakıldığında toplumların evre kirlenmesiyle karŐılaŐmasının altında iki temel varsayımın yattığı söylenebilir. Birincisi, doğa faktörünü tükenmez, bitmez ve neredeyse tamamen ücretsiz gören “serbest mal” anlayıŐıdır. İkinicisi ise, bütün ekonomik davranıŐlara egemen olan “maliyet minimizasyonu” ilkesidir. Bu yaklaşım tarzı evre mallarının sorumsuz ve aşırı kullanımına ve buna bağlı olarak bu değerlerin bozulmasına yardımcı olmuştur. Böyle bir bozulma ekolojik olarak kalmayıp, ekonomik olarak da etkisini göstermektedir. (Değirmendereli, 2002: 22). Bir malı en dŐuk maliyetle üreterek karını maksimumlaŐtırmak isteyen üretici, oluşan üretim artıklarını nleme veya yok etmenin çevreye sağladığı faydaları hesaba katmaktan, genellikle kaçınmıŐtır. Dolayısıyla firma davranıŐının temel bir kuralı olan minimum maliyet prensibinin en ucuz üretim faktöründen daha çok kullanılmasını gerektirmesi, doğal kaynakların israfına ve sömürülmesine sebep olmuştur (Dura, 1994: 76).

BozulmamıŐ bir evre insanların sağlıklı yaşama gibi önemli bir ihtiyaını tatmin ettiğine göre bir mal veya hizmet olarak kabul edilebilir. İktisat biliminin ortaya çıkıŐından beri çevrenin bileşenleri olan hava, yeŐil alan, güneŐ ıŐığı gibi tabiat unsurları birer mal fakat ne yazık ki elde edilmeleri zahmet gerektirmediği ve ihtiyaçlara oranla bol miktarda buldukları düŐünülerek “serbest mal” olarak görülmüŐtür. Bu ve benzeri statik varsayımlara dayalı ekonomik kararlar yüzünden, hemen bütün ülkelerde tabiat kıtlaŐmaya, çevrenin kalitesi hızla bozulmaya başlamıştır. Dolayısıyla evre kirliliğinin artmasında, geleceği, yani zaman faktörünü hesaba katmayan bu statik varsayımın da büyük rolü olmuştur (Dura, 1994: 70).

Çevrenin “Serbest mal” olarak kabul edilmesi ve bir bedel ödenmemesinden dolayı msrife tüketilmesinin önüne geçilmesi için belirli bir maliyetinin yani fiyatının olması ya da mal ve hizmetlerin fiyatlarının oluŐumunda evre mallarının değerinin fiyatlara dâhil edilmesi çıkıŐ yolu olabilir. Aksi takdirde evre mallarının aşırı kullanımını ve bunun doğurduğu sorunları önlemek zorlaŐacaktır. nkn iktisattaki rasyonellik ilkesi gereği her fert, fiyatını deyebildiği veya ödemeye razı olduğu mal ve hizmetleri dikkatle seçecek, ihtiyaından fazlasını almayacaktır. Ancak bir malın bedelsiz veya çok dŐuk bedelli olması durumunda “homo economicus”un aynı dikkati göstermeyeceği, günümüzde yaşanan ekolojik sorunlardan açıkça grlmektedir (Değirmendereli, 2002: 23).

İnsanoğlu, yapısı gereği her zaman daha fazlasına sahip olma güdüsüne sahiptir ve ihtiyaçları sınırsızdır. Yine yapısı gereği insanlar bu arzularını yerine getirirken her zaman en az maliyete katlanmaya hatta hiçbir maliyete katlanmamaya çaba gösterir. Bu ise iktisatta rasyonel olmanın yani akıllı hareket etmenin bir n Őartıdır. Böyle olunca evre, insanların hassasiyet göstereceği bir konu olmaktan çıkar. evre sorunları günümüzde dünyayı açıkça tehdit eden bir boyuta ulaŐınca da konu tüm boyutlarıyla irdelenerek kalıcı üzüm arayıŐları içine girilmiŐtir. Dolayısıyla yıllar önce ileri sürülen

varsayım ve yaklaşımlara tutarlı ve dinamik bir boyut kazandırmaya çalışmak gerekmektedir.

3. TÜRKİYE’DE ÇEVREYLE İLGİLİ GELİŞMELER

evre kirliliğinin tüm dünyayı tehdit eden küresel bir sorun haline gelmesiyle çevresel hassasiyetin, çevreyi korumaya ve geliőtirmeye yönelik politikaların ağırlık kazanması, uluslararası kuruluşların da yönlendirmesiyle ülkelerin önemli gündem maddeleri ve yerine getirilmesi gereken sorumlulukları haline gelmiş ve çeşitli adımları atmalarına yol açmıştır. Türkiye de bu sorumluluk gereği anayasal, yasal ve kurumsal oluşumlara başvurarak evre sorunlarına kayıtsız kalmamıştır.

Gelişmiş ülkelerdeki duruma benzer Şekilde Türkiye’de de sanayileŐme ve artan kentleşme evre sorunlarının hissedilmeye başlamasını tetiklemiştir ancak Türkiye’de gelişmiş sanayi ülkelerine nazaran evre sorunlarının insan sağlığını tehdit eder boyutlara ulaşması daha geç olmuştur (kmen, 2004: 356). Türkiye’de evre konusunda hassasiyetlerin oluşmaya başlaması özellikle 1972 yılında düzenlenen ve Avrupa Birliği evre politikasının oluşmasında da önemli rol oynayan Birleşmiş Milletler evre Konferansı sonrasında ortaya çıkmıştır. Konferansın etkisiyle, Türkiye’nin ulusal evre politikası, “evrenin korunmasına ilikin tedbirlerin ekonomik kalkınmayı engellemeksizin mevzuata dâhil edilmesi Őartıyla ” ilk kez 1973 – 1977 dönemini kapsayan nc Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisine yansıtılmıştır (Civelek, 2006: 9). Daha sonraki dönemlerde yine her beş yıl için hazırlanan ve Őuan 9. su yürürlükte olan kalkınma planlarında çevreyle ilgili plan ve hedefler dünyadaki gelişmelere paralel olarak daha kapsamlı ve artan bir önemde yer bulmuştur. Beşinci kalkınma planına kadar evre kirliliğinin azaltılmasına ilişkin hedefler belirlenirken beşinci plandan itibaren doğal kaynakların etkin kullanımı ve gelecek kuşaklara aktarılmasının da gerekli olduğu, yani sürdürülebilir kalkınmayı hedef alan planlar yapılmıştır (Karacan, 2007: 716). Ancak, 2000 yılına kadar yapılan kalkınma planlarında evre ile ilgili maddeler ikinci plana atılmış, ulusal kalkınmanın çevresel politikalarla sekteye uğrayacağı dşnlmştir (okgezen, 2007: 106).

Kurumsal gelişmeler açısından bakıldığında 1978 yılında T.C. Başbakanlık evre Müsteşarlığı kurulmuş, yine aynı tarihte Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında “Türkiye’nin Avrupa evre Ajansı ve Avrupa Bilgi ve Gözlem Ağı’na Katılımı Antlaşması” onaylanmıştır. Ancak antlaşma 01.05.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Civelek, 2006: 11). 1984 yılında evre Müsteşarlığı, Başbakanlığa bağlı bir Genel müdürlüğe –evre Genel Müdürlüğü’ne dönüştürülmüş; 1991 yılında evre Bakanlığı ve 2003 yılında da evre ve Orman Bakanlığı Şeklinde bir örgütlenmeye gidilmiştir.

Yasal zeminin güçlendirilmesi açısından bakıldığında ise 1980 yılının dönüm noktası olduğu söylenebilir. 1982 yılında evre, ilk defa anayasada düzenlenmiş, “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, evre sağlığını korumak ve evre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların görevidir” ifadesi kullanılmıştır. 1983 yılında 2872 sayılı evre Kanunu çıkarılarak izleyen süreçte 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu, 1984/3213 sayılı Maden Kanunu, 1984/3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 1984/3621 sayılı Kıyı Kanunu, 1985/3194 sayılı İmar Kanunu, 1985’te Radyasyon Güvenliği Tüzüğü, evre Kirliliğini nleme Fonu Yönetmeliği, 1986’da Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği, Gürültü Kontrol Yönetmeliği, 1988’te Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği gibi doğrudan çevreye yönelik yasal zeminin güçlendirilmesine başlanmıştır. 1980’lerden günümüze kadar olan evre politikalarında evre konusunun 1982 Anayasası’nda çevreye ilgili kararlar, evre hakkının gündeme alınması, evre hakkında kabul ettiği ilkeler ve evresel Etki Değerlendirmesi (ED) yönetmeliği ekili olmuştur (Güçlü, 2007: 163). Bunlara ek olarak evre ve Orman Bakanlığı tarafından Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği, Endüstriyel Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği, Trafikte Seyreden Motorlu Taşıtlardan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolüne Dair Yönetmelik, Benzin ve Motorin Kalitesi Yönetmeliği, Endüstri Tesislerinden Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği ve burada sayamadığımız çevreye ilgili daha pek çok yönetmelik çıkarılmıştır.

Türkiye’nin çevreye yönelik olarak 40 civarı uluslararası sözleşme ve 30 civarında ise protokole taraf olmasının yanında bazı deklarasyonlara, karar metinlerine ve uluslararası organizasyonların uygulamalarına katılmasının yanı sıra taraf olduğu sözleşme ve protokollerin ulusal yasa ve yönetmelikler gibi geçerli olması da (Karacan, 2007: 699) evre hassasiyetinin arttığını gösteren önemli gelişmelerdir.

Türkiye’nin Avrupa Birliği yeliği için evre konusunda da atması gereken adımlar vardır. Nitekim 29 Aralık 2009 tarihinde Brüksel’de gerçekleştirilen Hkmetlerarası Katılım Konferansı’nda 27 no’lu evre Faslı’nın müzakerelere açılması resmen ilan edilmiştir. Bu doğrultuda atılması gereken adımlardan biri de ulusal yasaların AB mevzuatına uyarlanmasıdır. Mevcut AB mevzuatının tümünün ulusal yasalara aktarımı zor olmakla birlikte uzmanlık da gerektiren uzun bir süreçtir. şöyle ki Türk Hukuku’na uyarlanması gereken 300’den fazla yasa olması, yapılması gereken için boyutu hakkında bir ipucu verecektir. Dolayısıyla evre faslı hem eski hem de yeni AB yelerinin en çok zorlandığı alanlardan biridir (Sarıgl, 2006: 10). Bu zorluğun yanı sıra evre faslının dinamik bir süreç olması için boyutunu çok daha genişletmektedir. Sarıgl (2006) bu noktaya şu Şekilde dikkat çekmektedir: “AB’nin evre mevzuatının hareket halindeki bir trene benzediğini unutmamalıyız. AB içerisinde çevreye olan ilgi büyüdüğünden ve standartlar her geçen gün daha sıkı hale geldiğinden mevzuatınızı uyarlayacağınız tarihe kadar yeni bir yasama veya yasa değişikliği olabilir.” Nitekim Türkiye’nin 2007 yılında hazırladığı İklım Değişikliği Birinci Ulusal Bildirimi’nde çevreye ilgili tüm politikaların AB evre politikaları ile uyumlu hale getirilmesinin amaçlandığı ve bu doğrultuda politikaların “kirliliğin kontrolünden” ziyade “kirliliğin önlenmesi”, kirliliğin kaynağında önlenmesi, atıkların azaltılması, mevcut en iyi tekniklerin uygulanması, enerjinin verimli kullanımı, denetim

sisteminin etkin uygulanması kavramlarına ve “kirleten öder” ilkesine dayandığı belirtilmiştir.

evre konusunda kullanılan araçlar açısından bakıldığında evre vergileri AB ya da diğer OECD lkelerindeki uygulanma şekliyle Türkiye’de uygulama alanı bulamamaktadır. AB komisyonundaki bir raporda evre vergileri “evreye zararlı bir birimi ya da parçasını kendisine vergi konusu olarak almış vergilerdir” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımdan hareketle de, zehirli gaz ve su emisyonları, enerji ürünleri, taşımacılık, atık su, tarımsal girdiler, atıklar, atık toplama hizmetleri, piller, araba lastiği, ambalaj malzemesi, ozon tabakasına zararlı ürünler doğal kaynak vergileri ve kirlilik evre vergilerine konu edilmektedir (Ferhatoğlu, 2003: 3). Türkiye’de ise tahsili yerel yönetimlere bırakılmış evre temizlik vergisi dışında konusu doğrudan evre olan vergi bulunmamaktadır. Ayrıca doğrudan olmasa da dolaylı olarak motorlu taşıtlar vergisi, özel tkretim vergisi ve bunun kapsamına kaydırılan akaryakıt tkretim vergisi ve taşıt alım vergisi de evre vergileri grubuna dahil edilebilmektedir. Ancak bu vergilerin ilk planda mali amaçlarla uygulamaya konulması ve hasılatlarının çok az bir kısmının çevreyi korumak maksadıyla kullanılması bu vergilerin “yönlendirici-denetleyici” niteliklerinin Avrupa Birliği lkelerindekine benzer biçimde ortaya çıkmasına engel olmaktadır (Ferhatoğlu, 2003: 7).

Türkiye’de çevreyi korumaya yönelik olarak ekonomik araçların doğrudan kullanımından ziyade daha çok yasal düzenlemeler veya doğrudan kontroller diyebileceğimiz araçların daha çok kullanıldığı göze çarpmaktadır. Ancak bu araçların da uygulanma sıkıntısı olduğu iddia edilebilir. Çünkü belirlenen amaçların gerisinde kalınmıştır. Nitekim sekizinci beş yıllık kalkınma planında “Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli ve ekonomik kalkınmaya imkan verecek, doğal kaynakların yönetimini sağlayacak, gelecek kuşaklara daha sağlıklı bir doğal, fiziki ve sosyal evre bırakacak yönde bir gelişme kaydedilememiş ve evre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalara entegrasyonu sağlanamamıştır.” ifadesine ve dokuzuncu kalkınma planında ise benzer nitelikte ifadelere yer verilmiştir.

AB, adaylığa kabul ettiği Türkiye’nin evre politikalarına yön vermekte ve bu konuda çok fazla yasal, kurumsal değişimi gerektirmektedir. Bu konuda 2005 yılında yayınlanan Genişleme Stratejisi’nde ise Türkiye’nin evre konusunda sınırlı ilerleme sağladığı; atık yönetimi ve gürültü dışında, müktesebatın iç hukuka aktarılması konusunda genel düzeyin düşük olduğu; uygulamanın zayıf kaldığı belirtilerek Türkiye’nin evre politikasını diğer politikaların saptanması ve uygulanmasıyla bütünleştirecek yeni bir yaklaşım biçimini bir an evvel benimsemesi ve hayata geçirmesi gerektiği yani gelinen noktanın yetersiz olduğu belirtilmiştir. 2007 yılında ise İlerleme Raporu yayımlanmış ve merkezi düzeyde idari kapasitenin artırılmasında ilerleme olduğu ancak yatay mevzuat, hava kalitesi, kimyasallar, doğanın korunması ve atıklara ilişkin atılan adımların yetersiz olduğu; endüstriyel kirlenme ve risk

yönetimi, su kalitesi, gürültü ve Ulusal Çevre Ajansı'nın kurulması konusunda ise hiçbir ilerleme kaydedilmediği belirtilmiştir.

Türkiye'nin BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olmasının da etkisiyle sera gazı emisyonlarını azaltma yükümlülüğüne binaen küresel ısınma ve iklim değişikliğinin tetikleyicisi olmakla birlikte önemli bir hava kirliliği göstergesi olan sera gazı emisyonlarını azaltma taahhüdü vardır. Bu doğrultuda dokuzuncu beş yıllık kalkınma planının 461. Maddesi uyarınca ulusal politika olarak iklim değişikliği eylem planı stratejisi hazırlanmasına karar verilmiş ve konuyla ilgili yapılan çalıştayda karbondioksit emisyonunu azaltmak amacıyla kömürle çalışan mevcut enerji santrallerinin rehabilitasyonu, yeni bir nükleer enerji biriminin inşası, ev aletlerinin etiketlenmesi, doğalgazın yaygın kullanımının teşvik edilmesi, sanayide doğalgazı ikame politikası, binalarda ısı yalıtımı yönetmeliği ve enerji denetimleri gibi politikalar sonuç olarak yayınlanmıştır. Ayrıca dokuzuncu kalkınma planında faaliyetlerinin kapsamı çevre üzerinde doğrudan etkisi olan enerji, madencilik, ulaştırma, turizm, sanayi ve tarım gibi sektörlerin tamamını içine almaktadır.

Enerji ihtiyacının fosil yakıtlar ile temini sonucu oluşan sera gazları ve bunlar içerisinde en önemlisi olan karbondioksit, enerji politikasının da çevreyle ilgili paralel bir şekilde dizaynı ve yürütülmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla sunulan İklim Değişikliği Birinci Ulusal Bildirimi'nde enerji verimliliğini artırmak ve tasarruf önlemlerini teşvik etmek, enerji arzı içinde yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmak, yüksek karbon içerikli yakıtlardan düşük karbon içerikli yakıtlara geçişi sağlamak ve emisyon azaltımı ile ilgili önlemleri uygulamak ve konutlardaki ısınmadan kaynaklanan hava kirliliğini azaltmak için doğalgaz kullanımının yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Söz konusu bildirimde 2006 yılı sonu itibariyle nüfusun %80'inin doğal gaz kullanıma geçmesi hedeflenmiş ancak 2010 yılı doğalgaz piyasası sektör raporuna göre doğalgaz dağıtım bölgelerindeki toplam ulaşılabilir abone sayısının %53'üne ulaşıldığı belirtilmiştir (www.epdk.gov.tr).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, izlenecek politikalarda çevresel kirlenmenin azaltılması amacının da dikkate alınacağını belirtmektedir. Bu doğrultuda enerji verimliliğinin artırılması daha ön plana çıkmış ve enerji verimliliği stratejisi oluşturulmuştur. Buna göre 2007 tarihli İklim Değişikliği Birinci Ulusal Bildiriminde ulaşılmak istenen sonuçlar şu şekilde rapor edilmiştir:

- Enerji verimliliğine yönelik hedeflerin ve bu amaçla gerçekleştirilen faaliyetlerin son kullanıcı sektörlerde sağlanacak enerji tasarrufunu belirlemek suretiyle ulusal enerji planlarına dâhil edilmesini sağlamak,
- AB müktesebatıyla uyumlaştırma çerçevesinde teknik ve mali destek sağlamak,
- Yasal ve idari seviyelerde enerji verimliliği konularında görüş ve karar alışverişine uygun bir platform oluşturmak,

- Uluslararası kuruluşlar ile Uluslararası Finansal Enstitülerinden (IFI) finansman sağlayıcılarını teşvik edici enerji verimliliği stratejileri benimsemek ve projenin uygulanmasında siyasi isteklilik göstermek,
- Strateji esasında ilgili kurumlar arasında bütüncül ve uyumlu işbirliği oluşturmak, ilgili AB araçlarından/programlarından finansman ya da eş finansman alabilecek yenilikçi enerji verimliliği projelerinin geliştirilmesi için kamu-özel sektör işbirliğini teşvik etmek,
- Bu strateji kapsamında, genel enerji verimliliği politikasıyla uyumlu hedefe yönelik ve bütüncül projeler geliştirilmesine analiz ve temel sağlamak.
- Devletin enerji verimliliği stratejisinin geliştirilmesi ve uygulanması yardımı,
- Stratejinin uygulamaya konulması için kurumsal düzenlemelerin yapılması,
- Binalarda enerji verimliliğinin teşvik edilmesi,
- Sanayi sektöründe enerji verimliliğinin teşvik edilmesi,
- Belediyelerde enerji verimliliğinin teşvik edilmesi,
- Ulaştırma sektöründe enerji verimliliğinin teşvik edilmesi.

Belirlenen bu politikaların ne ölçüde yeterli düzeyde hayata geçirilip geçirilmediği özellikle sonraki dönemlerde yayınlanacak rapor ve amaç değişkenin gerçekleşmeleri sonucuna dayanılarak tespit edilebilecektir. Ancak özellikle bu çalışmada ampirik uygulama için seçilen zaman aralığı itibariyle değerlendirildiğinde, gelinen nokta kalkınma planları ve ulusal bildirimde de belirtildiği üzere yeterli değildir.

Çevre kirliliğinin ciddi sorun haline gelmesinde fosil yakıtların hammadde, enerji, ısınma ve ulaşım gibi pek çok ihtiyacı gidermeye yönelik olarak kullanımının yaygınlaşması ve bunların yanmasıyla ortaya çıkan karbon emisyonlarının, özellikle de karbondioksit (CO₂) gazının rolü çok fazladır (Tuna, 2000: 7). Ayrıca küresel ısınma, iklim değişikliği gibi tehditlerin sera gazlarının neden olduğu sera etkisiyle ivme kazandığı ve CO₂ gazının sera gazları içinde en yoğun bulunan gaz olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla çevre kirliliğinin yol açtığı küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi tehditler CO₂ emisyonu ile özdeş hale gelmiştir (Çepel ve Ergün, 2007b). Bu yüzden de uluslararası kuruluşların ve ülkelerin kirlilik göstergesi olarak yaygın kullandığı bir değişkendir. Dolayısıyla bu değişkenin dinamik veya zamana bağlı yapısını anlamak, buna bağlı olarak izleyeceği seyir hakkında bilgi sahibi olmak, önem arz etmektedir. Buradan hareketle CO₂ emisyonlarını önemli bir kirlilik nedeni olarak düşünürsek bu değişkene ait gerçekleşmeleri ekonometrik yöntemlerle analiz ederek değişkenin izleyeceği seyre göre bu değişkeni değiştirmeye yönelik şokların-politikaların etkisini öngörebiliriz.

Ülkelerin amaçlarını belirleyerek çeşitli politikaları uygulamaya koymasđ gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. İstenen sonuca ne ölçüde ulaşıldığı ve hedeflerden sapmaların nedenlerinin tespit edilmesi, diğer öncelikler ve etkiler de göz önünde bulundurularak, gerekiyorsa kullanılan araçların seçiminde, bileşiminde ve dozunda revizyona gidilmesi daha gerçekçi ve samimi bir davranış olacaktır. İstenen sonuca ne ölçüde ulaşıldığının somut tespiti için de kirliliğe yol açan unsurların ölçümlerine ve ölçümlerden hareketle yapılan analizlere başvurmak değişkenlerin gelecekte göstereceği performans ve izleyeceği seyri öngörmek karar verme açısından faydalı olacaktır. Buradan hareketle bu çalışmada Türkiye'nin yıllar itibariyle gerçekleşen CO₂ emisyonu birim kök yöntemiyle durağan olup olmaması açısından incelenecek ve çıkan sonuçlara göre değerlendirmeler yapılacaktır. Ama öncelikle bu alanda yapılmış olan diğer çalışmalar ve ulaştıkları sonuçlara yer vermek daha uygun olacaktır.

4. KARBONDİOKSİT EMİSYONUNUN DURAğANLIğINA İLİşKİN UYGULAMALI LİTERATÜR TARAMASI

Çeşitli değişkenlerin belirli dönemler itibariyle ölçülen gerçekleşmelerini analiz eden zaman serisi analizleri esas itibariyle iki açıdan önem taşımaktadır. Eğer tek bir değişkene ait seriyi inceliyorsak o seriye ait gözlemlerin dinamik veya zamana bağlı yapısını anlamaya çalışmak; birden fazla değişkene ait serileri inceliyorsak seriler arasında öncelleştirme, geciktirme ve geri besleme ilişkilerini ortaya koymak amaçlanır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 42). Durağanlık analizi de tek bir değişkene ait seri için yapılan ve o seriye ait gözlemlerin dinamik veya zamana bağlı olarak izleyeceği seyir hakkında bilgi sahibi olmak ve serilerin yakınsayıp yakınsamadığını test etmek için kullanılan bir yöntemdir.

Uygulamalı literatürde belirli dönemler itibariyle ölçülen çevre kirliliği değerlerini birim kök/durağanlık analizi yöntemiyle test eden, incelediği ülkeler ve zaman aralığı itibariyle değişik sonuçlara ulaşan pek çok çalışma vardır. Ayrıca serilerin durağan bulunduğu takdirde yakınsama söz konusu olduğu için durağan bulunan serilerde yakınsama sonucu çıkarılmaktadır. List (1999: 154), 1929-1994 yıllarında Amerika'daki bölgelerin kişi başına sülfürdioksit (SO₂) ve nitrojenoksit (NO₂) emisyonlarını birim kök yöntemiyle test etmiş yakınsama olduğuna dair kanıtlara ulaşmıştır. Strazicich ve List (2003: 269), sanayileşişmiş 21 ülkenin 1960–1997 yılları arasında gerçekleşen kişi başına CO₂ emisyon ölçümlerini hem kesit hem de zaman serisi analizleri ile incelemiş her iki analizinde de kişi başına düşen CO₂ emisyonunun yakınsadığı sonucuna ulaşmıştır. Lanne ve Liski (2003: 18), 16 gelişmiş ülkenin 1870–1998 yılları arasındaki kişi başına CO₂ emisyon ölçümlerini yapısal kırılmaları da dikkate alarak test etmiştir. Özellikle aşağı yönlü bir kırılma olup olmadığı sonucuna odaklanılan bu çalışmada ulaşılan temel ampirik sonuç yapısal kırılmanın olmadığı şeklinde iken serilerin durağan olmadığı yani yakınsamadığı da gözlenmiştir. Stegman (2005: 19) Türkiye'nin de dahil olduğu 97 ülke için 1950–1999 yılları arası ve daha sonra aynı çalışmada yine Türkiye dahil olmak üzere bu sayıyı sınırlayarak 26 ülke itibariyle kişi başına CO₂

emisyonlarını bölüşüm analizi (distributional analysis) ile incelemiş ve ülkeler arasında mutlak anlamda bir yakınsamaya dair küçük kanıtlar olduğu sonucuna ulaşmıştır. Nguyen-Van (2005: 11), 100 lke'nin 1966–1996 kişi başına CO₂ emisyonlarını parametrik olmayan yöntemle test etmiş, tüm ülkeler itibariyle yakınsamaya dair küçük kanıtlara rastlanırken sanayileşmiş ülkeler itibariyle yakınsamanın daha belirgin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aldy (2006: 15) Türkiye'nin de bulunduğu 23 OECD ülkesinin 1960–1999 yılları arasındaki kişi başına CO₂ emisyonlarını analiz ederek yakınsamayı tespit etmiş ancak esas odaklanmak istediği sonuç itibariyle analizini 88 ülke çerçevesinde genişlettiğinde yakınsamanın olmadığı aksine ıraksamaya dair bazı kanıtlar olduğu sonucunu elde etmiştir. Aldy (2007: 367) Amerika için 1960–1999 yılları arasında üretim kaynaklı kişi başına CO₂ emisyonu ve tüketim kaynaklı CO₂ emisyonlarını eyaletler bazında analiz etmiş ve üretim kaynaklı CO₂ emisyonlarının ıraksadığı sonucuna ulaşırken tüketim kaynaklı CO₂ emisyonlarının yakınsadığına dair bir kanıt bulamamıştır. Ayrıca gelecekteki dağılımlara yönelik yaptığı tahminlerin yakınsama meyli gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Ezcurra (2007: 1370) parametrik olmayan yöntemle 1960–1999 arası yıllarda kişi başına CO₂ emisyonlarını Türkiye'nin de dahil olduğu 87 ülke için test etmiş ve ülkeler arası CO₂ emisyon farklılığının azaldığı ve yakınsamanın olduğu sonucuna ulaşmıştır. Panopoulou ve Pantelidis (2007: 12), Türkiye'nin de olduğu 128 ülkenin CO₂ emisyonlarını panel veri analiziyle test etmiş ve yakınsama olduğuna dair kanıtlara ulaşmıştır. Avila (2008: 2279), 23 lke için 1960–2002 aralığında kişi başına CO₂ emisyonlarını yapısal kırılmalı panel birim kök yöntemiyle test etmiş ve yakınsamanın olduğunu bulmuştur. Lee ve Chang (2008: 1474), 21 OECD ülkesinin 1960–2000 kişi başına CO₂ emisyonlarını panel SURADF yöntemiyle test etmiş 7 ülke için yakınsama diğer 14 ülke için ise ıraksama olduğunu yine aynı yöntemle Camarero, Picazo-Tadeo ve Tamarit (2008: 659), evresel performansı iyi olması nedeniyle İsviçre'yi kriter olarak aldığı 22 OECD lkesinin 1971–2002 CO₂ emisyonlarını test etmiş ve yakınsamaya dair bulgular elde etmiştir. Barassi, Cole ve Eliot (2008: 2008), 21 OECD ülkesinin 1950-2002 kişi başına CO₂ emisyonlarını yatay kesit bağımlılığına odaklanarak panel birim kök yöntemiyle test etmiş ve yakınsama olmadığına dair sonuçlar elde etmiştir. Westerlund ve Basher (2008: 118) gelişmiş ve gelişmekte olan 28 ülkenin 1870–2002 CO₂ emisyonlarını panel birim kök yöntemiyle test etmiş ve bir bütün olarak değerlendirildiğinde yakınsamayı ifade eden güçlü kanıtlara ulaşmıştır. Aslan (2009: 1434), 1950–2004 yılları CO₂ emisyonlarını ele aldığı ülke grupları arasında yakınsama olup olmadığı, ele alınan ülkelerin küresel ortalamaya yakınsayıp yakınsamadığı ve yine bu ülkelerin sera gazı emisyonunda dünyada önemli paya sahip olan Kuzey Amerika'ya yakınsayıp yakınsamadığını ayrı ayrı panel birim kök yöntemiyle test etmiş ve her üç durumda da yakınsamanın söz konusu olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Jobert, Karanfil ve Tykhonenko (2010: 1370), Türkiye'nin de bulunduğu 22 Avrupa ülkesinin 1971–2006 kişi başına CO₂ emisyonlarını Bayesian tahmin (Bayesian Shrinkage Estimation) yöntemiyle test etmiş ve zamanla yakınsamanın olduğu, ayrıca serinin izlediği trendin, yakınsama hızının ve emisyonların gayri safı yurtiçi hasılasında sanayinin ağırlığına göre farklılıklar gösterdiği sonuçlarına ulaşmıştır. Criado ve Grether (2011: 26), 166 ülkenin 1960–2002 kişi başına CO₂ emisyonlarını çeşitli alanlar belirleyerek

mekansal farklılıklar itibariyle parametrik olmayan yöntemle test etmiş 1970 petrol şoku öncesinde durağan olmayan sağa çarpık bir mekansal dağılım tespit etmiş, 1980–2000 aralığı için benzer özelliklere sahip pek çok ülke için daha istikrarlı ve simetrik dağılımlara ulaşmıştır. Ayrıca çeşitli gruplar itibariyle yakınsama bulmasına rağmen Markov analizine göre uzun dönemde CO₂ emisyonlarının daha da arttığını gözlemlemiş ve iraksama olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yukarıda görüldüğu üzere literatürde çeşitli zaman aralıklarında ülkelerin değişik yöntemler kullanılarak kirlilik göstergeleri test edilmiş ve farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada zaman aralığı yeni ölçümlerle biraz daha geniş tutulup sadece Türkiye'nin CO₂ emisyonları birim kök yöntemiyle test edilecek ve CO₂ serisinin durağan olup olmadığı belirlenecektir.

5. VERİ VE METODOLOJİ

Hakkında bilgi sahibi olunmak, geleceğe ilişkin göstereceği değişmeleri kestirebilmek ve değerlendirmeler de bulunmak istenen bir değişkenin geçmişten günümüze kadar ki süreçte gösterdiği seyri ampirik olarak incelemek karar birimleri için her geçen gün daha da önemli hale gelen yaklaşımlar olmuştur. Bir değişkenin yıllar itibariyle gösterdiği değişmeleri kapsayan zaman serisi analizlerinde serilerin durağan olması, değişkenlerin ortalama ve varyanslarının zamanla değişmediği, sabit olduğu anlamına gelir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 45) . Dolayısıyla durağan olan bir seride, geçmişteki şokların zaman içerisinde bu seriyi azalan bir dozda etkilemesi ve serinin zamanla belli bir değere yakınsaması, daha teknik olarak serinin beklenen ortalaması etrafında dalgalanması söz konusudur. Eğer şoklar kalıcı oluyorsa serinin belli bir değere doğru yakınsaması engellenmektedir ve seri durağan değildir. Durağan serilere gelen şoklar zaman içinde kaybolurken durağan olmayan serilere gelen şoklar serinin yapısını değiştirmektedir (Göktaş, 2005: 7–14). Zaman serisine uygulanan şokların kalıcı veya geçici etki bırakıp bırakmayacağı sonucuna götüren durağanlık analizi, bu yöntemin yakınsama literatüründe de kullanılmasını beraberinde getirmiştir (Aslan, 2009: 1430). İncelenen seriler durağan bulunduğunda ilgili seriye yönelik şokların kalıcı etkiler bırakmayacağı sonucuna ulaşılmakta (Lee ve Chang 2008: 1474), ve bu durumda uygulanacak politikaların uzun dönemde göstereceği etki, durağanlığın olmadığı duruma göre farklılık göstermektedir (Stegman, 2005: 20).

Durağanlığı tespit etmek için korelogram analizi veya birim kök testleri kullanılmaktadır. Ancak korelogram analizlerinde kısmen de olsa belirsizlikler söz konusu olmaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 306). Dolayısıyla bu çalışmada Dünya Bankası'ndan temin edilen verilerle Türkiye'de 1960 ve 2007 yılları arasında kişi başına CO₂ emisyonu serisinin durağanlığını ölçmek için birim kök testleri kullanılacak ve çıkan sonuca göre uzun dönemde izlenen politikaların etkili olup olmayacağı sonucuna ulaşılacaktır.

5.1. Durağanlık-Birim Kök Testleri

Durağan olup olmadığı incelenmek istenen bir zaman serisinin birim kök içerip içermediği test edilir. Eğer seri birim kök içeriyorsa durağan değil, içermiyorsa durağandır. Literatürde kullanılan birim kök testleri serilerin trend durağan süreç veya fark durağan süreçten hangisi ile uyumlu olduğunu tespit etmektedir (Göktaş, 2005: 29). Deterministik trend etkisi içeren ve trendden arındırılarak durağan hale getirilen seriler trend durağan süreç; her bir gözlemi bir önceki gözlemden çıkararak yani farkı alınarak durağan hale getirilen seriler ise fark durağan süreç olarak adlandırılır. Sıfır sırasında bütünleşmiş bir seri durağandır ve $I(0)$ ile gösterilir. Durağanlığı sağlamak için d kez fark alınırsa o seri d . sıradan bütünleşik denir ve $I(d)$ ile gösterilir. Ancak iktisadi değişkenler için bütünleşme sırası nadiren ikiden büyük çıkar (Kennedy, 2006: 356).

Litaratürde birim kökü test etmek için yaygın kullanılan testler iki gruba ayrılmaktadır. Birinci gruptaki testler serideki yapısal kırılmaları dikkate almayan, Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi, Philips - Perron birim kök testi, KPSS birim kök testi, Ng – Perron gibi birim kök testleridir. Diğer testler ise serideki yapısal kırılmaları içsel olarak hesaplayan Zivot Andrews birim kök testi Lumpsdaine Papell birim kök testi ve Lee-Strazicich testi. Bu çalışmada, litaratürde diğerlerine oranla üstünlüğü kabul edilen Lee Strazicich birim kök testi kullanılması uygun görülmüştür.

5.2. Lee-Strazicich Birim Kök Testi

Bir serinin durağan olup olmadığını test etmek için daha önce açıklanan ADF, PP, KPSS ve Ng-Perron birim kök testleri yaygın bir şekilde kullanılmasına rağmen eğer seride yapısal kırılmalar varsa seride birim kökün varlığına yani durağan dışılığa ilişkin olarak kurulan hipotezi kabul etme eğilimi göstermektedirler (Perron, 1989: 1361). Dolayısıyla daha güvenilir sonuçlara ulaşmak için test edilen seride yapısal kırılma varsa bunların dikkate alınması gerekmektedir. Bu sorun tespit edildikten sonra yapısal kırılmayı dikkate alan testler geliştirilmiştir. Bunlardan Perron (1989) yapısal kırılmayı modelde dışsal olarak belirlemiştir. Ancak kırılma tarihinin bilindiği varsayımı nedeniyle eleştirilmiştir. Kırılma tarihi tam olarak bilinemeyebilir ve eğer yanlış bir tarih seçilirse sonuçlarda yanlış olacaktır. Bunun zerine kırılmanın içsel olarak belirlendiği testler geliştirilmiştir. Bunlardan Zivot-Andrews (1992) ve Perron (1997) yapısal kırılmayı içsel olarak belirleyen ve serideki tek kırılmayı dikkate alan testlerdir. Ancak her iki testteki sorun ise sıfır hipotezinde kırılmanın olmadığı varsayılarak kritik değerlerin belirlenmiş olması ve bu varsayımın ölçü bozulmalarına yol aacağıdır (Kasman ve Ayhan, 2008: 5). Ayrıca yapısal kırılma birden fazla olduğunda yine yanlış sonuçlar ortaya çıkabilecektir. Yapısal kırılmayı içsel olarak belirleyen bir diğer birim kök testi Lumpsdaine-Papell (1997) testidir. Lumsdaine-Papell testi, Zivot-Andrews testinin modele iki yapısal kırılmayı dahil ederek genişletilmiş halidir. Böylece hem düzeyde hem de eğimde olabilecek kırılmalar modelde içsel olarak dikkate

alınmaktadır (Yılanı, 2009: 328). Ancak ne var ki Zivot-Andrews testinde olduğu gibi Lumsdaine-Papell testi de sıfır hipotezini yapısal kırılma olmadığı yönünde kurmakta ve kritik değerlerini buna göre oluşturmaktadır. Böylece sıfır hipotezinin reddi birim kökün reddini değil yapısal kırılmanın olmadığı birim kökün reddini ifade edecektir. Oysa seride yapısal kırılmalı birim kök olabilir ve dikkate alınmadığında yanlış yorumlara sebep olabilir. Sıfır hipotezinin reddi, aslında seriler kırılmalarla fark durağan iken kırılmalarla trend durağan sonucuna götürebilir ve yanlış yorumlara sebebiyet verebilir (Lee ve Strazicich, 2003: 1082). Lee ve Strazicich bu sorunu gidermek için Schmidt ve Phillips (1992) tarafından literatüre kazandırılan minimum Lagrange arpanları (LM) birim kök testini genişletmişlerdir. LM testinde sıfır hipotezi kırılmalar dikkate alınarak oluşturulabilmektedir. Ayrıca düzeyde ve trendde olmak üzere iki yapısal kırılma içsel olarak belirlenir. Böylece yapısal değişmelerin sayısını ve tarihlerini ve bunların göz önünde bulundurularak serinin birim kök içerip içermediğini daha sağlıklı bir şekilde elde edebiliriz. LM birim kök testinin teorik işleyiş süreci ise aşağıda gösterildiği gibidir (Lee ve Strazicich, 2003: 1082-1084):

$$y_t = \delta' Z_t + e_t \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.1)$$

Z_t dışsal değişkenler vektörünü ε_t ise $iidN(0, \sigma^2)$ özelliğine sahip hataları göstermektedir. Perron (1989) oluşturduğu A, B, ve C modellerinden hareketle düzeydeki iki değişme şu şekilde oluşturulur: $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]$ tanımlanır ve $t \geq T_{B_j} + 1$ iken $D_{jt} = 1$ ($j=1,2$) diğer durumlarda 0 yazılır. T_{B_j} bir kırılma olduğundaki zaman periyodunu belirtir. Düzeyde ve trendde iki değişmenin dahil edildiği model ise şu şekilde oluşturulur: $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]$ tanımlanır ve $t \geq T_{B_j} + 1$ için $DT_{jt} = t - T_{B_j}$ diğer durumlarda 0 yazılır. Veri üretme sürecinin sıfır hipotezi ($\beta = 1$) ve alternatif hipotez ($\beta < 1$) altında kırılmaları tutarlı bir şekilde dikkate aldığı gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin, aynı şeyin model C içinde uygulanabileceğine dikkat edilmekle birlikte β değerine bağlı olan model A için,

$$H_0: y_t = \mu_0 + d_1 B_1 + d_2 B_2 + y_{t-1} + v_{1t} \quad (4.2)$$

$$H_A: y_t = \mu_1 + \gamma t + d_1 D_{1t} + d_2 D_{2t} + v_{2t} \quad (4.3)$$

v_{1t} ve v_{2t} durağan hata terimlerini; $t = T_{B_j} + 1$ için $B_{jt} = 1$ ($J= 1,2$) ve diğer durumlarda sıfır ve $d = (d_1, d_2)'$ şeklindedir. Model C'de D_{jt} dönemleri (4.2) numaralı denkleme, DT_{jt} dönemleri (4.3) numaralı denkleme dahil edilir. (4.2) numaralı denklem B_{jt} kukla değişkenlerini içerir. Perron (1989) sıfır hipotezi

altında kırılmalar için test istatistiğinin asimptotik dağılımının sabit olduğunu sağlamlaştırmak için B_{jt} 'nin dahil edilmesinin zorunlu olduğunu göstermiştir.

İki kırılmalı LM birim kök istatistiğı ise (4.4) numaralı denklem yardımıyla hesaplanır.

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{s}_{t-1} + u_t \quad (4.4)$$

$\tilde{s}_t = y_t - \tilde{\psi}_x - Z_t \tilde{\delta}$, $t=2, \dots, T$ olarak tanımlanmakta ve $\tilde{\delta}$, Δy_t 'nin ΔZ_t 'ye regres edilmesinden elde edilen katsayıdır. $\tilde{\psi}_x$, $y_1 - Z_1 \tilde{\delta}$ ile hesaplanır ve bunlar sırasıyla y_t ve Z_t 'nin ilk gözlemleridir. LM birim kök testi sıfır hipotezi altında kırılmaları dikkate alır ve sıfır hipotezi $\phi = 0$ olarak, LM test istatistiğı ise $\tilde{\tau} = t$ -sıfır hipotezi için hesaplanan istatistik ($\phi = 0$) şeklinde tanımlanır.

İki kırılmalı LM birim kök testi kırılma noktalarını (T_{Bj}) içsel olarak belirlemek için grid search taraması yapar.

$$LM \tau = \inf_{\lambda} \tilde{\tau}(\lambda) \quad (4.5)$$

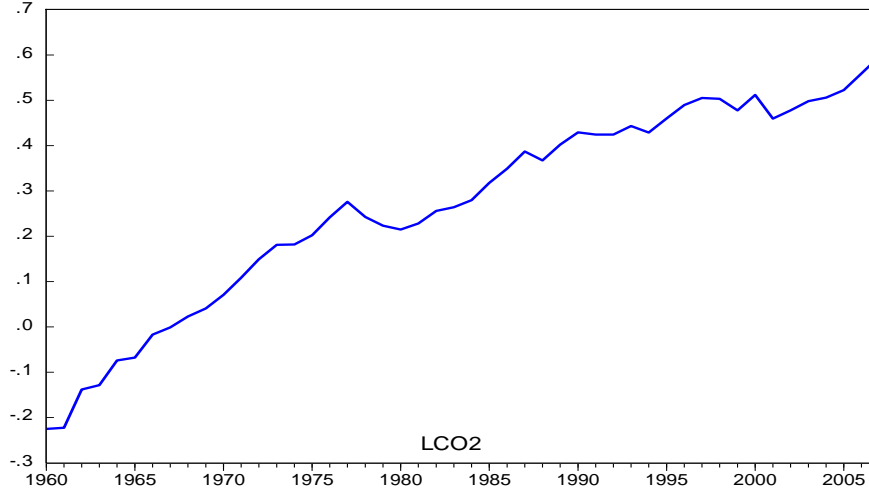
Kırılma noktaları test istatistiklerinin minimum olduğu noktada belirlenir. Kritik değerler Lee ve Strazicich'in (2003: 1084) oluşturduğu tablodan çıkarılır ve bu değerler kırılmanın yerine göre değişmektedir. Kritik değerler kırılmanın yerine (λ) bağlı olduğu için hesaplanan kırılma noktalarının denkleştirilmesinde kullanılır (Yavuz, 2009: 1205).

6. AMPİRİK BULGULAR

Türkiye'nin 1960 ve 2007 yılları arasında gerçekleşen kişi başına CO₂ metrik ton oranları logaritmik hale dönüştürülerek Lee-Strazicich yapısal kırılmalı birim kök testi ile test edilmiştir. Logaritmik hale getirilen seriye ait grafik ise şekil 2'deki gibidir.

şekil 2 incelendiğinde CO₂ serisinin artan bir trend izlediğı ve çeşitli yıllarda aşağı yönlü hareketler sergilediğı göze çarpmaktadır. Başlangıç yılından sonra artış eğilimini sürdüren seri 1977 yılında azalmaya başlamış ve bu azalma süreci 1980 yılına kadar sürmüştür. Daha sonra tekrar artma eğilimi başlamış ve 1987 yılında tekrar azalma eğilimi göstermiş fakat çok fazla sürmemiş 1988 yılından itibaren tekrar artma eğilimi sürmüştür. 1993 yılında yine kısa süreli bir azalma 1994 yılından itibaren yerini artış sürecine bırakmıştır. 1997 yılına gelindiğinde azalış süreci biraz daha uzun sürmüş ve 1999 yılından sonra tekrar artmaya başlamış ve CO₂ serisi incelen dönem itibariyle son azalış eğilimini 2000 – 2001 yılları arasında gösterdikten sonra tekrar artan bir süreç içerisine girmiştir. Serinin grafiğine çıplak gözle bakıldığında belirtilen bu noktalarda yapısal bir kırılma olduğu şüphesi

uyanmaktadır. Ancak istatistiki olarak da güvenilir sonuçlara ulaşmak için bu değerlendirmeyi yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre yapmak daha uygun olacaktır.

şekil 2. 1960–2007 Kişi Başına CO₂ Emisyonları (metrik ton)

Yapısal kırılmaların içsel olarak belirlendiği iki yapısal kırılmaya müsaade eden Lee-Strazicich birim kök testinin sonuçları ise tablo 1’deki gibi olmuştur.

Tablo 1: Lee-Strazicich Birim Kök Testi⁴ Sonuçları

Değişken	λ Değeri	Model	Gecikme	Kırılma Tarihleri	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
						%1	%5	%10
CO ₂		A	2	1975	-1.85	-4,54	-3.84	-3,50
				1987				
	$\lambda_1 : 0.4$	C	5	1978	-5.77	-6,42	-5.65	-5,32
				1997				

Model A, sadece sabit terimin dikkate alınarak yapılan iki kırılmalı LM test sonuçlarını göstermektedir. Buna göre 1975 ve 1987 yıllarında kırılma tarihleri bulunmuştur. Bu kırılma yılları göz önünde bulundurulduğunda CO₂ serisinin durağan kırılmalarla birlikte durağan bir seri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’nin CO₂ serisini incelediğimizde şekil 2’den de anlaşılacağı üzere

⁴ Junsoo Lee’nin yazmış olduğu Gauss kodundan yararlanılmıştır
<http://www.cba.ua.edu/~jlee/gauss>

serinin bir trend içerdiği grlmektedir. Dolayısıyla trendin de dikkate alındığı C modeli sonuçlarını dikkate almak daha doğru olacaktır. C modeli için bulunan test istatistiğini de kritik değerle kıyasladığımızda yine CO₂ serisinin kırılmalarla birlikte durağan bir seri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak C modeli için bulunan kırılma tarihleri 1978 ve 1997 olarak tespit edilmiştir. Kırılmaların yaşandığı tarihlere baktığımızda ise 1978 yılı, küresel ölçekte petrol ve borç krizlerinin etkisini sürdürdüğü, ulusal ölçekte ise ekonominin daralma süreci yaşadığı döneme denk gelmektedir. İkinci kırılma tarihine baktığımızda 1997 yılı ise yine küresel ölçekte Asya ve Rusya krizlerinin, ulusal ölçekte ise özellikle sanayi sktrnn daraldığı bir dönemin öncesidir. Dolayısıyla CO₂ oranlarının kırılma gösterdiği yıllar ekonomik büyüme olarak sıkıntı yaşanan dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu test ile asıl ulaşılan sonuç ise kırılmalar dikkate alındığında CO₂ serisi durağan bir seridir. Uzun dönemde seri kendi ortalamasına yakınsayacak ve kısa vadeli şoklar etkisini fazla göstermeden sönecektir. Dolayısıyla bu sonuç izlenen politikaların uzun dönemde kalıcı izler bırakmayacağını yani etkili olmayacağını göstermektedir.

7. SONUÇ

İktisat biliminin ilk yıllarından günümüze kadar milletlerin zenginleşerek refah düzeyinin artacağı, bu amaca ulaşmak için de iktisadi büyümenin (daha fazla üretmenin) milletleri zenginleştireceği önermeleri üzerinde durulmuştur. Zenginleşmenin sağlanabilmesi için de sadece çıktı miktarının artması ve sürekli tüketim için uğraşılmıştır. evre ise, insanlara lazım olandan çok daha fazla miktarda olduğu gerekçesiyle serbest mal olarak nitelendirilmiş ayrıca elde edilecek fayda ve/veya karın maksimum olabilmesi için her koşulda maliyet minimizasyonu prensibi temel düstur olarak belirlenmiştir. Bu anlayış ise üretim ve tüketim maliyetlerini düşürmek için en ucuz girdiyi daha fazla kullanma, oluşan atıkların geri dönüşümü veya ıslahı için gerekli nlem ve maliyetlerden kaçınma gibi alışkanlıkları beraberinde getirmiş; doğa ve doğal kaynakların israfına ve sömürülmesine zemin hazırlamıştır. nk İnsanoğlu, yapısı gereği her zaman daha fazlasına sahip olma güdüsüne sahiptir ve ihtiyaçları sınırsızdır. Yine yapısı gereği insanlar bu arzularını yerine getirirken her zaman en az maliyete katlanmaya, hatta hiçbir maliyete katlanmamaya çaba gösterir. Bu ise iktisatta rasyonel olmanın yani akıllı hareket etmenin bir n şartıdır. Bu algılama çevreyi insanların hassasiyet göstereceği bir konu olmaktan çıkarmıştır. Oysa kaliteli ve yaşanabilir bir evre refahın bir bileşeni olduğu gibi canlıların yaşamı için olmazsa olmaz bir unsurdur. Bu gerçeğe rağmen bu olgunun farkına ne yazık ki çok geç varılmıştır.

Özellikle kentleşme ve sanayileşmenin yaygınlaşmasıyla üretim tüketim faaliyetlerinin de ivme kazanması, evre kalitesinin bozulması, ozon tabakasının incelenmesi ve kısmen delinmesi, sera etkisinin yol açtığı küresel ısınma ve iklim değişikliği ve bunların yol açtığı tehditler artık hissedilir hale gelince konuya ilişkin hassasiyetler artmıştır. Bu konuda özellikle 1960'lı yıllarla birlikte

Birleşmiş Milletlerin öncülük ettiği toplantılar ve anlaşmalar, ulusal ve uluslararası ölçekte çevreye ilişkin yasal anayasal ve kurumsal oluşumların zeminini oluşturmuştur. Türkiye’de bu yıllardan itibaren çevreyi korumaya yönelik değişik politikalar üretmiştir. Söz konusu yıllar, gerekli hassasiyet için geç kalınmış yıllar değildir ancak bu doğrultuda uygulanan politikaların ne ölçüde başarılı olduğu ve istenen sonuca götürüp götürmediği değerlendirildiğinde bu politikaların başarısız olduğu söylenebilir.

Çalışmanın ampirik kısmında da kirliliği azaltmaya yönelik politikaların uzun dönemde etkili olmayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun tespiti için kirlilik göstergesi olarak kullandığımız CO₂ serisi yapısal kırılmaları dikkate alan Lee-Strazicich testi ile test edilmiş ve durağan bulunmuştur. Ayrıca analizde 1978 ve 1997 yıllarında kırılmalar tespit etmiştir. Kırılmaların yaşandığı tarihlere baktığımızda ise 1978 yılı, küresel ölçekte petrol ve borç krizlerinin etkisini sürdürdüğu, ulusal ölçekte ise ekonominin daralma süreci yaşadığı döneme denk gelmektedir. İkinci kırılma tarihine baktığımızda 1997 yılı ise yine küresel ölçekte Asya ve Rusya krizlerinin, ulusal ölçekte ise özellikle sanayi sektörünün daraldığı bir dönemin öncesidir. Ayrıntıları ve kullanılacak yöntemi başka çalışma konusu olabilecek bu durum için kişi başına CO₂ emisyonlarında bulunan kırılma yıllarının, ekonomik büyüme olarak sıkıntı yaşanan dönemlerde ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada ekonometrik olarak asıl ulaşmak istediğimiz sonuç ise, kullandığımız ekonometrik yöntem, veri seti aralığı ve değişken dikkate alındığı takdirde elde edilen sonuca göre, kişi başına CO₂ emisyonu uzun vadede kendi ortalamasına yakınsayacaktır ve bu değişkene yönelik olarak uygulanan şoklar etkisini fazla sürdürmeden sönecektir. Bu sonuç izlenen politikaların kalıcı izler bırakmayacağını, kişi başına CO₂ emisyonunun kendi ortalamasına yakınsayacağını dolayısıyla CO₂ emisyonunu azaltmaya yönelik izlenen politikaların uzun dönemde etkili olmayacağını göstermektedir.

Ampirik olarak ulaşılan sonuç, tek başına karar birimleri için bir bahane teşkil etmemeli, şimdiye kadar atılan adımlar, uygulanan politikalar gözden geçirilerek bundan sonrası için daha sağlam ve kararlı politikalar ile sorunun üzerine gidilmelidir. Ayrıca bu sonuç, şimdiye kadar uygulanan politikalar neticesinde gerçekleşen CO₂ emisyonlarının bir değerlendirmesiyle elde edildiği için şimdiye kadar uygulanan politikaların da sorgulanması gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aldy, J. E. (2006), “Per Capita Carbon Dioxide Emissions: Convergence or Divergence?”, *Environmental & Resource Economics*, 33, 533–555.
- Aldy, J. E. (2007), “Divergence in State-Level per Capita Carbon Dioxide Emissions”, *Land Economics*, 83 (3), 353–369.
- Aslan, A. (2009), “Kişi Başına Karbondioksit Emisyon Yakınsama Analizi: 1950- 2004”. *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, 9 (4), 1427–1439.
- Avila, D. R. (2008), “Convergence In Carbon Dioxide Emissions Among Industrialised Countries Revisited”, *Energy Economic*, 30, 2265–2282.
- Barassi, M. R., Matthew A. C. ve Robert. J. R. E. (2008), “Stochastic Divergence or Convergence of Per Capita Carbon Dioxide Emissions: Re-examining the Evidence”, *Environ Resource Econ*, 40, 121–137.
- Camarero, M. Andres. J. P. ve Cecilio T. (2008), “Is the Environmental Performance of Industrialized Countries Converging? A ‘SURE’ Approach to Testing for Convergence”, *Ecological Economic*, 66, 653–661.
- Civelek, B. G. (2006), *Avrupa Birliği’nde evre Politikaları erevesinde İskenderun Sanayi Bölgesi, ağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.*
- Criado C. O. J.-M. Grether (2011), “Convergence In Per Capita CO2 Emissions: A Robust Distributional Approach”. *Resource and Energy Economics*, <http://www.sciencedirect.com>, (Erişim: 14.04.2011).
- epel N. ve C. Ergün (2007b), *Küresel Isınma ve Küresel İklim Değişimi*, Ankara, Tema Vakfı Yayınları.
- Çokgezen, J. (2007), “Avrupa Birliği evre Politikası ve Türkiye”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 23 (2), 91–115.
- Değirmendereli, A. (2002), *Mali Yükümlülüklerin evresel Amaçlar İçin Kullanılması ve Ekolojik Vergi Reformu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu (2010), <http://www.epdk.gov.tr>, (Erişim: 05.06.2011).

- Dura, C. (1994), “evre Sorunları ve Ekonomi”, ed. Cihan Dura, evre Ekonomisi, Kayseri.
- Engin B. (2007), Avrupa Birliği özelinde evre Politikalarının Etkinliği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ezcurra, R. (2007), “Is there cross-country convergence in carbon dioxide emissions?”, *Energy Policy*, 35, 1363–1372.
- Ferhatoğlu, E. (2003), “Avrupa Birliğinde Ortak evre Politikası çerçevesinde evre Vergileri”, *E-Yaklaşım Dergisi*, 3, 1-7.
- Göktaş, . (2005), Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi, İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Güçlü, A. (2007), Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye’nin evre Politikaları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Güney, E. (2004), evre Sorunları, Ankara, Nobel yayıncılık.
- Jobert, T. F. Karanfil ve A. Tykhonenko (2010), “Convergence of Per Capita Carbon Dioxide Emissions In The EU: Legend or Reality?”, *Energy Economic*, 32, 1364–1373.
- Karacan, A. R. (2007), evre Ekonomisi ve Politikası, İzmir, Ege Üniversitesi yayınları.
- Kasman S. ve D. Ayhan (2008), “Avrupa Birliğinin Genişleme Sürecinde Satın Alma Gücü Paritesi Sağlanıyor mu?”, 2. Ulusal İktisat Kongresi DEÜ, 20-22 şubat, İzmir.
- Kennedy, P. (2006), Ekonometri Klavuzu, ev. Muzaffer Sarımeşeli, şenay Aıkęöz, 5. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Lee, C.C. ve C. Chang (2008), “New Evidence On The Convergence Of Per Capita Carbon Dioxide Emissions From Panel Seemingly Unrelated Regressions Augmented Dickey– Fuller Tests”, *Energy*, 33, 1468–1475.
- Lee, J. ve M. C. Strazicich (2003), “Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks”, *The Review of Economics and Statistic*, 85 (4), 1082–1089.
- Lanne, M. ve M. Liski (2003), “Trends and Breaks in per-capita Carbon Dioxide Emissions”, 1870-2028, <http://ideas.repec.org/a/aen/journal/2004v25-04-a03.html>, (Erişim: 13.04.2011).

- List J. A. (1999), “Have Air Pollutant Emissions Converged among U. S. Regions? Evidence from Unit Root Tests”, *Southern Economic Journal*, 66 (1), 144–155.
- Nguyen-Van, P. (2005), “Distribution Dynamics of CO2 Emissions”, *Environmental and Resource Economics*, 32, 495–508.
- Ökmen, M. (2004), “Politika ve Çevre”, ed. M. C. Marın, U. Yıldırım, evre Sorunlarına ağdaş Yaklaşımlar, İstanbul, Beta Yayıncılık.
- Panopoulou, E. ve T. Pantelidis (2007), “Club Convergence in Carbon Dioxide Emissions”, *The Institute for International Integration Studies Discussion Paper Series iisd235, IIS.E.*
- Pearce, D. W. ve R. K. Turner (1990), *Economics of Natural Resources And The Environment*, Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf Publishes.
- Perron, P. (1989), “The Great Crash, The Oil Price Shock, And The Unit Root Hypothesis”, *Econometrica*, 57 (6), 1361-1401.
- Sarıgül, G. (2006), “evre: 300’den Fazla AB Yasasının Türk Mevzuatına Aktarılması”, *AB Türkiye Görünüm Dergisi*, (4).
- Sevüktekin, M. ve M. Nargeleçekenler (2010), *Ekonometik Zaman Serileri Analizi*, 3. Baskı, Ankara, Nobel Yayıncılık.
- Stegman A. (2005), “Convergence in Carbon Emissions Per Capita”, *Centre For Applied Macroeconomic Analysis*, <http://cama.anu.edu.au/>, (Erişim: 13.04.2011).
- Strazicich, M. C. ve J. A. List (2003), “Are CO2 Emission Levels Converging Among Industrial Countries?”, *Environmental and Resource Economics*, 24, 263–271.
- Tuna, M. (2000), “evresel Sorunların Küreselleşmesi”. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1 (2).
- Westerlund, J. ve S. A. Basher. (2008). “Testing for Convergence in Carbon Dioxide Emissions Using a Century of Panel Data”. *Environ Resource Econ*, 40, 109–120.
- Yavuz, N. . (2009), "Purchasing Power Parity With Multiple Structural Breaks: Evidence From Turkey", *Economics Bulletin*, 29 (2), 1201-1210.
- Yılancı, V. (2009), “Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (2), 324-335.

KALKINMA AJANSLARI VE ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR

DEVELOPMENT AGENCIES IN TURKEY AND THE UPPER SCALE PLANS

Osman SERT

Ankara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kentleşme
ve Çevre Bilimleri Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi

ÖZET

Ülkemizde, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması her zaman önemli olmuş ve kalkınma planlarının, hükümet politikalarının öncelik verdiği konular arasında yer almıştır. Dönemsel olarak farklı yaklaşımlar öngörölmüş olmakla beraber, konunun esas sorumlusu kuruluş sıfatıyla eski adıyla Devlet Planlama Teşkilatı yeni adıyla Kalkınma Bakanlığı koordinasyonunda hazırlanan kalkınma planları ülkemizin bölgesel gelişme politikalarının ve yaklaşımlarının ana hatlarını çizen temel doküman olmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından günümüze kadar çeşitli bölge planları yapılmış veya yaptırılmıştır. Bu planlar genel yaklaşım itibariyle bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasını bütün boyutlarıyla ele alan kapsamlı analizler ve çözüm önerilerine haiz orta ölçekli kalkınma planları şeklide hazırlanmıştır. Bölge planları ülkenin ekonomik gelişmesinin artırılması, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması, ekonomik sistemin oluşmasında ve altyapı kararlarında ekonomik kalkınma planları ile uyumun sağlanması gibi hedeflere yönelmiş olduğu görölmektedir. Çalışmamızda bölge kavramı öncelikle olarak incelenecek, üst ölçekli planlara tek tek değinilerek, bölgesel gelişme için planlama konusuna giriş yapılacaktır. Kalkınma ajansları ve onun öncesinde oluşturulan kalkınma projelerine yer verilerek, Türkiye’de Bölge Kalkınma Planları üç ayrı döneme ayrılarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bölge, Üst Ölçekli Plan, Bölgesel Gelişme, Kalkınma Ajansları.

ABSTRACT

To address the reducing inter-regional and intra-regional disparities always has been important in development plans and has been among priority issues of governments in Turkey. Although varies periodically in time national development plans prepared bthe Ministry of Development have been the basic policy document for guiding the regional development. Various regional plans have been done or has done by State Planning Organization. These plans generally in approach are prepared details in shape of by taking up economic and social development of the region and compheresive analysis with medium scaled development plans. Regional plans are oriented to such targets that increasing countries economical development and diminishing regional imbalance and forming the economic system and adjusting the basic facilities to economic development plan. Initially, the term of region will be examined in our study and by mentioning drawn to a scale and the issue of planning will be began for regional development. In Turkey’s regional development plans will be examined in three sections by giving way to development agencies and developmental project that is generated before. The concept of this study primarily dealt with term of the region, one by one by referring to the upper-scale plans, will be an introduction to planning for regional development. Regional Development Plans in Turkey will be examined in three sections also mentioned development projects that were created before Development Agencies.

Key Words: Region, The Upper Scale Plan, Regional Development, Development Agencies.

1. GİRİŞ

Ülkemizde, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması her zaman önemli olmuş ve kalkınma planlarının, hükümet politikalarının öncelik verdiği konular arasında yer almıştır. Dönemsel olarak farklı yaklaşımlar öngörölmüş olmakla beraber, konunun esas sorumlusu kuruluş sıfatıyla eski adıyla Devlet Planlama Teşkilatı yeni adıyla Kalkınma Bakanlığı koordinasyonunda hazırlanan kalkınma planları ülkemizin bölgesel gelişme politikalarının ve yaklaşımlarının ana hatlarını çizen temel doküman olmuştur.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından günümüze kadar çeşitli bölge planları yapılmış veya yaptırılmıştır. Bu planlar genel yaklaşım itibarıyla bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasını bütün boyutlarıyla ele alan kapsamlı analizler ve çözüm önerilerine haiz orta ölçekli kalkınma planları şeklinde hazırlanmıştır. Bölge planları ülkenin ekonomik gelişmesinin artırılması, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması, ekonomik sistemin oluşmasında ve altyapı kararlarında ekonomik kalkınma planları ile uyumun sağlanması gibi hedeflere yönelmiş olduğu görölmektedir.

21.yy'ın bir kentleşme çağı olduğu fikrinden yola çıkarak, kentleşmeden kalkınma amacıyla yararlanma çalışan ülkelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Ekonomik ve toplumsal gelişmelerine planlar yardımıyla yön vermek isteyen ülkeler, bölgesel gelişme politikalarına daha fazla yer ayırmakta ve kalkınma amacına dönük olarak hazırlanan planlarda bu amaç daha fazla vurgulanmaktadır. Bu anlamda bölgesel gelişme için üst ölçekli planlar kapsamında bölge planları hazırlanmakta ve bölgesel gelişme her yönüyle ele alınmak istenmektedir. Bölge planlaması anlayışı, hem bölgesel ölçülerde çalışmalar yapmak hem de yerel bilgilerin ulusal planlara aktarılması için oldukça önemli bir işlev görmektedirler. Ulusal çapta hedeflenen kalkınma amaçlarının yerel planlara yansıtılma olanağı da bu sayede gerçekleşmektedir.

Bölgesel gelişme için planlama anlayışı aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve fiziksel planlama çalışmaları arasında koordinasyonu sağlamak için elverişli bir planlama aracıdır. Ulusal politikaların yerel ihtiyaçlara cevap verebilmesi ve yerelde eyleme geçirilmesi, bölge planların ana işlevi olarak görölmelidir.

Bu çalışmada bölge kavramı üzerinde durularak, Türkiye'de uygulanan bölge yönetimine değinilecek ve bu anlamda mülki-ekonomik amaçlarla kurulan bölge yönetimleri hakkında bilgi verilecektir. Çalışma'nın ikinci kısmı olan üst ölçekli planlama kısmında, üst ölçekli planlar hakkında açıklama yapılacak ve bölge planlama irdelenecektir. Çalışmanın son bölümünde ise bölgesel gelişmede son yıllarda gözde bir kurum olan kalkınma ajansları hakkında ayrıntılı bilgi verilerek çalışma sonlandırılacaktır.

2. BÖLGESEL GELİŞME VE TÜRKİYE’DE BÖLGE KAVRAMI

2. 1. Bölge Kavramı

Bölge kavramı bugüne kadar açıklık kazanmamıő olup, çok değişik Őekillerde ifade edilmiştir. Bölge kavramına hangi perspektiflerden bakılarak tanımının yapıldığı önemli olmakla beraber, dönemsel sorunlara yönelik olarak da bölge tanımının içeriği deęiőmektedir. Birbirine benzeyen veya birbirinin mütemmim cüzi olarak görülen faaliyetlerin toplandığı coğrafi olarak tanımlanan bölge kavramı, bu Şekilde bir bütünlük arzeden faaliyet bütünü olarak tanımlanabilir. Coğrafi alan olarak benzer özellikler taşıyan ve toplumsal-demografik özellikleri ile bütünlüően mekansal yerleşimler bölge olarak *nitelendirilmektedir*. Bölge genellikle, kentten geniş, bir ülkenin tümünden daha küçük mekan parçası olarak adlandırılmaktadır. Bölgenin ölçeği, bölgenin amaçlarına göre deęiőmekle birlikte birden fazla ölçütle de (coğrafi, toplumsal, ekonomik) açıklanmaktadır (Keleş, 2010:295).

Bölge kavramına bakış açısı, dönemsel ve ölçeksel olarak deęiőmektedir. Bu anlamda ülkemiz açısından bölge kavramına, merkezi hükümetin taőra örgütlenmesi nitelemesi yapılmıőtır (Türe,1998:64). Aykut Polatoğlu(1988:9), bu nitelendirmeye, bölge kavramının Türk kamu yönetimi anlayıőında birden fazla ilin bir arada kümelenmesi sonucu oluşturulan, ilden daha geniş ölçekli coğrafi alan tanımını yapmıőtır.

2. 2. Bölge Kavramın Anayasa ve Yasalardaki Gelişimi

1876 tarihli Osmanlı Kanun-i Esasisi, mülki yönetim birimi olarak il idaresine yer vermiőt ve 108. *Maddesinde ilin* yönetim usulünün tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vazai⁵ ilkelerine göre kurulması ve düzenlenmesini öngörmektedir.⁶ Bu anlamda siyasal nitelik taşımayan yerel kuruluş ve organlara genel görevlerin bırakılması görev ayrılığını ifade etmektedir. 1876 Anayasası diğer taraftan iller için yetki geniőlięi ilkesini benimserken, bölge ve bölge yönetimine ilişkin herhangi bir düzenleme içermemektedir. Bölge yönetimine ilişkin ilk gelişme, 1913 yılında çıkarılan “İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkati’nda yer almıştır. Geçici kanun olan bu düzenlemenin birinci maddesinde Şu kural yer almıştır: “İller ve nahiyelerin idaresi; kanunların süratle uygulanması, yönetimde ciddi bir örgütlenmeye ulaőılması ve güvenliğin, imarın, ulusal servetin elde edilmesi ve arttırılması için, Osmanlı ülkesi teftiő bölgelerine bölünür ve her teftiő bölgesi bir genel müfettiőe bağlanır”. (Keleş:1994:125) Teftiő bölgesi, güvenlik temel alınarak oluőturulmuőt ana yapı olmakla beraber, imar ve ulusal servetin artıőtı da diğer belirtilen ilave unsurlardır.

1921 Anayasası, coğrafi ve ekonomik kıstaslar doğrultusunda Türkiye’nin illere ve ilçelerin de nahiyelere ayrıldığını belirtmiőt ve esas itibariyle il sistemini benimsemiőtir. 1924 Anayasası ise, daha önceki düzenlemeler aynen kabul edilmiştir.1924 Anayasasına göre, “Türkiye, coğrafi

⁵ Yetki geniőlięi ve görev ayrılığı.

⁶ <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm> Erişim: 20 Aralık 2011

durumu ve ekonomik ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür ve bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelmektedir”.⁷

1924 Anayasası’nda genel müfettişliklere yer verilmemiştir. Dolayısıyla 1924 Anayasasında il sistemi benimsemiş ve bölge kavramına yer verilmemiştir. Daha sonra 1927 yılında, emniyetin ve asayişin korunması için 1164 sayılı Genel Müfettişliklerin Oluşturulmasına Dair Kanun ıkartılmıştır. Bu kanunla hükümet, genel müfettişliklerin kurulması ve kaldırılması konusunda yetki verilmiştir. Ancak uygulamada başarılı olamayan bu sistem, 1949 yılında çıkarılan 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu yrrlge girince, Anayasa’nın 89.maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle 5990 sayılı kanun ile yrrlğine son verilmiştir (Tamer,1992:116-117).

1961 Anayasasının 115.maddesinde “Türkiye, merkezi yönetim kuruluşları bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere, iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır” ifadesine yer vermektedir.⁸ Bu maddeyle il sisteminin genel çatısını korunmuş ancak aynı maddenin son paragrafında “belirli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla birden çok ili içine alan çevrede, bu hizmetler için, yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilebilir” hükmüne de yer vermiştir. Bu hüküm aynı zamanda bölgesel kuruluşların da yolunu açmıştır.

1982 Anayasasının 126. Maddesinde “kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan, merkezi yönetim orgt kurulabilir” denmektedir.⁹ Böylelikle 1961 ve 1982 Anayasaları, merkezi yönetime bölgesel düzeyde orgtlenmesine imkan tanımaktadır.

1984 yılında çıkarılan 3046 sayılı Bakanlıkların Kuruluş Esasları Hakkında Kanun ile merkezi yönetimin bölge orgtlenmesi, genel ve soyut biçimde kurula bağlanmıştır. Bu yasayla beraber Bakanlıklar ve bağlı kuruluşlar bölge orgtleri oluşturulabileceklerdir.¹⁰ ülke bütününde yerine getirilmesi gereken hizmetler, taşra orgtnn il ve ile biçiminde orgtlenmesiyle yerine getirilmesi esas olup, bu hizmet alanındaki bütün illeri kapsayan bölge kuruluşları kurulabilecektir. Aynı zamanda bölge illerinden birinde görev yapacak bir bölge kuruluşunun da kurulması mümkündür. Bölge kuruluşlarının kurulması, kaldırılması, merkezleri ve hangi illeri kapsayacağı Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenmektedir. Bölgesel düzeyde orgtlenen bu merkezi yönetim kuruluşlarına “Bölge Müdürlüğü”, başındaki yöneticiye de “Bölge Müdürü” denilmektedir(Tre, 1998:65).

2. 3. Bölge Yönetimi zerine Uygulamalar

Türkiye’de en başta genel müfettişlik daha sonra Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ve 71 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile getirilen Bölge Valiliği mülki yönetim ve güvenlik amacıyla oluşturulan bölge yönetimlerinin temel örnekleridir. Bunun yanı sıra Güneydoğu Anadolu Projesi ve Serbest Bölgelerde ekonomik amaçlı bölge yönetimi

⁷ Madde 89, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, Erişim:20 Aralık 2011

⁸ <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, Erişim: 20 Aralık 2011

⁹ <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, Erişim: 20 Aralık 2011

¹⁰ Ancak bunun ilgili kurum ve kuruluşun kuruluş yasasında öngörülmesi şarttır.

uygulamalarıdır. Bu anlamda bölge yönetimlerini ikili bir ayrımla incelememiz yerinde olacaktır:

- Mülki Yönetim ve Güvenlik Amacıyla Kurulan Bölgeler
- Ekonomik Amaçlarla Kurulan Bölgeler

2. 3. 1. Mülki Yönetim ve Güvenlik Amacıyla Kurulan Bölgeler

2. 3. 1. 1. Genel Müfettişlikler

Genel Müfettişliklerin kurulmasına dair ilk gelişme, 1913 yılında çıkarılan “İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkatı”nda yer almıştır. “İdare-i Umumiye-i Vilayât Kanunû Muvakkatı” kaynağını Fransa’da 1790 yıllarında ve Napolyon’un konsüllüğü zamanında kabul edilip 1838 ve özellikle de 10 Ağustos 1871 tarihinde geliştirilen kanunların hükümlerinden almıştır (Giritli,1983:150). Geçici kanun olan bu düzenlemenin birinci maddesinde şu kural yer almıştır: “İller ve nahiyelerin idaresi; kanunların süratle uygulanması, yönetimde ciddi bir örgütlenmeye ulaşılması ve güvenliğin, imarın, ulusal servetin elde edilmesi ve artırılması için, Osmanlı ülkesi teftiş bölgelerine bölünür ve her teftiş bölgesi bir genel müfettişe bağlanır” (Keleş,1994:125). Bu anlamda genel müfettişliklerin kurulma amacı siyasal birliğin sağlanması olarak gözükmektedir. Teftiş bölgesi, güvenlik temel alınarak oluşturulmuş ana yapı olmakla beraber, imar ve ulusal servetin artışı da diğer belirtilen ilave unsurlardır.

Yine 1921 Anayasası’nın 21. Maddesinde de “iller iktisadi ve toplumsal ilişkileri bakımından birleştirilerek Genel Müfettişlik kıtaları oluşturulur” hükmü yer almaktadır.

1924 Anayasası’nda genel müfettişliklere yer verilmemiştir. O dönem içerisinde gelişen Şeyh Sait Ayaklanması’nın Doğu ve Güneydoğu’da yarattığı infiali önlemek için genel müfettişlik kurulması öngörölmüş ve bu amaçla 25 Haziran 1927 tarihinde 1164 sayılı genel müfettişliklerin oluşturulmasına ilişkin kanun çıkartılmıştır. Yine 1948 yılında genel müfettişliklerin daha önceki yıllarda verilen kadroların, bütçelerin L cetveline alınıp kullanılamaz duruma getirilmesiyle ortadan kaldırılmaya çalışıldıkları ve 1952 yılında da çıkarılan 5990 sayılı yasayla 1164 sayılı kanunun yürürlükten kaldırıldığı bilinmektedir. Bu anlamda genel müfettişlikler hukuki dayanaklarını yitirmişlerdir (Türe,1998:70).

2. 3. 1. 2. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği (OHBV)

19 Temmuz 1987 tarihinden geçerli olmak üzere, 285 sayılı Olağanüstü Hal Bölge Valiliğin İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname yürürlüğe girmiş ve OHBV uygulaması belli illerde uygulanmaya başlanmıştır. Bu Kanun Hükmünde Kararname, Anayasa’nın 121. ve 2935 sayılı kanunun 4.maddesinin verdiği yetkilere dayanılarak Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılmıştır. OHBV yasası, güvenlik amacıyla çıkarılan bölgesel uygulamaların neticesinde ortaya çıkan bir yasadır. Bu anlamda bu

yasayla bölge kavramı, yer ve yetki yönünden sınırları çizilen bir alanı kapsamaktadır. Bingl, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van Olağanüstü Hal Bölgesi içinde yer almaktadır.18 Mayıs 1990 tarihinde çıkarılan 426 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile bu iller arasına Batman ve Őırnak illeri de dahil edilmiştir. Bu kararnamede Bakanlar Kurulu, OHBV'nin yetki, yer ve ihtiyaç yönlerinde belli sınırlamalara tabidir. Ancak yine de Bakanlar Kurulu gerektiğinde sınırları genişletip, daraltabilecektir. Bu kanun hükmünde kararname güvenlik amacıyla bölge oluşturulmasını öngördüğünden, güvenlik sorunu ortadan kalkınca bölge oluşturulma amacının da ortadan kaldırılması ngrlmştir. Dolayısıyla geçici nlem niteliğinde olan düzenlemeyi, Bakanlar Kurulu istediği Şekilde tekrar kaldıracabilecektir.

2. 3. 1. 3. Bölge Valiliği Hakkında 71 sayılı Kanun Hükmünde Kararname

4 Ekim 1983 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 71 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kamu hizmetlerinde verim ve uyumu sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan alanlarda görev yapacak biçimde merkezi yönetim rgt kurulması kabul edilmiş ve bu rgte "Bölge Valiliği" ismi verilmiştir.(Tre,1998:71). İlgili kanun hükmünde kararnameyle, 8 Bölge Valiliği kurulmakta ve bu valiliklerin kurulması, kaldırılması ve merkezlerinin belirlenmesinin yasa ile yapılacağı öngörülmektedir. Bu kanun hükmünde kararnameyle bölge kuruluşları, bölgenin bütün illerinde veya birkaç ilinde görev yapabilecek Şekilde kurulabileceklerdir. Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Konya, Kayseri, Erzurum ve Diyarbakır olarak belirlenen bu 8 bölge, 11 Temmuz 1984 tarihinde TBMM tarafından sakıncalı görülerek reddedilmiş ve uygulamaya konulamamıştır.

3. EKONOMİK AMAÇLARLA KURULAN BÖLGELER

Bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel eşiitsizliğin önüne geçilmesi için çeşitli çözüm öneri üretilmiştir. Geri kalmış bölgelerin kalkınmasını amaç edinen ve bu bölgelerin ülkenin diğer kalkınmış bölgeleriyle boy lsecek seviyeye gelmesi için bir takım bölgesel örgüt kullanılmaktadır. Bu amaçla son dönem kalkınma ajansları hariç, Türkiye'de ekonomik amaçlı kurulan iki bölge yönetimi göze çarpmaktadır: Güneydoğu Anadolu Projesi ve Serbest Bölgeler.

3. 1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

27.09.1989 tarih ve 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP)'ın yasal dayanağa kavuşmuştur. Bu kararname ile kurulan GAP, lkemizde ilk "bölgesel kalkınma idaresi"dir. Cumhuriyet Türkiye'sinin en büyük yatırıımı olarak değerlendiren GAP Projesi, Fırat, Dicle nehirlerinin aşağı kısımları ile bunlar arasında uzanan ovaları kapsamakta ve 74 bin kilometreden fazla bir alana kapsamaktadır. Projenin kapsadığı alan, Türkiye alanının %9.7'sini, bu alanda yaşayanlarda toplam nüfusun %9.1'ini oluşturmaktadır.(Sezen:1999:19)

Gaziantep, Adıyaman, şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, şırnak, Batman, Kilis illerinin tamamını veya belli bir bölümünü içine alan proje, bölgedeki, ekonomik ve sosyal yaşamı büyük ölçüde etkilemekte ve diğeri bir çok alanda da itici güç olmayı amaçlamaktadır. GAP'ın kurulmasına ilişkin kararname, GAP İdaresi'nin işlevlerinin yöneldiğı alan olarak, GAP kapsamına giren yöreleri belirleyerek kurulan yönetimin "bölgeselliğini" vurgulamıştır.(Şimşek ve Öğüt, 1999:19)

GAP İdaresi kendini şu amaçlarla çalışan bir kurum olarak tanımlamaktadır: “Güneydoğru Anadolu Projesi kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması, yatırımların gerçekleştirilmesi için plan, altyapı, ruhsat, konut, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma ve diğeri hizmetleri yapmak veya yaptırmak, yöre halkının eğitim düzeyini yükseltmek için gerekli tedbirleri almak veya aldırarak, kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak üzere, Başbakanlığa bağılı hükmi şahsiyeti haiz ve onsekiz yıl süreli olarak kurulan Güneydoğru Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı; Güneydoğru Anadolu Projesi Yüksek Kurulu ile Güneydoğru Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'ndan (GAP İdaresi Başkanlığı) oluşmaktadır.”¹¹ GAP'ın yönetim sistemimi içindeki yeri farklı yazarlar tarafından değerlendirilmekle beraber, Anayasa mahkemesi GAP'a ilişkin kararında bu idareyi, "merkezi yönetim birimi" olarak değerlendirmiştir¹².

3. 2. Serbest Bölgeler

Serbest Bölgelerin yasal dayanağı 5 Haziran 1985’de yürürlüğe giren 3218 sayılı Serbest Bölgeler Yasası’dır. Yasaya göre serbest bölgeler, ihracat için yatırımı ve üretimi artırmak, teknoloji ve yabancı sermaye girişini hızlandırmak, ekonominin ihtiyaç duyduğu girdileri düzenli ve ucuz yoldan sağlamak, dış ticaret ve finansman imkanlarından yararlanmak amacıyla kurulmaktadır. Bunların yeri, sınırları ve kim tarafından işletileceğı Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmektedir (Türe,1998:73).

4. ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR VE BÖLGE PLANI

3194 sayılı İmar Kanunuyla günümüzde kent planlaması mevzuatına ilişkin çok sayıda plana atıf yapılmakla birlikte, plan yapmaya yetkili çok sayıda kurum ve kuruluşun yetkisi bulunmaktadır. Bu yasa ve ilgili yönetmeliklerinde, fiziki plan kademelenmesi ile bu planların yapım ve onaylanmasına ilişkin yetki ve yükümlülükler belirlenmiştir.

İmar Kanunu’nun “İmar Planları İle İlgili Esaslar Planlama Kademeleri”başlıklı 6. maddesinde de “Planlar, kapsadıkları alan ve amaçları açısından; “Bölge Planları” imar planları ise, “Nâzım İmar Planları” ve “Uygulama İmar Planları” olarak hazırlanır” hükmü getirilmiştir. Diğeri bir deyişle, mekânsal planlar, aşağıdaki kavramlar açıkça kullanılmamakla birlikte, iki ana kademede tanımlanmıştır.(Ersoy,2006:217) Üst Ölçekli Planlar (Bölge

¹¹ <http://www.gap.gov.tr/gap-bki/gap-bki-tarihce> Erişim: 24 Aralık 2011

¹² Anayasa Mahkemesi’nin Esas 1990/21 sayılı, 17 Temmuz 1990 günlü kararı.

Planı) ve Alt Ölçekli Planlar (İmar Planları). İmar Planları da kendi içinde Nazım ve Uygulama İmar planları olarak ikiye ayrılmaktadır. Yasanın, “Tanımlar” başlıklı 5. maddesinde yer alan bir başka plan türü ise Çevre Düzeni Planıdır. Bu plan türü gerek tanımda verilen içerik gerekse “imar planları” tanımı içinde yer almadığı için, yine üst ölçekli bir plan türü olarak görülmelidir. Özetle, İmar Kanunu’nun ilgili maddeleri birlikte değerlendirildiğinde, sistematik bir biçimde tanımlanmamasına karşın 3 ana plan kademesinden söz edilebilir: Bunlar;

- 1) Bölge Planları,
- 2) Çevre Düzeni Planları ve
- 3) İmar Planlarıdır.

4. 1. İmar Yasasında Plan Kavramları

4. 1. 1. Bölge Planı

Bölge planları, yasal plan kademelenmesinin ilk basamağı olarak gösterilmektedir. Ülkemizde bölge planlama 1960’lara kadar gitmektedir. Hazırlanan ilk bölge planı Doğu Marmara Bölgesi Planıdır. Bunu, Zonguldak Projesi, Çukurova projesi, Keban Projesi, Antalya Projesi, Güneydoğu Anadolu Projesi, Doğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Bölgesi Gelişme Planı ve Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi izlemiştir. Anılan projeler DPT, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Başbakanlık GAP İdaresi gibi merkezi hükümet düzeyindeki birimler tarafından hazırlanmış, ancak bu planların yaşama geçirilmesine yönelik yasal düzenleme olmadığı için uygulanmaları sağlanamamıştır (Keleş,2010:287).Yürürlükteki İmar Kanununun planları tanımlayan bölümünde bölge planları ile ilgili ayrıntılı bir açıklama yer almamaktadır. DPT tarafından yapılması öngörülen bölge planlarının ölçeğinin, yasada bu konuda bir hüküm olmasa da 1/100 000 ve üzeri ölçeklerde olacağı açıktır. 1994 yılında yürürlüğe giren 540 Sayılı “Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” de DPT’nin görevleri içinde bölge planları hazırlamak gibi bir ifadeye yer verilmemekteydi. Ancak, 3 Haziran 2011 tarihinde çıkarılan Kalkınma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanun Hükmündeki Kararnamenin 11.maddesinde “Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü”nün görevleri sayılmaktadır. Bu maddesinin a bendinde, “Bölge, il ve ilçe bazında araştırma ve planlama çalışmaları yapmak veya yaptırmak, diğer kamu kurum ve kuruluşlarının bu konularda yapacakları çalışmaların kalkınma planları ve yıllık programlarla tutarlılığını sağlamak” şeklinde bölge planına ilişkin plan çalışmalarının Kalkınma Bakanlığında olduğunu ifade etmektedir. Ancak yine de açıkça “bölge planı” ifadesine yer verilmemektedir. Diğer bir deyişle, Kalkınma Bakanlığı’nın bu konudaki görevi kendi yasasından değil, İmar Kanunu’nun “Planların Hazırlanması ve Yürürlüğe Girmesi” ile ilgili 8. Maddesinde yer alan hükümden kaynaklanmaktadır. Buna göre, “Bölge planları; sosyo-ekonomik gelişme eğilimlerini, yerleşmelerin gelişme potansiyelini, sektörel hedefleri, faaliyetlerin ve alt yapıların dağılımını belirlemek üzere hazırlanacak bölge planlarını, gerekli gördüğü hallerde Devlet

Planlama Teşkilatı yapar veya yaptırır”¹³. 1985 yılında yürürlüğe giren İmar Kanununun 8. maddesi ile DPT’ye verilen bu görevin, Teşkilatın kuruluş ve görevleri ile ilgili olarak 9 yıl sonra yürürlüğe giren KHK da açıkça belirtilmemesi, merkezi hükümetlerin üst ölçekli mekansal planlama konusundaki isteksizliğinin açık bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Özetle, ülkemizde yürürlükteki mekansal planlama sistemi içinde ülkesel düzeyde bir plan kavram ve yaklaşımına yer verilmediği gibi, Bölge Planlarına ilişkin ifadeler de son derece yetersiz, muğlak olduğu gibi bölge planlaması teknik içeriği ve yaptırımları da tümüyle belirsizlik içinde bırakılmış bir kademedir.

Kalkınma Bakanlığına dönüştürülen DPT Müsteşarlığı yayınladığı B.02.1.DPT.0.10.04-91.418/3031 sayılı yazı ile bölge planları hazırlığı ve koordinatörlüğu ile kalkınma ajanslarını görevlendirmiştir. 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkındaki Kanun’unda da kalkınma ajanslarının tüm faaliyetlerini bölge planları çerçevesinde yürütmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Üst ve alt ölçekli planlar arasında uyumu ve bütünlüğu sağlayıcı nitelikte olması öngörülen Bölge Planları, planlama hiyerarşisinde Ulusal Kalkınma Planları ile Çevre Düzeni Planları arasında yer almaktadır. Planlamada, farklı düzeylerde hazırlanan fiziksel planların birbirleri ile uyumu planların "kademeli birlikteliği ilkesi" ile tanımlanmaktadır. Bu ilke 3194 sayılı İmar Kanunu’nun 8. Maddesinde, imar planlarının eğer mevcut ise çevre düzeni planları ve bölge planlarına uygun olarak hazırlanması gerektiği belirtilerek ifade edilmiştir.

4. 1. 2. Çevre Düzeni Planı

Mevzuatta belirtilen plan kademelenmesi açısından bakıldığında Bölge Planlarını izleyen ikinci kademede çevre düzeni planları yer almaktadır. İmar Kanunu’nun 5. maddesine göre Çevre Düzeni Planı, “ülke ve bölge plan kararlarına uygun olarak konut, sanayi, tarım, turizm, ulaşım gibi yerleşme ve arazi kullanılması kararlarını belirleyen plandır”¹⁴. 1985 yılında yürürlüğe giren İmar Kanunu’nun “Tanımlar” başlıklı bu maddesinde yer alan Çevre Düzeni Planlarının kapsamı, içeriği, ölçeği, yapım ve onamasına ilişkin olarak yasanın başka hiç bir maddesinde başka bir hüküm getirilmemiştir. Ancak, Bölge Planlarının başarısızlığı, imar planları üzerinde üst ölçekte planlarının önemini artırınca, Çevre Düzeni Planları uzun yıllar bu konuda İller Bankası tarafından hazırlanan “İmar Planlarının Düzenlenmesi ile ilgili Teknik şartlaşma” da tanımlanan içerik ve kapsamla Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından yapılmıştır. (Ersoy,2006:221) Nihayet, Bakanlık, 1985 yılında yürürlüğe giren Plan Yapımına Ait Esaslara Dair Yönetmelikte, 16 yıl sonra Marmara Depreminin sağladığı ivme ile 2001 yılında oldukça kapsamlı bir düzenleme yaparak Çevre Düzeni Planlarına ilişkin olarak ayrıntılı hükümlere yer vermiş, tanımı, ölçekleri, içeriği, yapım ve onama süreçleri açıklanmıřtır¹⁵. Buna göre,

¹³ <http://www.ankaraka.org.tr/tr/print.asp?id=63>,Erişim: 10 Ocak 2012

¹⁴ <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/711.html>,Erişim: 10 Ocak 2012

¹⁵ 17 Mart 2001/24345 Sayılı Resmi Gazete.

“evre Düzeni Planı, konut, sanayi, tarım, turizm, ulaşım gibi sektörler ile kentsel-kırsal yapı ve gelişme ile doğal ve kültürel değerler arasında koruma-kullanma dengesini sağlayan ve arazi kullanım kararlarını belirleyen yönetmelik, mekansal ve işlevsel bütünlük gösteren sınırlar içinde, varsa bölge planı kararlarına uygun olarak yapılan, idareler arası koordinasyon esaslarını belirleyen, 1/25000, 1:50000, 1:100000, veya 1:200000 ölçekte hazırlanan, plan notları ve raporuyla bir bütün olan plandır”. Aynı Yönetmeliğin 5. Maddesinde bu plan türüyle ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi verilmektedir. Buna göre, “evre düzeni planları, varsa bölge planı esas alınarak yapılır. evre düzeni planlarının hazırlanması sürecinde, planlanacak alan ve yakın çevresindeki alanlarda aşağıda genel başlıklar halinde belirtilen konularda ilgili kurum ve kuruluşlardan veriler elde edilir:

- a) Planlama alanının konumu ile ilgili bilgiler,
- b) Yönetim yapısı, idari bölünüş, sınırlar,
- c) Fiziksel yapı ve mevcut arazi kullanımı,
- d) evresel değerler ve koruma alanları,
- e) Afet verileri, afete maruz alanlar, yerleşmeler ve özellikleri,
- f) Planlama alanı ile ilgili demografi k, sosyal, ekonomik, kültürel, tarihi vb. bilgiler,
- g) Ulaşım ve enerji dahil teknik altyapı,
- h) Sektörel yapı,
- i) Askeri alanlar,
- j) Mülkiyet yapısı,
- k) Yerleşmelerle ilgili yerel özellikler,
- l) Planlama alanının özelliğine göre diğer konular.

evre düzeni planı bir bütün dahilinde yapılması gereken bir plandır. Yerinde yapılması gereken analizler ve incelemelerle birlikte, yeterli nitelikte ve kapsamda ekonomik, bilimsel tekniklere ve yöntemlere dayalı, sosyal, kültürel, politik, tarihi, sektörel ve teknolojik araştırmalar yapılır, ilgili kurum ve kuruluşların görüş ve nerileri alınır ve değerlendirilir. evre düzeni planı kararları, yapılan inceleme, araştırma sonuçları ve görüşler değerlendirilerek oluşturulur. Plan raporunda, yapılan tüm inceleme ve araştırmalar, alınan görüş ve öneriler ve yapılan değerlendirmelerle birlikte, planın gerçekleştirilmesini sağlayacak uygulama araçları, kurumsal yapı ve denetim konularına dair ilkeler de yer alır”. Aynı Yönetmeliğin 6. Maddesi evre Düzeni Planlarında hangi konulara ilişkin çalışma, araştırma ve siyasetleri kapsamı gerektiği konusunda şu ifadelere yer verilmektedir¹⁶: “evre düzeni planı sınırları içerisinde kalan alanlarda; yerleşebilirlik ilkesi ve taşıma kapasitesi göz önünde bulundurulularak koruma kullanma dengesinin sağlanması, makro ölçekte nüfus dağılımı ve yoğunluk kararlarının verilmesi, kısıtlı doğal kaynakların, artan yerleşik nüfusun ekonomik ve sosyal yapısını güçlendirerek, gereksinimlerini karşılayacak biçimde kullanılmasının sağlanması, doğal, tarihi, kültürel evre değerlerinin korunması, tarım alanlarının, sit alanlarının, orman alanlarının, özel evre koruma alanlarının, ekolojik açıdan korunması gerekli alanların, sulak alanların, uluslararası

¹⁶ 17 Mart 2001/24345 Sayılı Resmi Gazete.

sözleşmelere konu alanların, kıyı alanlarının ve benzeri alanların, ilgili mevzuatında öngörölen kurallar çerçevesinde kullanımı ve korunması, yatırımların koordineli olarak kullanıma sunulması, planlama sürecinin analiz, araştırma ve sentez aşamalarında, yönetmelikte belirlenen konularda yapılan çalışmaların ve toplanan değişik sınıf ve türdeki verilerin planlama kararlarının oluşumunda etkin kullanımı, afete maruz bölge, yerleşmeye alanlardaki afet risklerinin belirlenmesi ve bu risklerin plan kararlarında dikkate alınması, alt ölçekli planlamaya veri teşkil edecek politikaların oluşturulması, esastır”. 8. Madde ise DP’lerin yapımına ilişkin hükümler taşımaktadır. Buna göre, “Bakanlığın plan yapım yetkisini devrettiği birden fazla idareyi kapsayan planlama çalışmalarında, koordinasyon Bakanlığa aittir. Planlama alanı içinde yer alan idarelerin planlama sürecine katılımı, görev, yetki ve sorumlulukları ve alt ölçek plan yapımı ile ilgili esaslar, gerektiğinde protokolle belirlenir”. Bayındırlık ve İşkân Bakanlığı’nın 2001 yılında ilgili yönetmelikte yaptığı bu kapsamlı değişiklikle Çevre Düzeni Planları yasal zeminde ilk kez anlamlı bir bütünsellik kazanmış iken bu kez de bu planları yapmakla yetkili İdarenin kim olacağı konusunda Çevre ve Orman Bakanlığı yeni bir tartışma ve anlaşmazlığa yol açmıştır. Siyasi düzeyde sürdürölen bu tartışma 2003 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı lehine sona erdi (Ersoy,2006:222). Buna göre, 2003 yılında yürürlüğe giren “Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilatve Görevleri Hakkındaki 4856 sayılı Kanun”un “Bakanlığın Görevleri” başlıklı 2.maddesinin (h) fıkrasında şu ifadelere yer verilmektedir¹⁷: “Dengeli ve sürekli kalkınma amacına uygun olarak ekonomik kararlarla ekolojik kararların bir arada düşünölmesine imkân veren rasyonel doğal kaynak kullanımını sağlamak üzere, kalkınma plânları ve bölge plânları temel alınarak çevre düzeni plânlarını hazırlamak veya hazırlatmak, onaylamak, uygulanmasını sağlamak”. Ancak, Çevre ve Orman Bakanlığı bu planların kapsam, içerik, ölçek ve yapımlarına yönelik ayrıntılı bir yeni düzenleme getirmemiştir. Böylece, Çevre Düzeni Planları ile ilgili olarak Bayındırlık ve İşkân Bakanlığına 2001 yılında yönetmelik düzeyinde yaptığı kapsamlı ve yerinde düzenleme ile tanınan yetki, yasa düzeyinde yapılan bir başka düzenleme ile hukuken bir başka Bakanlığa aktarılmıştır. 2004 yılına gelindiğinde ise, üst ölçekli planlarla ilgili olarak yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu yılda yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nun görev, yetki ve sorumluluklarla ilgili 7.maddesinde şu ifadeye yer verilmektedir (Ersoy,2006:222). “Çevre düzeni plânına uygun olmak kaydıyla, büyükşehir belediye ve mücavir alan sınırları içinde 1/5.000 ile 1/25.000 arasındaki her ölçekte nazım imar plânını yapmak, yaptırmak ve onaylayarak uygulamak”. Bu madde Geçici 1. madde ile birlikte, nazım plan üst ölçeğini 1/5.000 den 1/25.000’e yükseltmekte ve bu aralıkta yapılacak planlara da “nazım plan” adını vermektedir. Burada akla gelen ilk soru, 1/25.000 ölçekli planların Plan Yapımına Ait Esaslara Dair Yönetmelikte Çevre Düzeni Planı olarak tanımlandığı ve kapsam ve içeriğinin de buna göre tanımlanmış olmasından doğacak yanlış anlaşılmalardır. Başka bir deyişle, Büyükşehir Kanunundaki hüküm, ölçek itibariyle 1/25.000 ölçekli planları “nazım plan” olarak tanımlarken 1/5.000 ölçekte hazırlanacak nazım planlarla kapsam ve içerik açısından nasıl bir farklılık göstereceğine ilişkin bir soruyu yanıtız

¹⁷ <http://www2.cevreorman.gov.tr/teskilat/4856.htm>,Erişim: 10 Ocak 2012

bırakmaktadır. 2005 yılında yürürlüğe giren 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ise yeni bir çevre düzeni planından söz etmektedir¹⁸. Kanunun il özel idaresinin görev ve sorumluluklarının sayıldığı 6.maddesinde İdareler ilin çevre düzeni plânını hazırlamakla görevlendirilmektedirler. Buna göre, “İl çevre düzeni plânı; valinin koordinasyonunda, büyük şehirlerde büyük şehir belediyeleri, diğer illerde il belediyesi ve il özel idaresi ile birlikte yapılır. İl çevre düzeni plânı belediye meclisi ile il genel meclisi tarafından onaylanır”. Bu planların kapsamı, içeriği ve ölçeği konusunda açık hükümlerin olmaması yetki ve sorumluluk açısından zaten yeterince karmaşık olan çevre düzeni planları konusunda yeni bir tartışma ortamının yaratılmasına neden olmuştur. Nitekim uygulamada bir yandan ilin bütünü için 1/25.000 ölçekli il çevre düzeni planı hazırlayarak, Çevre ve Orman Bakanlığını devreden çıkartmak isteyen il özel idareleri olduğu gibi, ilin bir bölümü için hazırlanan 1/25.000 ölçekli planı il çevre düzeni planı olarak adlandırıp, bu planı İl Özel İdaresi ve Belediye Meclisinden geçirerek yürürlüğe koyan il belediyeleri de olmuştur. Bu İdareler, 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye yasasının 84.maddesinde yer alan “bu kanunla belediyenin sorumlu ve yetkili kılındığı görev ve hizmetlerle sınırlı olarak... 1.5.2003 tarihli ve 4856 sayılı Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile... bu kanun hükümlerine aykırılık bulunması durumunda bu kanun hükmü uygulanır” hükmünü gerekçe göstererek Çevre ve Orman Bakanlığının bu planlarla ilgili onay yetkisi olmadığını ileri sürmüşlerdir. (Ersoy,2006:224) Ölçek konusunda oluşan sorun ise, 2006 yılında sonuçlandırılmıştır. 26.04.2006 yılında yürürlüğe giren 5491 sayılı yasa ile değişik 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 9.maddesinin (b) fıkrasına göre¹⁹, “Ülke fizikî mekânında, sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda, koruma-kullanma dengesi gözetilerek kentsel ve kırsal nüfusun barınma, çalışma, dinlenme, ulaşım gibi ihtiyaçların karşılanması sonucu oluşabilecek çevre kirliliğini önlemek amacıyla nazım ve uygulama imar plânlarına esas teşkil etmek üzere bölge ve havza bazında 1/50.000-1/100.000 ölçekli çevre düzeni plânları Bakanlıkça yapılır, yaptırılır ve onaylanır. Bölge ve havza bazında çevre düzeni plânlarının yapılmasına ilişkin usul ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle belirlenir”.

4. 1. 3. İmar Planı

İmar planları, planlama kademesinde üçüncü aşama olarak değerlendirilebilir. İmar planları, nazım ve uygulama imar planı olarak ikiye ayrılmaktadır. Çevre düzeni planını, yeni düzenlemelerle 1/25 000 ya da 1/5 000 ölçekte hazırlanan nazım imar planları ile 1/1000 ve daha küçük ölçekte hazırlanan uygulama imar planları izlemektedir. İmar mevzuatında en sık başvurulan en eskiye dayanan bu kademe konusunda, son düzenlemelerle nazım planların 1/25.000 ölçekte de yapılabileceği hükmü bir yana konulduğunda, önemli bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Özetle, son yasal düzenlemeler birlikte okunduğunda yürürlükteki planlama sisteminin 3 ana kademelerden oluştuğu ileri sürülebilir: Planların “kademeli birlikteliği” ilkesi çerçevesinde,

¹⁸ <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1449.html>,Erişim: 12 Ocak 2012

¹⁹ www2.cevreorman.gov.tr/yasa/k/2872.doc, Erişim Tarihi: 10 Ocak 2012

aşağıda verilen ‘her alt ölçek planlama kademesinin bir st lektekinden daha fazla bilgi ve ayrıntı içermesi, kendi özgün leğinin gerekli kıldığı yeni bilgi ve verileri de kapsayan, ancak bir st ölçeğin ana kararlarını koruyan zgn bir plan olması beklenir’.(Ersoy ve Keskinok, 2000:37) Dolayısıyla evre düzeni planları bölge planlarının, nazım imar planları evre düzeni planlarının, uygulama imar planları da nazım imar planlarının büyütülmüş kopyaları değil, soyuttan somuta inen plan kararlarının alındığı farklı özellikleri olan belgeler olmak durumundadır.

5. BÖLGESEL GELİŞME İÇİN PLANLAMA VE KALKINMA AJANSLARI

5. 1. Türkiye’de Bölge Planlama ve Devlet Planlama Teşkilatı

Son yıllarda yeniden önem kazanmaya başlayan bölge planlarının, mevzuatta Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanması öngörülmektedir. Türkiye bölge planlama tarihi incelendiğinde, 1956 yılında Bayındırlık Bakanlığı çatısı altında kurulan Bölge Planlama Dairesi’nin (BPD) , Türkiye’de bölge planlaması üzerine ilk çalışmaları başlattığı, ancak 1961 yılında DPT’nin kurulmasından sonra, BPD’nin etkisizleŐtirildiđi, sektörel öncelikleri mekansal önceliklerle birlikte ele alamayan bir kalkınma programının uzun yıllar Türkiye’de hakim olduğunu grlmektedir. Eke’nin de belirttiği gibi (Eke,2002:12-18), DPT’nin kurulmasından ardından, bölge planlama kavramı giderek kalkınma planlarında önceliğini kaybetmiŐ ve DPT’nin telkinleri sonucunda, ‘İmar ve İskan Bakanlığı çalışmalarının fiziksel boyuta indirgenmiŐ ve yeni görevini gelişme merkezleri alt bölge için gelişme Őemaları üretmek, metropoliten merkezler için nazım plan hazırlamak olarak belirlemiŐtir’. Metropoliten Bölge Planlama deneyimlerinin, hatta evre Düzeni Planlarının büyük oranda bu yeni görev paylaŐımı neticesinde ortaya çıktığı da söylenebilir. Türkiye’de Bölge Planlarının yapılmasından sorumlu kuruluş DPT’dir. DPT’nin ise st ölçek planlar BDP, 1958 yılından itibaren İmar ve İskan Bakanlığı bünyesinde faaliyetlerine devam etmiştir (Demircioğlu,1994:25-37) ve bölgesel gelişme kapsamında, destek verdiği planlar iki temel anlamda incelenebilmektedir: (1) Bölgesel Kalkınma Planları (BKP) ve (2) Bölgesel Gelişme Programları (BGP). DPT tarafından, kamu yatırımları ile desteklenen 5 adet BKP bulunmaktadır:(1) Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), (2) Zonguldak-Bartın-Karabük (ZBK), (3) Doğu Anadolu Planı (DAP), (4) Doğu Karadeniz Kalkınma Planı (DOKAP) ve (5) Yeşilirmak Havzası Gelişim Planı (YHGP). Yine DPT eŐgüdümünde, Türkiye – AB Mali İŞbirliği ile desteklenen 4 adet BGP bulunmaktadır: (1) Doğu Anadolu Kalkınma Programı, DAKP (MEDA), (2) Samsun-Kastamonu-Kastamonu (SKE) Düzey II Bölgeleri, (3) Ağrı- Konya-Kayseri-Malatya (AKKM) Düzey II Bölgeleri ve (4) Doğu Karadeniz TR90 Düzey II Bölgeleri. DPT’nin st ölçek planlama ve bölgesel kalkınmaya yaklaşımı büyük oranda deđiŐmiŐtir. Bir nceki yaklaŐımda planlamaya olan vurgu, programlama ve uygulama yönünde kaymıŐtır. Projeler, yerel toplum ve yönetimin sahipleniciliğinde, ancak DPT’nin etkin eŐgüdümü ve izleme süreci içerisinde yürütülmektedir.

6 Nisan 2011 tarihinde T.B.M.M tarafından verilen yetkiye istinaden 3 Haziran 2011 tarihinde 641 sayılı Kanun Hükümünde Kararnameyle Kalkınma Bakanlığı kurulmuştur.Bakanlığın temel hizmetleri ilgili KHK’de şöyle belirtilmiştir:

Bakanlığın hizmet birimleri şunlardır:

- a) Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü.
- b) Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- c) İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- ) Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- d) Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.
- e) Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- f) Yatırım Programlama, İzleme ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü.
- g) Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- ğ) Hukuk Müşavirliği.
- h) Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.
- İ) Kurullar Sekreteryası Dairesi Başkanlığı.
- i) Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği.
- j) Özel Kalem Müdürlüğü.

İlgili KHK’nin 11.maddesinde bölge planlamasından sorumlu genel müdürlük olarak Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü gösterilmiştir. İlgili maddeye göre müdürlüğün temel görevleri şöyle ifade edilmiřtir²⁰:

- a) Bölge, il ve ile bazında araştırma ve planlama çalışmaları yapmak veya yaptırmak,diğer kamu kurum ve kuruluşlarının bu konularda yapacakları çalışmaların kalkınma planları ve yıllık programlarla tutarlılığını sağlamak.
- b) Yapısal uyum politikalarının uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek sorunların çözümü amacıyla projeler geliştirmek ve bu konularda yapılacak çalışmaları koordine etmek,kalkınma ajanslarının genel koordinasyonunu sağlamak ve bunlarla ilgili iş ve işlemleri yürütmek.
- c) Yerel istihdamın ve girişimciliğin geliştirilmesi çerçevesinde küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin, esnaf ve sanatkarların ve kırsal kesimin sorunlarına yönelik politikalar geliştirmek, kurumsal ve hukuki düzenlemeler ile ilgili görüş vermek, uygulamayı yönlendirmek.
- ) Kalkınmada öncelikli yöreleri ve ihtiyaçlarını tespit etmek, bu yörelerin özelliklerini dikkate alarak daha hızlı bir gelişme sağlanması amacıyla gerekli çalışmalar yapmak, bölgesel kalkınma projeleri ile ilgili koordinasyonu sağlamak ve görev alanına giren konularda görüş vermek ve uluslararası kuruluşlarla temas ve müzakerelere iştirak etmek, kamu yatırım programının hazırlanmasına katkıda bulunmak ve yatırım programında gerekli revizyonları yapmak.
- d) Bakan tarafından verilen benzeri görevleri yapmak.

²⁰ <http://mevzuat.dpt.gov.tr/khk/641.pdf>,Erişim: 05Ocak 2012

5. 2. Ajansları ve Diğer Kalkınma Projeleri

Bölgesel kalkınmanın son otuz yıldaki gelişimini düşünecek olursak, ekonominin küresel yapılanması sürecinde devletler imtiyazlı konumlarını kaybederlerken, girişimcilik kalkınmanın motor gücü haline gelmiştir. Girişimciliğin kazandığı bu yeni gücü iyi kullanabilen bölgelerin rekabet gücü artarken, bu gücü yeterince kullanamayan ülkelerde kalkınma adına farklı bir gelişme olmamıştır. Bunun neticesi bölgelere arası eşitsizlikler artarak büyümüştür.

Bölgesel kalkınma her zaman ulusal kalkınma çabalarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Türkiye’de bölgesel kalkınmanın, merkezden üretilen politikaların bölgelerde yine merkezi bürokrasi eliyle uygulanması geleneği, devletin kalkınmayı başlatacak tek güç olarak görüldüğü bir toplum anlayışına yol açmıştır. Bu anlayış bugün bölgelerin, kendilerine özgü gelişme potansiyellerini gerçekleştirmelerinde önemli bir engel teşkil etmektedir.

Türkiye, girdiği AB’ye katılım sürecinde, artık bu yukarıdan aşağıya müdahale etme, yerel yönetimlerin, yerel ilgi odaklarının fikrini almadan, masa başında kalkınma politikaları üretme alışkanlığını terk etmek; bu kez aşağıdan yukarıya bildirilen talepler doğrultusunda, katılımcı yöntemlerle belirlenen yöreye özgü politikalar geliştirmek ve bu politikaları uygulayacak yeni idari yapılar bulmak ihtiyacını hissetmektedir.

Örneğin GAP Bölge Kalkınma İdaresi gibi merkezden yönetilen bir kurumun, şu andaki yapısıyla AB tarafından istenen seviyede otonom bir bölgesel kalkınma ajansı olmadığı bir süredir tartışılmaktadır. AB süreci içinde daha da büyük aciliyet kazanan bölgesel kalkınmanın nasıl kurumsallaşacağı sorunu tartışılırken, konunun üzerinde önemle durulması gereken bir başka boyutu daha vardır: Acaba Türkiye’nin az gelişmiş yörelerinde, girişimcilik ve katılımcılık esasına dayanan AB bölgesel kalkınma politikalarını finanse eden fonlardan yararlanabilecek gerekli proje kabiliyeti var mıdır? Az gelişmiş bu bölgelerde kalkınmayı sahiplenecek ve bunun için kararlı bağlılıklar gösterecek aktörler olacak mıdır? Bu kararlı bağlılıkları kurmak için ne tür müdahalelerde bulunmak gerekiyor? (Pınarcıoğlu ve Işık,2004:15) ünkü böyle bir potansiyel yaratmadan kurulacak bölge kalkınma ajansları, toplumun geniş kesimlerinden kopuk bölgesel düzeyde yeni bir bürokratik kurum olacaktır.

6. TÜRKİYE’DEKİ KALKINMA AMAÇLI ÖRNEKLER

Türkiye’de yeni dönem bölgesel kalkınma yaklaşımının temel aktörlerinden biri olacak Kalkınma Ajanslarının kuruluşu 2006 yılı başında çıkarılan 5449 sayılı Kanun ile mümkün hale gelmiştir. Ancak, bölgesel düzeyde Kalkınma Ajansları gibi kurumsal yapıların oluşturulması konusundaki görüş ve çabalar aslında çok daha eskiye gitmektedir.

Bölgelerde, Kalkınma Ajansları benzeri yapıların oluşturulması konusunda ilk somut ve resmi ifade planlı döneme geçişin ardından 1963-1967 yılları için hazırlanan Birinci Kalkınma Planında yer almaktadır. Planın,

Teşkilat, Meseleler ve Tedbirler bölümünde aşağıdaki öngörüler yer almaktadır²¹:

“Gerek bölge araştırmalı gerek yukarıdaki tanımlamaya göre bölge planlaması yetişmiş elemanın azlığı ve ayrıntılı bilgi toplama zorluğu yüzünden ancak uzun sürede etkili bir şekilde gerçekleştirilebilecek bir iştir. Bölge araştırmaları için eleman yetiştirme ve buna paralel olarak takımlar kurma içi bir programa bağlı olarak yürütülmektedir.Bölge Kalkınma ve Planlamasıyla ilgi çalışmaların gerçekleştirilmesi hem merkezden hem de bölgelerde ihtiya elverişli teşkilat ve yeterli personelin bulunmasını gerektirmektedir.Varılacak en son amaç her bölgede araştırma takımları kurmak yoluyla ilerde genel plan çerçevesine uygun bölge programları hazırlamak ve bunların uygulanması bakımından gerekli idari teşkilatı sağlamaktır.”

Planda bugünkü Kalkınma Ajansı tarif eden onun özelliklerini çok net ele alan bir yol haritası sunulmuştur.Bu ifadeler temelde bugünün Kalkınma Ajansı felsefesi ve modelini tarif eden ifadeler olarak değerlendirilebilir.Ancak bu önemli tespite rağmen söz konusu yerel kurumsal teknik yapının kurulması konusunda son yedi yıl hariç hiçbir gelişme sağlanamamıştır.

Bölge düzeyinde Kalkınma çabalarının gerçekçi politikalara dayandırılması koordine edilip desteklenmesi için bölgesel nitelikli teknik bir yapının oluşturulması konusu ikinci kez 2001 yılında gündeme gelmiştir.Bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderek açıldığı ekonomik ve sosyal problemlerle güvenlik sorunlarının giderek yoğunlaştığı bir dönemde, 2001-2005 yılları için hazırlana 8.Kalkınma Ajansı şeklinde yerel bir kurumsal yapıya olan ihtiyaç şu şekilde ifade edilmiřtir²²:

“Planların Programların ve Bölgesel Planların hazırlık uygulama koordinasyon ve izleme aşamalarının etkinliğini artırmak üzere Devlet Planlama Teşkilatı Mteşarlığı ihtiyaç duyulan merkezlerde birimlerin oluşturulması için düzenleme yapılacaktır.”

Diğer taraftan ajansların kuruluğu konusu görece az gelişmiş yrelerimiz için hazırlanan Zonguldak–Bartın-Karabük Bölge Planı, Doğu Anadolu Bölgesi (DAP) Master Planı,Doğu Karadeniz Bölgesi(DOKAP) Master Planı gibi birçok bölge planında da açık ve net bir şekilde gündeme getirilmiştir.Bu planlarda planın hayata geçirilmesi için yerel düzeyde koordinasyon sağlayacak kurumsal bir yapının zorunluluğu ortaya konmuş ve farklı modeller önerilmiştir.

Yerel ve bölgesel kalkınma konusundaki kurumsallaşma ihtiyacının bir diğer ifadesi ise sivil toplum kuruluşlarının yürütmekte olduğu çabalar olmuştur. Kalkınma Ajanslarının kurulmasından önce yerel potansiyel ve dinamiklerini harekete geçirerek kendi il ve bölgelerini kalkındırmak üzere birçok yerel kalkındırma girişimi ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bunlar:

- Ege bölgesinde ; Ege Ekonomiyi Geliştirme Vakfı(EGEV)
- Batı Akdeniz Bölgesinde; Antalya, Burdur ve Isparta illerini kapsayan ,Batı Ekonomisini Geliştirme Vakfı (BAGEV)
- Kelkit Havzasında; havzada yer alan il ve ilçelerin oluşturduğu Kelkit Platformu,

²¹ <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf>, Erişim: 02 Ocak 2011

²² <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan8.pdf>, Erişim: 02 Ocak 2012

- Mersinde; Ticaret ve Sanayi Odası bünyesinde oluşturulan Mersin Kalkınma ve İşbirliği Konseyi(MEKİK)
- Samsunda: Samsun Bölgesel Ekonomik Kalkınma Konseyi (SABEKAK)

Bu yerel ve bölgesel kalkınma girişimleri bölgesel kalkınma diyalogun ortaklık anlayışının ortak vizyon tespitinin somu uygulama hedeflerinin ve kurumsal boyutunun önemimin vurguladığı gibi ajans benzeri teknik bir oluşumun gereğini de ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyacın bir göstergesi olarak EGEV ve MEKİK gibi sivil toplum platformları Kalkınma Ajanslarına benzer yapılarının kurulması için önemli somut adımlar da atmıştır.

6. 1. Ege Ekonomisini Geliştirme Vakfı (Egev)

EGEV, 1992 yılında dönemin İzmir Valisi öncülüğünde belediye, oda, üniversite ve sivil toplum kuruluşlarının girişimiyle Ege Bölgesi'ni yabancı yatırımcılara tanıtmak amacıyla kurulmuştur. 1998 yılında ise İzmir, Afyon, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Kütahya, Çanakkale, Balıkesir, Uşak valilikleri, belediyeleri, üniversiteleri, odaları, çeşitli STK'lar ve özel şirketlerin katılımıyla tüm Ege'yi kapsar duruma gelmiştir. EGEV, DPT ile imzalanan bir protokolle, bölge kalkınma planıyla ilgili olarak DPT'den her türlü teknik ve bilgi desteğini sağlamıştır. EGEV Yunanistan-Türkiye sınır Ötesi İşbirliği Programı'nın bölgesel teknik sekreteryası görevini yürütmektedir.

6. 2. Mersin Kalkınma Ajansı

Mersin Kalkınma Vakfı, Mersin Ticaret Odası bünyesinde kurulmuş ve 2002 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Mersin Kalkınma Ajansı, kuruluş aşamalarında Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği (EURADA) Info Murcia, Shannon ve Alsace Kalkınma Ajanslarının teknik ve bilgi desteklerini almış, daha sonra da EURADA üyesi olmuştur.

6. 3. Doğu Anadolu Kalkınma Programı (Dakap)

İlk olarak 1996 yılında, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Dış İlişkiler Koordinatörlüğünün Bölgenin sosyo-ekonomik kalkınma çabalarına katkıda bulunma arayışlarıyla Birleşmiş Milletler Türkiye Temsilciliği nezdinde gerçekleştirdiği girişimler sonucunda gündeme gelmiş olan Doğu Anadolu Kalkınma Programı (DAKAP), 2001 yılından beri Erzurum, Kars ve Ardahan illerinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

6. 4. Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi(GAP BKİ)

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, bir merkezi idare teşkilatı olmasına karşın, "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde

sürdürülebilir ve katılımcılık ilkeleri doğrultusunda bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarının giderilmesi amacıyla bölgesel kalkınma stratejilerini belirleyerek bölge ölçeğinde plan program ve proje hazırlamak ve bunları uygulamakla ve/veya uygulatmakla ve kurum kuruluşlar arası yatay ve dikey koordinasyonu sağlamakdır”, misyonuyla ‘merkezi bölge kalkınma ajansı’ olarak nitelendirilebilir. Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, Güneydoğu Anadolu Projesini yürütmek amacıyla ‘27 Ekim 1989 tarihli ve 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’ ile kurulmuştur. GAP İdaresinin görev alanına giren yerlerde, bu KHK’nin 3. maddesi uyarınca imar ve altyapıya dair hak ve yetkiler de GAP İdaresi Başkanlığı’na devredilmiştir. Başbakan ve/veya görevlendirilecek Devlet Bakanlığı vasıtasıyla Başbakanlık’a bağılı olarak görev yapan GAP İdaresi Başkanlığı, Merkez (Ankara) ve Bölge (Urfa) olmak üzere teşkilatlanmıştır. GAP İdaresi Başkanlığının işleyişi gözden geçirilerek daha verimli ve etkili hizmet üretmesini sağlamak amacıyla Temmuz 2000 tarihinden itibaren bir dizi yeniden yapılanma çalışmaları başlatılmıştır.

6. 5. Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GİDEM)

GİDEM’ler GAP İdaresi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (UNDP) birlikte yürüttüğü “GAP Bölgesinde Entegre Bölgesel Kalkınmanın Güçlendirilmesi ve Sosyo-ekonomik Eşitsizliklerin Azaltılması” programı çerçevesinde 1997-2002 döneminde Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin illerinde, bir KOBİ geliştirme projesi olarak başlamıştır. GAP-GİDEM Projesi, Mayıs 2002 yılında Avrupa Komisyonu ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı arasında imzalanan bir sözleşmeyle Avrupa Komisyonu (AK) tarafından finanse edilmekte ve BMKP tarafından GAP Bölge Kalkınma İdaresi (GAP BKİ) ile işbirliği içerisinde yürütölmeye başlanmıştır.

Proje’nin amacı geliştirilmiş GİDEM hizmetleri ile yeni kurulan işletmelere yardım etmek ve girişimciler, mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin girişimcilik, operasyonel ve yönetsel kapasitelerinin güçlendirilmesidir. GİDEM’ler bilgilendirme, eğitim ve danışmanlık/tavsiye konularında iş geliştirme hizmetleri sunmaktadır. GİDEM’lerin düzenledikleri eğitimler, Proje ekibi tarafından yerel paydaşlar (Valilikler, Belediyeler, yerel Sanayi ve Ticaret Odaları, yerel Esnaf ve Sanatkar Odaları Birlikleri, ilgili STK’lar vb.) ile işbirliği içerisinde hazırlanan ve proje ortakları (BM Kalkınma Programı, GAP BKİ ve Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği) tarafından onaylanan yıllık planlara dayanmaktadır. Ancak; acil bir ihtiyaç olduğunda, yıllık planda yer almamasına rağmen bir eğitim faaliyetinin düzenlenmesi de mümkün bulunmaktadır.

6. 6. 2000 Sonrası: Kalkınma Ajansları

19.01.2005 tarihinde Meclis Genel Kurulu’na sevk edilen “Kalkınma ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkındaki Kanun Tasarısı”nın genel gerekçesinde, şimdiye kadar yapılan kalkınma planlarının bölgelerarası gelişmişlik düzeyi farklarının azaltılmasında etkisiz kaldığı, kapsamlı bir uygulama şansı bulamadığı ve hedeflenen gelişme düzeyini

yakalayamadığı ve sağlanan olumlu gelişmelere rağmen Türkiye’de bölgeler arası gelişmişlik farkının çok yüksek olduğu açıklanmıştır.

Kanunun Genel Gereğesine baktığımızda şunları ifade ettiği görmekteyiz²³: “Ülkemizde bölgeler arası gelişmişlik farklarının dengeli bir yapıya kavuşturulması, bölgesel ve yerel kalkınmanın hızlandırılması ve sürdürülebilir dengeli bir gelişmenin sağlanması için çeşitli politikalar ve araçlar uygulanmıştır. Bunların başında, çeşitli büyüklükteki bölgeleri hedef alan bölge planları yer almaktadır. Bölge planları, kalkınma planlarının hedef ve stratejileri çerçevesinde bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması, geri kalmış yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesi, metropollere büyük yük getiren göç eğilimlerinin istikrarlı bir dinamiğe kavuşturulması, plansız kentleşme nedeniyle oluşan sorunların çözüme ulaştırılması amacıyla bölgelerin özellikleri, farklılıkları, gelişmişlik düzeyleri ve temel sorunları ile potansiyellerinin belirlenmesine yönelik olarak merkezde hazırlanmaktadır. Bu çerçevede, bölgesel gelişme alanında, Türkiye’den 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde Ulusal Kalkınma Planı ve İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 2’lerde (NUTS 2) bölgesel kalkınma planları hazırlanması suretiyle,

- Bölgesel farklılıkları azaltmayı amaçlayan bir ulusal ekonomik ve sosyal uyum politikasının geliştirilmesi,
- Bu başlık altındaki mevzuatın uygulanmasını kolaylaştıracak yasal çerçevenin kabul edilmesi,
- Bölgelere yönelik kamu yatırımlarına ilişkin öncelik kriterlerini ortaya koyan çok yıllık bütçeleme usullerinin oluşturulması,
- Bölgesel kalkınmayı yürütecek idari yapıların güçlendirilmesi ve
- Bölgesel kalkınma planlarını uygulamak üzere, NUTS 2 düzeyinde bölge birimlerinin kurulması istenmektedir.

Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu Koordinasyon ve Görevlerine Dair 5449 sayılı Kanun 25 Ocak 2006 tarihinde kabul edilerek 8 Şubat 2006 tarihli resmi gazetede yayınlanmak suretiyle yürürlüğe girmiştir. Ancak Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından 30.03.2006 tarihinde Kanunun iptali yönünde Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunulmuştur. Bu süreçte Kalkınma Ajanslarının temel işleyişine dair bazı yönetmelikler çıkarılmış ve 06.07.2006 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararıyla İzmir ve Çukurova Bölgelerinde iki ayrı Kalkınma Ajansı kurulmuştur. Ancak kamusal niteliği olan bir meslek kuruluşu tarafında anılan yönetmeliklerden birinin (Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik) ve Bakanlar Kurulu Kararının (Kuruluş Kararnamesi) yürütmesinin durdurması ve iptali yönünde Danıştay’a başvurularda bulunulmuştur. Kalkınma ajanslarının kuruluş kararnamesi ve çalışma yönetmeliğinin yürütmesi Danıştay’ca 30.01.2007 ve 14.03.2007 tarihlerinde durdurulmuştur. “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşuna Dair Kanun”un, 8 Şubat 2006 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmesinden sonra Ana muhalefet Partisi, kanunun iptali için Anayasa Mahkemesine dava açmıştır. Danıştay’ın başvuruları ile Ana muhalefet

²³<http://www.gmka.org.tr/uploads/downloads/dosya/mevzuat/2.%205449%20sayı%20Kanunun%20GENEL%20GEREKES.pdf>, Erişim 30 Aralık 2011

Partisinin açmış olduğu iptal davası, aralarındaki hukuki irtibat nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından birleştirilmiştir.

Anayasa Mahkemesi kalkınma ajanslarının kuruluşu hakkındaki kanunla ilgili kararını 30.11.2007’de vermiş, karar 23.02.2008’de resmi gazetede yayımlanmıştır. Anayasa Mahkemesi sadece kanunun 18. Maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan “bu fıkra kapsamındaki kişilerden, önceki kamu kurum ve kuruluşlarındaki kadrolarına müşterek kararname ile atananların, bu fıkraya göre yapılacak atama işlemleri ilgili bakan onayı ile yapılır” tümcesinin ve “Ajanslar, bu kanunun uygulanmasıyla ilgili iş ve işlemlerde her türlü vergi, resim ve harçtan muaftır” diyen 26. maddesinin Anayasa’ya aykırı olduğuna ve iptaline, oybirliğiyle karar vermiştir. Kanunun eleştirilen noktalarından birisi ajansların tüzelkişiliği ile ilgiliydi. Ajansların tüzel kişiliğe sahip olduklarının kanunda bildirilmiş olmasına rağmen bunun özel hukuk tüzelkişisi mi yoksa kamu tüzelkişisi mi olduklarının belirtilmemesi, tartışma konusuydu. Böyle bir belirsizliğin ise hukuk güvenliğini zedeleyeceği iddia ediliyordu. Bir tüzel kişinin kamu tüzel kişisi olabilmesi için şu iki şartı birlikte yerine getirmesi gerekir: Bunlardan ilki tüzel kişi devlet tarafından kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulmuş olmalıdır. İkinci şart ise, bir tüzel kişi, kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılmış olmalıdır. Anayasa Mahkemesi tüzel kişilik konusundaki tartışmalara nokta koyarak kalkınma ajanslarının kamu tüzel kişisi olduğuna karar vermiştir. Mahkemeye göre, “Kalkınma ajanslarının tüzel kişiliği Yasayla belirlenmiş, tüzel kişiliğin kuruluşu ise Bakanlar Kurulu kararına bırakılmıştır. Yirmi altı adet Düzey 2 İstatistik Bölge Birimi esas alınarak Bakanlar Kurulu kararıyla kurulması ve kaldırılması öngörlen kalkınma ajanslarının, tüzel kişiliğinin niteliği Yasa’da açıkça belirtilmemekle birlikte, kurulması ve kaldırılması, kamu gücü ve yetkilerin kullanılması, usul ve ayrıcalıklar getirilmesi, gelirleri, merkezi idare ile olan bağlantıları göz önünde bulundurulduğunda birer kamu tüzel kişisi olduğu kuřkusuzdur²⁴. Başka bir değişle Mahkeme, kanunu anayasaya uygun yorumlamış ve böylece tüzelkişiliğin belirsizliği nedeniyle anayasaya aykırılık görüşünü benimsememiştir. Kanaatimizce de Anayasa Mahkemesi yerinde bir karar vermiştir. Çünkü bu ajanslar bir yandan kanunun açıkça verdiği bir yetkiye dayanılarak devlet (Bakanlar Kurulu) tarafından kurulmaktadırlar ve diğer yandan da ilgili kanun incelendiğinde bu ajansların bir takım kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılmış oldukları görlmektedir. Dolayısıyla kalkınma ajansları birer kamu tüzel kişisidirler. Bunların işlemlerinde özel hukuka tabi olması, bunları kamu tüzel kişisi olmaktan çıkarmaz. Çünkü bir kamu tüzel kişisinin işlemleri kanunla özel hukuka tabi tutulabilir. Kanunun getirdiği yapılanmanın Türkiye’nin üniter yapısıyla bağdaşmadığı ve “idarenin bütünlüğü” ilkesi ile çeliştiği iddia edilen maddelerinin iptal istemi ise Anayasa Mahkemesi tarafından oy çokluğuyla reddedilmiştir. Kararı değerlendirmeden önce bazı tespitlerde bulunmak gerekir. Üniter devlet, devletin, ülke, millet ve egemenlik unsurları ve keza yasama, yürütme ve yargı organları bakımından teklik özelliği gösteren devlet şeklidir. Anayasa Mahkemesi, kalkınma ajanslarının ülkenin üniter devlet yapısına aykırı olmadığı yönünde karar

²⁴http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2510&content=, Erişim 04 Ocak 2012

verirken özellikle Anayasanın 166. maddesine atıfta bulunmuştur. Mahkemeye göre “5449 sayılı Yasa’yla kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin katılımıyla yeni ve kendine özgü bir yapı oluşturulmasının, Anayasa’nın 166. maddesi uyarınca Devlet’e verilen planlama görevi gereği, ulusal kalkınma planı ve programlarda ngrlen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere teşkilat kurulmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Anayasa ile devlete verilen görev, kamu kesimi ile birlikte özel kesimin ulusal ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun çalışmalarını sağlayacak ekonomik ve sosyal politikaları uygulamaktır. Bu görevler verilen Anayasa’nın öngördüğü idari yapı içinde yerine getirilebileceği gibi özel kuruluşlar tarafından ya da kalkınma ajanslarında olduğu gibi kendine özgü karma yöntemlerle de yerine getirilebilir.” Bu nedenlerle “Kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma planı ve programlarında ngrlen ilke ve politikalarla uyumlu olarak Yasa’da sayılan hizmetleri yaparak bölgesel gelişmenin hızlandırılması, sürdürülebilirliğinin sağlanması, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılması amaçlandığından, kendine özgü bir yapının oluşturulmasına ilişkin dava ve itiraz konusu kurallarda Anayasa’ya aykırılık bulunmamaktadır”²⁵.

2006 yılında başlayan bölgesel kalkınmadaki bu girişim, 2008 Kasım ayında kurulan 8 ajans ve 2009 Temmuz ayında kurulan 16 Ajans ile tamamlanmıştır.

Bölge Kalkınma Ajansları kurumsal yapılarını henüz tamamlamayan kuruluşlar oldukları gibi, hukuki yapıları da Anayasa Mahkemesinin 2007 yılında vermiş olduğu kararında belirtilmiştir.²⁶ Anayasa Mahkemesi’nin verdiği karar sonrası kalkınma ajanslarının yönetim yapımızdaki yerine bakacak sistemimiz açısından kendine özgü bir yapı olan kalkınma ajanslarını yönetim yapımızda bir yere oturtmak zordur. Bununla birlikte, kalkınma ajansları için “hizmet yerinden yönetim kuruluşu” demek uygun olacaktır. Hizmet yerinden yönetimin tanımına bakacak olursak “belirli bir kamu hizmetinin merkez örgütünden ayrı bir hukuksal varlığa sahip kuruluşlar tarafından yönetilmesi, yerine getirilmesidir. Gerçekten de, Anayasa Mahkemesinin de tespit ettiği üzere, kalkınma ajanslarının (merkezi yönetim dışında) ayrı bir kamu tüzel kişiliği vardır. Ayrıca, kalkınma ajanslarının yerine getirmiş olduğu belirli bir kamu hizmeti vardır. İlgili kanunda bu “...bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak...” olarak ifade edilmiştir. Bunun dışında ajanslara yerel yönetimlerde olduğu gibi verilmiş çok sayıda kamu hizmeti yoktur. Zaten, kalkınma ajanslarının yerel yönetim olarak adlandırılması da mümkün değildir. Çünkü, 1982 Anayasası yerel yönetimlerin neler olduğunu tek tek sayma yoluna giderek göstermiştir. Son olarak, kalkınma ajanslarına getirilen önemli eleştirilerden

²⁵http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2510&content=, Erişim: 04 Ocak 2012

²⁶ Anayasa Mahkemesinin E: 2006/61, K: 2007/91 Sayılı Kararı

birisi olan “ülkenin bölgesel bir yapılanmaya gittiği ve bunun bölgesel ya da federal devlete geçişin ön adımları olduğu” iddialarına değinmek gerekir. Zira bu aynı zamanda ajansların yönetim yapıımızdaki yeri ile doğrudan ilgilidir. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki federal yapının en belirgin özelliği egemenliğin federe devletlerle federal devlet arasında paylaşılmış olmasıdır, oysa üniter devlette egemenlik tektir. İkinci olarak federal sistemde federe devletlerin yasama, yürütme ve yargı yetkileri vardır. Üniter devlette ise böyle bir şey mümkün değildir. Bu çerçevede ilgili kanuna bakacak olursak üniter yapıya aykırı bir düzenleme göremeyiz. Aslında eleştirilerin nedeni kanunda kullanılan dil ve kanundaki bazı eksikliklerdir. Nitekim Danıştay aldığı yürütmenin durdurulması kararında bu yöndeki eksikliklere dikkat çekmiştir. Örneğin, merkezi yönetimin ajanslar üzerinde hiyerarşik denetiminin olmadığı ifade edilse de, ilgili kanun ve yönetmelik incelendiğinde görüleceği üzere, sanılanın aksine kalkınma ajanslarında merkezi yönetimin ciddi bir ağırlığı vardır. İlk olarak, kalkınma ajanslarının ulusal düzeyde koordinasyonunu Kalkınma Bakanlığı yapar. İkinci olarak, ajansın karar organı olan yönetim kurulunun başında, merkezi yönetimin atadığı Vali bulunmaktadır. Üçüncü olarak ise, diğer bir organ olan kalkınma kurulunda ili temsil edecek kuruluşlar ile bunların kaç üye ile temsil edileceği, o ilin valisi tarafından belirlenir. Bunlardan başka ajanslar üzerinde Devlet Planlama Teşkilatının, idari vesayetten çok hiyerarşik denetime yaklaşan yetkileri söz konusudur. Sonuç olarak, getirilen eleştirilerin aksine kalkınma ajansları, yönetim yapıımız dışında olan bir yapılanma değildir. Her ne kadar kendine özgü bir yapı olsa da, 1982 Anayasası'nın 166. maddesi böyle bir teşkilatın kurulmasına olanak vermektedir. Mevcut düzenlemeye bakarak kalkınma ajanslarını ‘hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşu’ olarak adlandırmak mümkündür.

6. 6. 1. 5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun

Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Ajansları’nın Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkındaki Kanun , Kalkınma Ajanslarını; sürdürülebilir bölgesel gelişmeyi gerçekleştirmek için kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak için kamu kesimi, özel sektör ve sivil toplumun işbirliği yapmasını sağlayacak bir mekanizma olarak tanımlar. Bu mekanizma bir yandan tüzel kişiliğe haiz ve Kanunla düzenlenmemiş bütün işlemlerinde özel hukuka tabidir (Madde 2).

İlgili maddenin (Madde 2) gerekçesinde;

“Ajanslar, kamu-özel sektör ortaklığı anlayışına uygun bir yapıda kurulmaktadır. Bu bakımdan, normal kamu kuruluşu niteliğinde bir kurum olmadığı gibi tasarıda düzenlenmeyen bütün işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabi olarak faaliyet gösterecektir. Bu yapı, ajansların istihdam ve harcama usullerinde, kamu kurum ve kuruluşlarının tabi olduğu genel bütçe, harcama, ihale, işe alma, işten çıkarma, personel ücret ödemesi, muhasebe yöntemlerinden bağımsız olarak esnek hareket edebilen, küçük fakat etkin ve dinamik bir birim olmasını sağlayacaktır. Hantal, büyük ölçekli, geniş kadrolu bir kuruluş olmayacak, bilakis küçük, etkin, çekirdek bir teknik kadroyla çalışan, destek hizmetlerinin hemen hemen tamamını maliyet etkin bir yöntemle hizmet satın alması ile temin eden, oluşan yeni şartlara çabuk adapte olabilen esnek bir yapı olacaktır”, denilmektedir.

Öte yandan kurulan BKA'lar, kamu gelirlerinden pay almaları ve Yönetim Kurulu Başkanlarının vali olması (Madde10, Madde 19), sebebiyle de bir kamu kuruluşu özelliği göstermektedir. Bununla birlikte Kalkınma Ajanslarında halihazırda kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan memurların görev alabilmesi ve bunların ajansta geçirdikleri sürenin memurlukta geçmiş gibi sayılması (Madde 18), ve Kalkınma Ajansları bünyesinde kurulacak olan Tek Durak Ofisleri'ne yapılacak ruhsat başvuruları ile işyeri kurma ve işletme başvurularının ilgili mercilere yapılmış sayılması hükmü (Madde 17), ajanslara bir kamu kuruluşu niteliği kazandırmaktadır.

Ülke örneklerinde teşkilat yapısına baktığımızda, tüm BKA'ların bir Yönetim Kurulu olduğu, ve bu Yönetim Kurulu üyelerinin seçimle işbaşına gelen yerel yöneticiler, sanayi ve ticaret odası temsilcileri, sendika temsilcileri, yerel bankalar, bölgenin ekonomisinde önemli rol oynayan özel sektör temsilcileri ve ajans faaliyetlerini finanse eden kuruluşların temsilcilerinden oluştukları görölmektedir.

Türkiye'deki BKA'ların teşkilat yapısı Kanun Tasarısı'nda danışma işlevi daha ağırlıklı olan geniş katılımlı bir Kalkınma Kurulundan, karar alma organı olarak kamu-özel sektör işbirliği ile çalışacak bir yönetim kurulundan ve teknik kapasitesi yüksek, etkin bir özel sektör kuruluşu gibi faaliyet gösterecek olan icra organı niteliğindeki Genel Sekreterlikten oluşmaktadır(Madde 7). Karar alma organları, özel sektör ve sivil toplumun artık lider bir rol üstlenebileceği Ankara, İstanbul ve İzmir illerinin oluşturduğu tek illi bölgeler hariç olmak üzere, kamu temsilcilerinin çoğunlukta olacağı şekilde tasarlanmaktadır(Madde 10). Kanun Gerekeçesi'nde bunun temel nedeni olarak

".. Ajansların ağırlıklı olarak kamu kaynaklarından oluşan bir kaynak havuzundan proje ve faaliyetlere doğrudan destek verecek olmasıdır. Ancak, kamu-özel sektör ortaklığı anlayışını teşkilat yapısına yansıtmak, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin bölgesel ve yerel kalkınmada hem sahiplenmesini, hem de sorumluluğunu geliştirmek için karar alma organlarında özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin temsilcilerine de yer verilmektedir", denilmektedir.

Bölge kalkınma ajanslarının ulusal düzeyde koordinasyonu ile ilgili görev ve yetkiler Kalkınma Bakanlığına verilecektir.

- Planlama, programlama ve projelendirme gibi teknik işlerin gerçekleştirilmesinden,
- Avrupa Birliği ve diğer yabancı kaynaklardan sağlanan fonların finansman anlaşmaları çerçevesinde ajanslara aktarılmasından,
- Ajanslara gerekli teknik yardım ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanmasından,
- Aynı zamanda ajansların tecrübelerini birbirleri ile paylaşmaları ve iyi uygulama örneklerinin yaygınlaştırılmasından,
- Ajansların merkezi düzeydeki kurum ve kuruluşlarla işbirliği ve koordinasyon içinde çalışmasının sağlanmasından,

Kalkınma Bakanlığı sorumlu olacaktır. Bunun dışında, Ajansların ulusal düzeyde koordinasyonu ile ilgili ikincil mevzuatın oluşturulmasını teminen plan ve programlara, yapılacak yardım ve transferlere, personelin nitelik ve istihdamına, bütçe ve muhasebe standartlarının kullanımına, faaliyet raporlarına, izleme, değerlendirme ve denetime ilişkin esas ve usuller ile Tek Durak Ofislerin alışma esas ve usullerini (başvuruların kapsamı, hangi yatırım ve

tesisler, hangi izin, ruhsat, iş ve işlemler için yapılacağı, izin, ruhsat, iş ve işlemler için alınacak ücretler ve bunlara ilişkin usul ve esaslar), ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının görüşünü de almak suretiyle belirleme yetkisi Kalkınma Bakanlığına verilmektedir.

6. 6. 2. Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Görev ve Yetkileri

5449 Sayılı Kalkınma ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkındaki Kanun’a göre Ajansların temel görevi; bölgedeki kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek ve bölgedeki tarafların karar alma ve uygulama süreçlerine katılımını sağlamaktır (Madde 5).

Bunun yanında; Ajansların, izleme, mali ve teknik yardım sağlama, bölgenin tanıtımının yapılması ve yatırım potansiyelinin ortaya çıkarılması için gerekli araştırmaları yapma ve Tek Durak Ofisleri denilen idari ofisler aracılığıyla gerekli izin ve ruhsat işlemlerinin tek elden görülmesi yoluyla yatırımcılara destek verilme görevleri vardır. Burada görüldüğü gibi Ajanslar kalkınma planlarının uygulayıcısı değil, DPT’nin nihai kararı vereceği bölgesel kalkınma programlarına enformasyon sağlamak ve programların uygulanması sırasında ‘izleme’ yapmak, ve programın aksayan yönlerini merkeze bildirmekle görevli aracı bir kurumdur. Bunun dışında BKA’ların göze çarpan en önemli görevleri, Tek Durak Ofisleri aracılığıyla yatırımcıya sıkıntı veren bürokratik işlemleri kolaylaştırmaları ve bölge tanıtımını stlenmeleridir.

7. TÜRKİYE’DE BÖLGE PLANLAMA PROJELERİ

Türkiye’ de bölge planlama çalışmalarının yarım yüzyıllık bir tarihi vardır. Bu deneyimi ülkenin geçirdiği temel yönelimler bağlamında  aşamada inceleyebiliriz: i) planlı dönemden önceki planlar, ii) 1963 – 1980 arası yapılan planlar ve iii) 1980 sonrası yapılan planlar.

7. 1. Planlı Dönemden nceki Planlar

Planlı dönemden önce ilk ele alınan bölge 1957’de Köyceğiz-Dalaman yöresidir. O.E.C.D’nin İtalya’nın Sardinia ve Yunanistan’ın Spirus bölgelerinde giriştiği Akdeniz lkeleri için örnek bölgesel kalkınma çalışmalarının nc rneği olarak Köyceğiz-Dalaman seçilmiş ve alışmalar Türk kamu kuruluşları ve UNESCO’nun katkılarıyla sürdürülmüştür. Projenin amacı bölgeyi kalkındırmak yanında, bu bölgeyi laboratuvar olarak kullanmak, bölge için en uygun kalkınma yöntemlerini araştırmak ve uygulamak ve elde edilen deneyimden benzeri yapıdaki bölgeler için yararlanmaktır. Yöredeki alışmalar (DPT)’nin kuruluşundan sonra durdurulmuştur. Çalışmada operasyonel hedefler konmamış ve üretilen doküman bir tavsiyeler listesinden öte gidememiştir. Deneme alanının kklğ nedeniyle yeterli politik baskının sağlanamaması ve kaynaklar, hedefler ve araçlar arasındaki işlevsel bağlantının eksikliği dolayısıyla öneriler uygulanamamıştır. Türkiye’nin bölge

planı alanındaki ikinci denemesi Marmara Bölgesi Projesi'dir. Ülkemizde ilk hazırlanan bölge planı, Doğu Marmara Bölgesi Planıdır. Anakent planlama çabası olarak görölen bu planla birlikte, İstanbul'un büyümesinin nasıl olması gerektiğine dair sorulardan ortaya çıkmıştır. İstanbul'un büyümesi ve özendirilmesi gerekliliği bir taraftan düşünölürken, ülke kalkınma çabalarına da set vurulmaması gerekliliği kendini hissettirmiştir. İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Balıkesir, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli ve Çanakale'yi bu plan içine almıştır. Ancak öncelik 4 ile verilmiştir. Bölge planlama bürosu, konuyu çok yönlü olarak ele almış ve kamu ve özel yerel kuruluşlarla çok sıkı bir işbirliğine girmiştir. Plan, ülkesel bir yerleşme politikasının yokluğunda, İstanbul'un gelişme eğiliminin süreceğini kabul etmiş ve sonunda daha çok bölge içi yerleşme politikaları ortaya koyan bir fiziki plan üretilmiştir²⁷. İmar ve İskan Bakanlığının ele aldığı diğer bir bölge, Zonguldak ili bölgesidir. Türkiye' deki ikinci demir-elik fabrikasının Ereğli'de kurulmasına karar verilmesi bölgede daha kapsamlı çalışmalar yapılmasını uyarılmış ve etüdlere 1961 yılında başlanıp, ilk safha Haziran 1961 de, ikinci safha 1962 Şubat'ında bitirilmiştir. Etüdlere DPT'nin ve yabancı uzmanların katılımıyla sektör düzeyinde yapılmış ve üretilen planın esasını fiziki plan teşkil etmiştir. Bu dönem yapılan planların genel özelliklerine baktığımızda planlar fiziki sorunlara yönelik olmuşlardır. Bölgeler tek başlarına ele alınıp, diğer bölgelerle olan etkileşim göz ardı edilmiştir. Yabancı uzmanların belirgin bir ağırlığı vardır. En önemlisi belki de, bu planların hiçbirini uygulanamamıştır.

7. 2. 1961-1980 Arası Dönem

Planlı dönemde yapılan bölge planlarında göze çarpan başlıca husus ekonomik boyutun önem kazanması ve bölge planlarının uğraş evrelerinin genişlemesidir. Bütün planlar yapılarını ülkesel plana uydurmaya çalışmış ve uyarıcı bir yaklaşım izlenmiştir. Ayrıca her plan değişik bir plan yaklaşımıyla oluşturulmuş ve tek türden bir bölge planlama anlayışı görülmemiştir. Belki de, ülkesel plancılarının yapılan bölge planlarını daha kolay değerlendirmelerine ve birbiriyle karşılaştırıp proje seçmelerine olanak tanyacak türde bir bölge planlama yönteminin geliştirilmemiş olması, bu planların da kendilerinden öncekiler gibi rafa kaldırılmamalarının nedenlerinden biri olmuş olabilir.

Planlı dönem içinde ele alınan bölgelerden biri yine Zonguldak Bölgesi'dir. alışmaları, İmar ve İskan Bakanlığı yürütmüş ve bölge ekonomik, sosyal ve fiziksel açılardan bir arada ele almıştır. Plan kendisine ülkesel planın inemeyeceği ayrıntılara inmek, şehir planlamasının kuramayacağı toplu bakış kurmak, DPT'nin politika seviyesindeki kararlarının bölgede uygulanmasına yardımcı olmak, uygulamada resmi ve özel kesime tavsiyelerde bulunmak ve çeşitli sektör faaliyetlerinin bölge ölçüsünde eşgüdümünü sağlamak gibi bir işlev alanı seçmiş, bölge içinde gelir farklılaşmasını azaltmak, yapılacak yatırımlardan en yüksek faydayı sağlamak, şehirleşmeyi teşvik etmek, tarım dışı

²⁷ İmar ve İskan Bakanlığı (İİB), (1963), Doğu Marmara Ön Planı . Ankara, 1963,s.5-7

iş imkanlarını arttırmak ve bölge altyapısını plan hedeflerine hizmet edecek biçimde geliştirmeyi hedeflemiřtir²⁸

Planlı dönemde ele alınan en büyük ve en kapsamlı bölge planlama girişimleri Antalya ve Çukurova Bölgeleri için yapılmıştır. Bu girişimlerde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan ilkeler doğrultusunda iki farklı yaklaşım izlenmiştir. Antalya Bölgesi'nde uygulanmaya çalışılan birinci yaklaşımda esas hareket noktası bölgenin gelişme potansiyeli bulunan alanlarda yatırım öncesi etüdler yapmak, büyüme noktaları sağlamak, gerekli altyapı ve üstyapı düzenlemeleriyle birlikte, bölgede itici gücü oluşturacak yatırımları projelendirerek milli plana önermektir. (Soral ve Sakman,1966:12) Çukurova Bölgesi'nde uygulanan ikinci yaklaşımda ise bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlamak amacıyla bölgede sektörel tutarlığı sağlayıcı bir makro model kurulmuş ve bunun çıktılarına göre, proje zmlenmelerinin yapılması ve bunlardan çok yönlü bir program türetilmesine gidilmiştir. Antalya, Isparta, Burdur illerinden oluşan Antalya Bölgesi çalışmalarına 1959'da FAO aracılığıyla, Köyceğiz-Dalaman da olduğu gibi, bir kalkınma projesi olarak başlanılmış, Ekim 1960'da proje üç yıl süreli bir yatırım öncesi araştırmasına çevrilmiş, 1963 Kasımında ise FAO ile yapılan anlaşma uyarınca, DPT'nin isteğiyle alışma Türkiye lsnde bölge planlama çalışmalarına öncülük edecek çok yönlü bir bölge planlamasına dnştrlmştir. Bölgede alışma 1965'te bitirilmiş ve plan 1966 yılında yayınlanmıştır. Hatay, İçel ve Adana illerinden oluşan Çukurova Bölgesi Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının tanımladığı potansiyel gelişme bölgelerinden biridir. ukurova Bölgesi ilk kez 1962 yılında İmar ve İskan Bakanlığı tarafından ele alınmış ve bir envanter çalışması yapılmıştır. DPT 1963 yılı başında burada bir bölgesel planlama teşkilatı kurmuş ve bundan sonra çalışmalar müştereken yrtlmştir. ukurova Bölge Planının ikinci aşaması 1969'da başlamıştır. DPT Müsteşarlığı 91 nolu Kanun'un 1 Ağustos 1961 tarihli ve 340 nolu Kanun'la değişik 20'nci maddesine dayanarak planın yapımını Bechtel ve FMC firmalar grubuna vermiştir. Bechtel ve FMC grubu çalışmalara 1 Temmuz 1969 da başlamış ve daha evvelce Çukurova Bölge Planlama Grubu'nun hazırladığı verileri kullanarak, Çukurova Bölge Kalkınma Programını hazırlamış ve Eylül 1970 de DPT'ye teslim etmiştir. Bu dönemde yapılan planların genel özelliklerine baktığımızda; Bölge planlama bir uzmanlık olarak ele alınmış ve bölgeye gitmeden planlamalar yapılmıştır. lke düzeyinde stratejik bir plan dahilinde yapılamayan bu dönem planları, st ölçekli planlarla tam olarak da aynı çerçeveye sokulamamıştır.

7. 3. 1980 Sonrası Dönem

Türkiye'nin gelişmesi ve sanayileşmesi ile birlikte 1980'lerden itibaren düzensiz fiziki gelişme ve kirlenme sorunları ve bölgelerarası gelişmişlik farkları bariz bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunların bir lde giderilmesine yönelik olarak 1980'lerin ortalarında Çukurova Metropolitan Gelişme Projesi hazırlanmış daha sonra Zonguldak Projesi ve Doğu Karadeniz Planı, 2000'de Doğu Anadolu Projesi (DPT, 2000), 2006 da ise Yeşilirmak

²⁸ İmar ve İskan Bakanlığı (İİB) Zonguldak Bölgesi n Planı. Ankara,1964,s.9

Havza Gelişme Projesi (DPT, 2006) hazırlanmıştır. Zonguldak ve Doğu Karadeniz planlarını Türk ortaklarla birlikte Japon firmaları, Yeşilirmak Planını bir Türk firması hazırlamıştır. Bu arada alt bölge leğinde, Dünya Bankası ve diğer kaynaklardan elde edilen kredilerle 1980'lerin sonlarına doğru Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi, 1990'larda ise Yozgat ve Muş Kırsal Kalkınma Projeleri hazırlanıp uygulanmıştır. Yapılan planlardan Çukurova Metropolitan Gelişme Planı, özellikle başta Adana olmak üzere kent bazında sınırlı ölçüde uygulama olanağı bulmuştur. Doğu Karadeniz Planı rafa kaldırılmıştır. Doğu Anadolu Planı da büyük ölçüde aynı kaderle karşılaşmıştır. Planın bazı bileşenleri birkaç il leğinde Avrupa Birliği'nden alınan hibe fonlarla uygulanmış; ya da uygulanmaktadır. Bugüne kadar Avrupa Birliği'nden 232 milyon Euro hibe fon temin edilmiştir. Türkiye'de yapılan ve hedefleri ve bu hedeflerin gerçeklemesi halinde bölgesel, ülkesel ve uluslararası sonuçlar itibariyle en önemli bölge planlama çalışması kuşkusuz Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Master Plan alışmasıdır. Bir Japon ve bir Türk firması ortak girişimi tarafından hazırlanan plan 1989'da bitirilmiştir. Hazırlık alışmaları 1960'lardan itibaren Devlet Su İşleri tarafından yapılan plan esas itibariyle bir kaynak geliştirme planıdır. Plan irili ufaklı 22 baraj, 19 hidroelektrik santral yapmış, yılda 27 milyar kilovat-saat elektrik üretilmesini ve 1,642,000 hektar arazinin sulanmasını ngrmştir.

Bu dönem yapılan planlar, uygulanabilmiş ve önceki dönemde yapılan planlardan bu yönüyle ayrılmıştır. Ancak bu dönemde de planların st ölçekli planlarla bağlantıları tam yapılamamış ve bölgesel düzeyde kalmışlardır.

8. SONUÇ

Türkiye’de 1960’lardan bu yana bölge planlama çalışmaları çeşitli ölçeklerde ve çeşitli kurum ve kuruluşların katkılarıyla ele alınmakta, ne var ki plan hazırlanma ve uygulanma aşamasında yetkilerinin ve kaynaklarının sınırlıkları sebebiyle, hazırlanan planlar ve bunların uygulanmaları arasındaki bütünlük bir türlü sağlanamamaktadır. Son dönemde farklı kurumlar tarafından çeşitli ölçekler ve adlarla hazırlanan ve birbirinden farklıları net olarak açıklanamayan; bölge planları, il gelişme planları, stratejik gelişme planları, il çevre düzeni planları, sektörel bölgesel planlar (bütünleşik kıyı alanları, lojistik bölgeleri, vb.) gibi üst ölçekli planlar aynı bölge için çok fazla sayıda planın hazırlanmasına sebep olmakta ve belirli bir sistem ve çerçeve içine oturmadiğı için plan-uygulama ilişkisinin giderek zayıfladığı bir karmaşa ortamı yaratılmaktadır. Buradan yola çıkarak plan üretimi ve uygulaması konusunda yaşanan problemleri yasal ve kurumsal problemler ile uygulama araçları ve finansmandaki problemler olarak iki ana başlıkta özetlemek mümkündür. Yasal ve kurumsal problemlerin başında çok sayıda farklı üst ölçek plan türünün ortaya çıkardığı yasal ve kurumsal karmaşada içinde merkezi sistemin ağırlıklı rol oynaması ve dolayısıyla yerel ihtiyaçların belirlenmesinde ve uygulamaya yönelik örgütlenmenin gerçekleştirilmesinde yaşanan güçlükler gelmektedir. Farklı kurumların bölgesel gelişme konusunda kendilerine rol tanımlamalarına karşın, planların uygulaması açısından bir taahhüt içine girmemeleri sahibi belli olmayan plan ve plan kararları ortaya çıkarmakta ve üretilen planların uygulanma şansını yok etmektedir. Özellikle yerelde bu planların hazırlık sürecinde yerel potansiyelleri plana aktaracak ve plan üretildikten sonra uygulamayı belli aşamalarda koordine edecek bir yerel kurumsal yapının eksikliği göze çarpmaktadır. Bu durumda bölgesel ekonomik kalkınmayla ilgili ve mevcut sistemde hiçbir kurumun üstlenmediğı ya da yeterince yerine getiremediğı görevleri üstlenecek yeni yapılanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Öte yandan, ikinci problem alanı olan uygulama araçları ve finansmanla ilgili yaşanan temel sorunlar ise; başta bölgesel eşitsizliğı azaltmada güçlü bir araç olan kamu yatırımlarının bugüne kadar sektörel yaklaşımla yapılması, programlama, bütçe yapma ve uygulama süreçleri arasındaki ilişkinin zayıflığı ve izleme ve değerlendirmedeki eksikliklerdir.

Tüm bu sorun alanlarına rağmen Türkiye’de 2000’li yıllarda bölgelerin kalkınması ve bölge planlarının uygulamaya geçirilmesi ile ilgili iki temel aracın gündemde olduğunu söylemek mümkündür: AB uyum sürecinde geliştirilen bölge kalkınma programları ve yönetim mekanizması içinde yer alan kalkınma birlikleri ve kalkınma ajansları ile somutlaşan kurumsal yeniden yapılanma süreci. AB Kalkınma Programları çerçevesinde bölgelerin proje sunma kapasitesinde gelişme kaydedilmesi olumlu görülmektedir, ancak sunulan hibeler geri kalmış bölgelerin kalkınmasında etkili olmayı arttıracak bir kapasite yaratmamaktadır. Bölgelerarası eşitsizliğı azaltmada, sadece AB programı ve projeleri üzerinden gitmek yetersiz kalacaktır. Bölgesel planların üretimi ve uygulanması konusunda iki temel problem alanı olan yasal-kurumsal ve uygulama araçları-finansman sorunların çözülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Giritli, İ.(1983), Kamu Yönetimi Teşkilatı ve Personeli, İstanbul,Filiz Kitabevi, Gözden Geçirilmiş ve Değiştirilmiş 8. Baskı.
İmar ve İskan Bakanlığı (İİB), Doğu Marmara Ön Planı , Ankara, 1963.
- İmar ve İskan Bakanlığı (İİB), Zonguldak Bölgesi Ön Planı, Ankara,1964.
- Keleş, R.(2010), Kentleşme Politikası, İstanbul, İmge Kitabevi, 11.Baskı.
- Keleş, R.(1994), Yerinden Yönetim ve Siyaset, İstanbul, Cem Yayınları.
- Pınarcıoğlu, M. ve Işık, O.(2004), Yeni Kalkınmacılık: Bölgesel Kalkınmada Arayışlar, Ankara,GAP-GİDEM Yayınları- 4.
- Sezen, S.(1999), Devletçilikten Özelleştirmeye, Türkiye’de Planlama, Ankara, TODAİE Yayınları.
- Soral E. ve Sakman E.(1966), Bölgesel Planlama, Ankara, Yayın No: DPT 435-SPD 101.

Makaleler

- Apan, A.(2004), Bölge Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, ağdaş Yerel Yönetimler,Cilt 13, Sayı 4.
- Demirci, A.G.(2005), “Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları”, Bölge Kalkınma Ajansları Nedir Ne Değildir, derleyen Menaf Turan, Paragraf Yayınevi, Ankara.
- Demircioğlu, D.(1994) “Plancı ve Yasalar”, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ile Belediyeler, Sayı: 23.
- Eke, F.(2002), Türkiye'nin Bölge Planlama Deneyimleri, Planlama, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Sayı: 4.
- Ersoy, M.(2006), “İmar Mevzuatımızda Planlama Kademeleri Ve Üst Ölçek Planlama Sorunu”, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara.
- Ersoy, M.ve Keskinok, H..(2000) , “Planlar Arası Kademelenme”, Mekan Planlama ve Yargı Denetimi, Yargı Yayınları, Ankara.
- Keleş, R. ve Erbay, Y.(1999), “Avrupa Konseyi’nin Bölge Olgusuna Bakışı”,ağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,Cilt 8, Sayı:3.

Keleş, R.(1998), “Bölge Gerçeği ve Avrupa”, ağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,Cilt 7, Sayı 2, Ankara.

Polatoğlu, A.(1988), “Bölge Valiliğine Üzerine Düşünceler”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi.

şimşek, M.ř. ve Öğüt, A.(1999), “Planlama Yönetiminin Bölgesel Boyutu, Güneydoğu Anadolu Projesi Örneği”, Ankara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 12.

Tamer, M.(1992), “Bölgesel Kalkınma ve Yerel Yönetimler”, Türk İdare Dergisi, Sayı 396.

Türe, İ.(1998), “Türkiye’de Bölge Yönetiminin Niteliği”, Sorunları ve özüm Arayışları, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 31, Sayı 2.

İnternet Kaynakları

- 1- <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, Erişim: 20 Aralık 2011
- 2- <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, Erişim:20 Aralık 2011
- 3- <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, Erişim: 20 Aralık 2011
- 4- <http://www.gap.gov.tr/gap-bki/gap-bki-tarihce>, Erişim: 24 Aralık 2011
- 5- <http://www.cor.europa.eu/pages/PresentationTemplate.aspx?view=folde&r&id=be53bd69-0089-465e-a173-fc34a8562341&sm=be53bd69-0089-465e-a173-fc34a856234>, Erişim: 30 Aralık 2011
- 6- www.eurada.org, Erişim: 30 Aralık 2011
- 7- <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf>, Erişim: 02 Ocak 2012
- 8- <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan8.pdf>, Erişim: 02 Ocak 2012
- 9- <http://www.gmka.org.tr/uploads/downloads/dosya/mevzuat/2.%205449%20sayı%20Kanunun%20GENEL%20GEREKES.pdf>, Erişim 30 Aralık 2011
- 10- http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2510&content=, Erişim 04 Ocak 2012
- 11- http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2510&content=, Erişim: 04 Ocak 2012
- 12- <http://www.ankaraka.org.tr/tr/print.asp?id=63>, Erişim: 10 Ocak 2012
- 13- <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/711.html>,Erişim: 10 Ocak 2012
- 14- <http://www2.cevreorman.gov.tr/teskilat/4856.htm>,Erişim: 10 Ocak 2012
- 15- <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=1.5.5216&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0>,Erişim Tarihi: 10 Ocak 2012
- 16- <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1449.html>,Erişim: 12 Ocak 2012
- 17- www2.cevreorman.gov.tr/yasa/k/2872.doc, Erişim Tarihi: 10 Ocak 2012
- 18- <http://mevzuat.dpt.gov.tr/khk/641.pdf>,Erişim: 05Ocak 2012
- 19- <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf>, Erişim: 02 Ocak 2011
- 20- <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan8.pdf>, Erişim: 02 Ocak 2012

KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ AKADEMİK
ARAŐTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERGİSİ
MAKALE BAŐVURU FORMU

Makalenin Başlığı:

Yazarın Adı ve Soyadı:

Unvanı:

Kurumu (Fakülte/Bölüm/Birim) :

Adresi:

Telefon (İş):

Telefon (Cep):

Faks:

E-mail:

Not: Makalenin birden fazla yazarı olması durumunda yukarıdaki bilgilerin her yazar için ayrıca verilmelidir. Değerlendirme sürecindeki yazışmaların hangi yazarla yapılacağı yazar adının yanına “Yazışmaları yürütecek yazar” ifadesi yazılarak belirtilmelidir.

Yukarıda başlığı belirtilen makalenin daha önce hiçbir yerde yayımlanmadığını, halen başka bir derginin değerlendirme sürecinde olmadığını, yayımlanması halinde tüm haklarını Kilis 7 Aralık Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi’ne devredeceğimi beyan ederim.

TARİH: .....

İMZA: .....